De reis van Sinte Brandaan

Bertus Aafjes

Editie Maartje Draak

bron
Maartje Draak (ed.) en Bertus Aafjes, *De reis van Sinte Brandaan*. J.M. Meulenhoff, Amsterdam 1949

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/aafj001reis01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

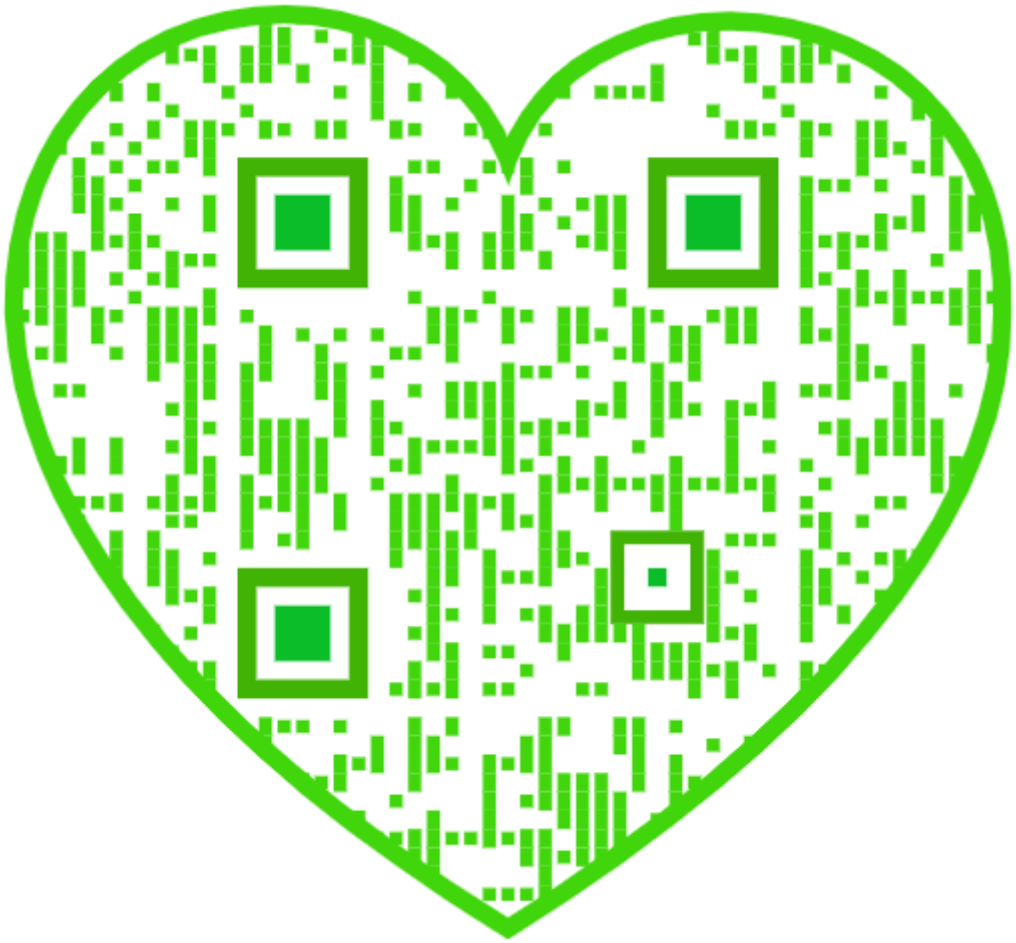

Bij wijze van Inleiding

Misschien vergaat het de lezer van deze middeleeuwse Brandaantekst bij eerste lezing - en een eerste lezing van poëzie is altijd een oppervlakkige - zoals het mij verging: hij raakt bijna bedwelmd en in een halfslaap door de Gregoriaanse monotonie der versregels. Acht eeuwen van vooruitgang in de beschaving ontlokken hem telkens weer een glimlach over zoveel halsstarrige eenvoud en simpelheid van gedachtengang. Sinte Brandaan verschijnt hem als een heilige die nimmer uit de plooi geraakt en die lijkt op een dier vele gestileerde houten beelden uit de vroege middeleeuwen van een zijner meer bekende hemelgenoten.

Maar dan, bij een tweede of derde lezing van de tekst, kan het de lezer gebeuren dat hij ineens door het kreupelhout van de regels heen dringt en zich midden op het plein van een abdij bevindt, waar hij tot eigen pure verwondering het habijt van een monnik aan zich ontdekt - want de atavistische monnik, die op de bodem van ons aller cultuurcentrum sluimert, ontwaakte plotseling in hem onder de bezwering van de verzen. Dan eerst herkent hij Sinte Brandaan zoals hij is: als iemand die eenmaal, in andere tijden, onze geestverwant zou zijn geweest. Dan ook verdwijnt die accidentele humor, welke door acht eeuwen vooruitgang onvrijwillig aan de tekst wordt opgedrongen en zij maakt plaats voor een diepe ernst, waar een zachter en warmer humor soms als liefelijk avondrood doorheen breekt.

Eerst wanneer de verkapte monnik in ons mede zee gekozen heeft, ontdekken wij op de duur van de lange reis door het dagelijkse verkeer met Sinte Brandaan, welke trekken ons eigenlijk van den beginne af aan zijn geest verwant deden zijn en in hoeverre wij van hem vervreemdden. Wij moeten daarvoor Brandaan zien weg te denken uit de middeleeuwse situatie waarin hij verkeert en die hem, met een voor

ons onbegrijpelijk geworden casuïstiek, doet reageren op problemen, die al even onbegrijpelijk voor ons geworden zijn.

Maar zijn wij zover, dat wij ons niet meer uitsluitend vermaken met het komische element dat zijn confrontatie met een voor ons onbegrijpelijk geworden werkelijkheid ons baart en zien wij hem vanuit de integriteit van zijn handelen alleen, dan verschijnt hij ons als de figuur van de grote Onbesprokene. Brandaan is de onomkoopbare in ons, de onkreukbare en bovenal de strikt rechtvaardige. Wij leven nog altijd op een traditie van eer, die men Brandaanse eer zou kunnen noemen en zijn gevoel voor strikte rechtvaardigheid is ook nog altijd het onze, al mag het door de eeuwen heen veel aan doortastendheid ingeboet hebben. Want Brandaan was onkreukbaar tot en met zijn hoed.

Welbeschouwd was hij de ware mensenvriend van *het gezonde verstand.* Sindsdien hebben wij Don Quichotte leren kennen: de ware mensenvriend van het ongezonde verstand, en Dickens: de ware mensenvriend van het warme hart, en deze beiden hebben die traditionele elementen in ons handelen gebracht, die ons zo vaak weerhouden de consequenties te trekken uit onze zin voor rechtvaardigheid. Brandaan daarentegen laat zich nergens verleiden door een vals gevoel van mededogen en hij is altijd bereid de rotte appel uit de mand van de mensengemeenschap te werpen. Al gaat iets hem nog zo aan het hart, kwaad blijft kwaad en onrecht onrecht: daarop bestaat pardon noch verhaal. Hij heeft ook uitsluitend met de mens te maken, terwijl wij al sinds ettelijke eeuwen te kampen hebben met een windmolen, die mensheid heet. Voor Brandaan bestond het vage begrip mensheid niet of het moest een quantum telbare en bereikbare individuen zijn, gelijk erwten in een zak. Zijn mensenliefde berustte op liefde tot de persoonlijkheid. Het is onze tragiek geworden dat wij door de uitbreiding van de wereld het tellen verleerd hebben en dat wij daardoor onze liefde tot de mens aan een hersenschim

dreigen te verspillen. Mensheid - wat is dit begrip op heden anders dan: alle mensen samen min ieder mens afzonderlijk? En is de mensheid als verschijnsel soms iets anders dan een gruwelijk phenomeen dat op gezette tijden met millioenen vuisten kan gaan beuken, zonder dat er één voor ons telbaar individu met hoofd en hart bij is? Terwijl wij redeneren, met voorbijgaan van ieder mens afzonderlijk, uit een luchtledig dat mensheid heet, redeneerde Brandaan juist andersom vanuit de afzonderlijke mens. De gemeenschap was voor hem slechts zichtbaar door het individu heen en slechts uit het individu sproot zegen of onheil voor de gemeenschap voort. En omdat ieder met ieder verband houdt en de geringste corruptie op den duur een catastrophe kan bewerken, is het niet te verwonderen dat Brandaan strikt rechtvaardig en onvermurwbaar is, waar het het elimineren van het negatieve element betreft. Hij verwerpt even persoonlijk als hij persoonlijk bemint. En is er een andere weg om de persoonlijke waardigheid te redden? Van Brandaan kan men opnieuw leren dat het beter is de mens tot goede buur te hebben dan de vage mensheid tot verre vriend.

Hebt ge Brandaan als zulk een ernstig man leren kennen, dan schiet er nog genoeg tijd over om u op reis in zijn gezelschap te vermaken en u aan vele wonderlijke en schone dingen te vergapen. Gij zult zeker mee schaterlachen met de heilige om de confuusheid van de monnik die de teugel stal, want een schaterlach is het enige consequente antwoord op zijn verbouwereerdheid. En gij zult in stijgende bewondering staan voor de muur waarop de dieren als levend zijn afgebeeld. Prachtig van middeleeuwse reactie zijn de versregels die dit beschrijven: het is of de bronzen deur van het Florentijnse Baptisterium aan het kwinkeleren slaat. Alles beweegt, rept zich, ageert en - mirabile dictu - men vergisse zich niet: het is toch slechts *als leefde het.* Het middeleeuwse gezelschap, waarin wij hier verkeren, wist op den duur niet langer weg

met de metaphoor en liet haar maar springlevend haar eigen gang gaan.

Ten slotte moet mij nog de prettige plicht van het hart de dichter M. Nijhoff te bedanken. Hij bracht mij in kennis met de Sinte Brandaan en ried mij aan de reis te herdichten in hedendaagse verzen. Toen ik daar in het begin weinig kans toe zag, toonde hij mij aan, dat het toch niet zo onoverkomelijk was als ik meende, door de eerste twintig regels voor de vuist weg te vertalen. Zij werden wel niet genoteerd, maar ik had op slag de overtuiging dat het kon. En ten overvloede heeft hij, toen het manuscript klaar was, talloze dode plekken aangewezen en deze meermaals eigenhandig veranderd. Het spreekt vanzelf dat de lezer, die zich geroepen voelt deze regels op te sporen, zoeken moet naar de beste.

Ook dank aan mej. dr M. Draak die door haar aanwijzingen zorgdroeg dat de vertaling, zoveel als mogelijk was, de middeleeuwse tekst op de voet volgde.

Dank ook aan de heer Meulenhoff die door deze uitgave een mogelijkheid schiep om het dichterschap weer als edel handwerk te beoefenen. En dank ten slotte aan de wilde rozelaartjes, waaronder ik in de Augustusmaand van '43 iedere warme zomerdag weer opnieuw een honderdtal regels Brandaan herdichtte en die niet nalieten het jaar daarna, toen ik aan de laatste versie werkte, wederom te bloeien en bij tijd en wijle een rozeblaadje op het papier neer te doen dwarrelen, als kwam het uit het land dat in de Brandaan *Multum bona terra* genoemd wordt.

Terband, 2 Juli 1944
B.A.

Inleiding

> Ja, als men alles moest geloven, wat zeelui vertellen...
> (Verzuchting van AL JAHIZ 781-869)

Wanneer in het negende boek van de Odyssee de held zelf het woord neemt om zijn avontuurlijke tocht te vertellen, daalt de ademloze stilte van een tot-het-uiterste-gespannen aandacht op het gezelschap der luisterende Phaiaken. Odysseus beschrijft de strijd met de Kikoniërs, het verblijf bij de Lotos-eters, de gevaren in het hol van Polyphemos en de spannende ontsnapping die nog dreigt te mislukken als het schip reeds bereikt is, de tegenslag die Aiolos' gastvriendschap in wantrouwende boosheid doet omslaan, het bezoek aan Kirke, het angstwekkende gesprek met de schimmen in de Onderwereld - - en, als in het midden van het elfde boek de onderbreking komt, is deze van de zijde van de vertellerzèlf, die vindt dat het langzamerhand tijd is geworden om te gaan slapen. Dan, als wij de Phaiaken haast vergeten zijn, en als de Phaiaken zich zelf en hun feestmaal vergeten hebben, tekent ons Homeros in nauwelijks twee regels de uitwerking van het verhaal op de schaar der luisterenden:

> *---; zij allen verbleven in zwijgen verstild en*
> *Werden geboeid in bekoring gehouden ter schaûwige zalen.*

En de betovering werkt door: na een kort intermezzo over practische aangelegenheden glijdt koning Alkinoös terug naar de voor hem opgeroepen droomwereld met de tot Odysseus gerichte aansporing:

> ‘*Zaagt van uw godlijke makkers gij sommige, die tegelijk met*
> *Uzelf trokken naar Ilios, en ginder vervulden hun noodlot?*
> *Heel lang, onuitspreeklijk de nacht. Nog is het het uur niet*
> *Om in de kamer te slapen -: vertel gij mij wondre avonturen!*

Uit ik het hield tot den godlijken daagraad, als in de zaal hier
Gij moed vondt om van deze uwe nooden mij door te verhalen.'

Daarop gaat het verslag verder, in de voelbare stilte: de klachten van Agamemnon's schim, de tragische woorden van Achilleus, de beschrijving van hellestraffen - -, de lokkende zang der Sirenen, Skylla en Charybdis - -, enz. enz.: verhalen die nu al bijna drieduizend jaar de opvolgende geslachten der mensen boeien en bekoren.

De Phaiaken luisteren in gelovig vertrouwen naar Odysseus' woorden. In tijden dat het aardrijk zo eindeloos groot lijkt, en de eigen horizon zo nauw begrensd, is het een leerrijk genot te luisteren naar een man die ‘van veel mensen de steden zag en verkende hun landaard.’ Wonderbaarlijke dingen verwachten zij van hem te horen: het is immers denkbaar dat ‘ergens’ een-ogige reuzen huizen, al ontmoet men ze niet in de dagelijkse omgeving, en ‘ergens’ moet toch de ingang tot de onderwereld te vinden zijn?

Daarbij komt nog als bijzonder fascinerend element ‘de geheimzinnige verte der zee, rijk aan wonderen.’ In dit lokkend en gevaarlijk gebied blijft eeuwen en eeuwen lang haast alles mogelijk.

Het is bijvoorbeeld een axioma der oude dierkunde dat elke soort van landdieren een tegenhanger heeft in de diepte der zee (aan deze opvatting danken wij namen als: zeeleeuwen, zeehonden, zeepaardjes enz.). In de verhalen van 1001 Nacht komt ‘Abdallâh de landbewoner’ bij zijn bezoek aan ‘Abdallâh de meerman’ tot de ontdekking dat er ontelbare onderzeese steden zijn, iedere plaats met zijn bijzondere bewoners. En mocht het bovenstaande u te bont zijn, u zult moeten toegeven dat het geloof aan nog onbekende zeemonsters voortleeft tot in deze tijd.

Ten slotte: eilanden! Zij zijn raadselachtige werelden op zich zelf. Als men nagaat dat er voor een avontuurlijk verhaal

nog steeds haast geen aantrekkelijker decor te bedenken valt dan een ‘onbekend’ of ‘onbewoond’ eiland, kan men gemakkelijk inzien dat zo'n omspoeld gebied in vroeger tijden als het ware geladen was met wonderbaarlijke mogelijkheden.

Met deze op wonderen gerichte aandacht van zijn luisterende publiek voor ogen, moet de in zijn verslag verdiept rakende verteller haast als vanzelf zijn herinneringen feller gaan kleuren en langzamerhand misschien volkomen verdichte voorvallen opdissen. Mag al eens een der toehoorders het gevoel krijgen dat hier met de ware werkelijkheid vreemd wordt omgesprongen, het onwaarschijnlijke doet de geprikkelde aandacht niet verslappen - integendeel. Dan is de weg open naar ronduit onmogelijke avonturen, waarvan verteller èn publiek heel goed inzien dat hierbij het ‘leerrijke’ werd verwisseld voor het genot dat het fantastische schenkt.

Zeemansverhalen

Het zal dus niet verwonderen dat de literatuurgeschiedenis als een apart genre ook ‘zeemansvertellingen’ onderscheidt, verhalen waarin enige ‘Wahrheit’ vermengd is met een grote portie ‘Dichtung’, en waarvan juist hetgeen de hoorder ‘min gelooflijk’ voorkomt het aantrekkelijkste deel uitmaakt.

Wanneer men zich met deze soort verhalen - en hiertoe behoort ook de Reis van Sinte Brandaan - bezig houdt, komt men tot de, op het eerste gezicht misschien vreemd lijkende, ontdekking dat de menselijke fantasie niet onbeperkt blijkt te zijn, dat veel van deze vertellingen traditionele gegevens aan elkaar schakelen en teruggrijpen op oude motieven. Het is of de mensheid er een onzichtbare voorraadkamer op na houdt van situaties en voorvallen die het grootste effect maken en die het steeds weer ‘doen’. Of deze voorvallen als mogelijk of onmogelijk worden beschouwd hangt af van het publiek, dus verschilt met tijd en omgeving. Avonturen die in de tweede eeuw na Chr. door een geraffineerd

en ‘sophisticated’ Grieks auteur als Lucianus in zijn geparodieerde reisbeschrijving - het ‘Ware Verhaal’ - werden belachelijk gemaakt, vonden misschien geloof in de Middeleeuwen. Men moet bovendien voor ogen houden dat een groot aantal bijzonderheden die wij tegenwoordig naar het rijk der traditionele fantasterijen verwijzen, door de oude wetenschappen - zowel die der geographie als die der natuurlijke historie - werden gedoceerd.

Een beroemd voorbeeld van zo'n traditioneel motief is bijv. de ‘eiland-vis’, een groot monster dat door zeevaarders voor een eiland wordt aangezien en dat in de golven onderduikt als er een vuur op wordt aangelegd of een ‘boom’ gekapt. Dit avontuur overkomt Sinte Brandaan en zijn tochtgenoten (vs 295-342), en liefhebbers van 1001 Nacht zullen het zich herinneren uit de eerste reis van Sindbad de Zeeman. Minder bekend is waarschijnlijk dat er uit oudere en nieuwere geschriften gemakkelijk tientallen van variaties op dit thema zijn bijeen te garen, welke verzameling wij Hollanders nog kunnen verrijken met de onvolprezen ‘Prikkebeen’-bewerking.

De Reis van Sinte Brandaan zit vol met dergelijke reminiscenties, wat men trouwens van een Middeleeuwse ‘monniken-odyssee’ niet anders zou verwachten: afgezien van de overleverings-eisen die het genre stelt, is een Middeleeuws auteur tòch al niet geneigd zijn kracht te zoeken in oorspronkelijkheid!

De Brandaan-legende als Zeemansverhaal

Welke plaats heeft nu de Brandaan-legende in de groep der zeemansverhalen? Bij een literair (kunst)werk dat wij leren kennen stelt de nieuwsgierigheid ons meestal vier vragen: wie schreef het? waar? wanneer? en hoe? Dikwijls is het beantwoorden van de eerste drie niet zo moeilijk en breidt een onderzoek naar het ‘hoe’ (dit is toch altijd het belang-

rijkste) onze kennis uit, òòk omtrent de drie eerstgenoemde. In gevallen als het onderhavige echter weten wij niets omtrent de eerste drie vragen en zullen wij àl onze kennis moeten verzamelen uitgaande van de vierde vraag. Misschien dat wij dan daarna enige meer of minder gerechtvaardigde veronderstellingen mogen doen omtrent het ‘wie’, ‘waar’ en ‘wanneer’.

Westelijke en Oostelijke theorie

Dus: hoe? Om te beginnen betekent dit: uit welk materiaal heeft de schrijver zijn werk samengesteld? Onder materiaal moet dan verstaan worden het niet-oorspronkelijke, het traditionele gedeelte, zowel wat inhoud als wat opzet betreft.

Men heeft voornamelijk in twee gebieden gezocht.

Brandaan is een Ierse heilige, het is daarom logisch in de Iers-Keltische literatuur naar voorbeelden van zijn legendarische zwerftocht te gaan zoeken. Die zijn er. De Ierse letterkunde mag bogen op een aantal wonderbaarlijke zeetochten (de inheemse term is Immrama, lett. rondvaarten, in het enkelvoud: Immram), waarvan het verhaal over Brandaan een rechtstreekse afstammeling kan zijn.

Daartegenover vindt men ook in de verhalende literatuur van het Oosten verwantschap met de Brandaan-legende; sommige geleerden nemen zelfs aan dat directe Oosterse invloed - ik wil het hier voorlopig zo voorzichtig mogelijk formuleren - niet te miskennen valt.

Men zou als het ware kunnen spreken van een Westelijke en een Oostelijke theorie, en in het nu volgende zal ik de verschillende bevindingen naar voren brengen.

Twee takken van de Brandaan-legende

Nu moet eerst het volgende goed onderscheiden worden:

Aan de stamboom van de Brandaan-legende (want men kan even goed stambomen opstellen van verhalen-families als van mensen-families) zijn twee ongelijke takken tot bloei gekomen.

a. Men kent in de literatuur ten eerste een Latijns proza-geschrift, wschl. ontstaan in de 10de eeuw, de zogenaamde *Navigatio Sancti Brandani.* Dit werk had een geweldige vogue - er zijn op heden, over geheel Europa verspreid, niet minder dan tachtig manuscripten van bewaard - en werd in allerlei talen overgebracht, meestal in proza, maar ook op rijm. (Hoeveel handschriften er bewaard zijn van de diverse vertalingen, vermag ik in het geheel niet te schatten.) - Er bestaat een middelnederlandse (proza-)vertaling van, waarschijnlijk uit de tweede helft van de 15de eeuw, die uitgegeven is door Dr H.E. Moltzer in de Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde.

b. Ten tweede is er het, daarvan in vele opzichten afwijkende, verhaal dat het onderwerp uitmaakt van dit boek: de *Reis van Sinte Brandaan.* Deze bewerking ontstond als gedicht en waarschijnlijk in de 12de eeuw. Zij raakte verspreid in een veel beperkter gebied en er zijn maar twee Nederlandse en vier Duitse handschriften van bekend, geen van alle uit de 12de eeuw.

Navigatio en Reis

Ik zal de twee versies (d.w.z. de afwijkende vormen van het verhaal) in het vervolg aanduiden met *Navigatio* en *Reis*, en trachten na te gaan in welke opzichten zij van elkaar verschillen. Er valt onderscheid te maken zowel wat betreft inhoud als ook wat betreft sfeer van het verhaal.

Navigatio

De Navigatio dan bericht dat een zekere Barinthus en zijn zoon Mernoc een eiland hadden bezocht ‘Terra repromissionis Sanctorum’ genaamd (‘dat land der geloften der heiligen’ vertaalt het middelnederlands). Het was een waar paradijs met bloemen, vruchtbomen en edelstenen, en de reizigers zagen er ook een rivier, die van Oost naar West

stroomde. Het oversteken van deze rivier werd hun echter belet door een bovenaards wezen met de woorden: ‘Weest vrolijk, goede broeders, want God heeft u geopenbaard dit land, dat hij geven zal (aan) zijne heiligen. En tot deze vloed is de ene helft van het eiland, en u is niet geoorloofd of betamelijk voort te gaan, en daarom gaat weder (daarheen) vanwaar gij uit zijt gegaan.’ (Ik citeer naar de mnl. vertaling, echter iets gemoderniseerd.) - Brandaan kiest twee maal zeven van zijn monniken uit om met hen dit eiland te gaan zoeken. Ze trekken eerst naar het ‘eiland eens heiligen vaders Ende’, blijven daar drie dagen en nachten en begeven zich dan naar de plaats waar ze hun schip bouwen. In dit vaartuig nemen ze ‘des zij behoefden van spijzen tot veertig dagen toe; ende namen met zich huisraad, dienende tot des mensen behoef; ende zetten enen mast in 't middel des scheeps ende een zeile ende ander getouwe, horende tot regimente des schepes.’ - Als ze de haven willen verlaten, komen er nog drie broeders van Brandaans klooster en vragen om mee te mogen gaan. De Heilige laat hen toe, doch zegt: ‘Ik weet wel hoe ge hier gekomen zijt. (Tot één van de drie:) Gíj hebt gedaan een goed werk, want God heeft u een goede plaats bereid, maar - (tot de twee andere monniken:) God heeft ú bereid dat allervervaarlijkste oordeel.’ - Men kiest zee. Na vijftien dagen gaat de wind liggen en de monniken beginnen te roeien tot de krachten hun begeven. Dan raadt Brandaan de riemen in te trekken en alleen het zeil te hijsen, opdat God kan doen ‘wat hij wil, met zijn knechten ende met zijn scheepken.’ Nu begint de lange dwaaltocht, gedurende welke het reisgezelschap de drie later gekomen monniken weer kwijt raakt: de eerste steelt op een eiland een teugel en sterft na deze zonde rouwmoedig gebiecht te hebben; de tweede wordt opgenomen in een ‘vergaderinge’ van zaligen, terwijl Brandaan het moet aanzien dat de derde door scharen van duivelen wordt ontvoerd. - Pas na zeven jaar rondcirkelen vindt Brandaan het

gezochte eiland, dat Barinthus bereikte in de tijd van één uur. (Het woord ‘rondcirkelen’ is met opzet gekozen: telkenjare vieren de zeevaarders de hoge kerkelijke feesten in dezelfde omgeving.) Nadat men het eiland bezichtigd heeft tòt aan de rivier die de scheidslijn vormt, aanvaardt men de terugtocht, die blijkbaar in korte tijd wordt afgelegd. Niet lang daarna sterft Brandaan.

Reis

In de Reis daarentegen is de zwerftocht een straf voor het verbranden van een boek dat de waarheid over Gods wonderen bevatte. Brandaan wil niet geloven dat er twee aardse paradijzen zijn; dat er een wereld bestaat ònder de aarde en dat het daar nacht is, als het bij ons dag wordt; dat er vissen zijn zó groot, dat een woud op hun huid groeit; en dat Judas 's Zondags een geringere straf behoeft te verduren dan op de andere dagen van de week. De driftige Brandaan beweert dit alles pas te willen geloven als hij het zelf ziet, en gooit het boek in de vlammen. Een engel Gods berispt hem, dat door zijn schuld de waarheid is verloren gegaan. Brandaan moet het boek herstellen, dat wil dus zeggen: persoonlijk de wonderen gaan zien en opnieuw beschrijven. (Men bedenke dat in die tijd boeken unica waren en niet willekeurige exemplaren van haast onbeperkte oplagen.) - Brandaan laat een schip bouwen naar het model van de Arke Noachs en daarin wordt zoveel leeftocht gebracht, men laadt zoveel kledingstukken en verdere noodzakelijke gebruiksvoorwerpen, dat wel zeventig (of tachtig) man er voor negen jaar genoeg aan hebben (vs 89-117). Bij de monniken die Brandaan meeneemt, zijn ook twee kapelaans. Eén van deze twee keert niet naar Ierland terug: hij wordt door Sint Michael een paradijspoort binnengetrokken (vs 833). De andere steelt in het (eerste) aardse paradijs een teugel en wordt door duivelen naar de hel gevoerd; het gebed van Brandaan bevrijdt hem

echter. - Als alle wonderen aanschouwd zijn en opgetekend in het journaal, als de boot in gevaar verkeert omdat men het ‘einde van de wereld’ heeft bereikt, gaat men terug en na de behouden aankomst brengt Brandaan het ‘herstelde’ boek naar de kloosterkerk. De tocht heeft zeven (of negen) jaar geduurd. Kort daarop sterft de heilige.

Vergelijking

In de Navigatio dus is er een vast-omlijnd reisdoel: het eiland ‘der geloften der heiligen’; in de Reis gaat men Gods wonderen aanschouwen. In de Navigatio keren er drie ‘voorbestemde’ monniken (u herinnert u de orakelwoorden van Brandaan, als zij toestemming vragen om mee te varen) niet terug; in de Reis één monnik, het lot van een tweede wordt gewijzigd door tussenkomst van de heilige. De tocht duurt in de Navigatio zeven, in de Reis negen jaar (men zie de aant. op pag. 236) en na het volbrengen er van sterft Brandaan. Dit wat de opzet betreft.

Ook de verschillende reisavonturen corresponderen niet. In Navigatio en in Reis beleven de zeevaarders in hoofdzaak andere avonturen, en als de voorvallen hier en daar hetzelfde zijn, worden zij met andere bijzonderheden verteld. Dit valt gemakkelijk na te gaan bij het zo karakteristieke gegeven van de teugel-diefstal.

Teugeldiefstal

Hierboven is al verteld dat de eerste der drie later-gekomen monniken in de Navigatio een teugel steelt. Brandaan maakt de diefstal openbaar, voordat het gezelschap het eiland verlaat waar de misdaad begaan werd. De dief bekent zijn zonde en sterft. ‘Ende toen hij genomen had dat sacrament, is zijn ziel van zijnen lichaam gegaan ende is genomen van den engel des lichts.’ Hij wordt ter plaatse begraven.

In de Reis vinden wij de episode vs 774-795 en 864 vlg.

De monniken hebben een gouden kasteel bezichtigd met robijnen pilaren en alle geriefelijkheden die zelfs een keizer zich maar zou kunnen wensen. Hier steelt de kapelaan, door een duivel misleid, het hem zo begeerlijk lijkende voorwerp, maar de misdaad wordt niet dadelijk gewroken. Eerst aanschouwt het gezelschap nog een tweede burcht, mooier dan de eerste, en pas als men teruggekeerd is naar het schip, naderen in een waar noodweer de helse horden en ontvoeren de dief. Ze binden hem met de teugel en behandelen hem ‘erger dan een hond’, slepen hem ‘over stok en over steen’.

In een pleidooi tegen de stem van God-zelf, die tot hem spreekt uit een lichtschijn, koopt Brandaan zijn monnik vrij en de kapelaan wordt door een duivel teruggedragen. Maar wat ziet hij er uit: met pek besmeurd en zwart geschroeid; men herkent hem nauwelijks! Hij heeft een gevoelige les gehad: telkens als Brandaan in het vervolg van de reis met duivelen in aanraking komt, is het de gestrafte zondaar die tot voorzichtigheid maant of zich van angst verstopt. - In de Navigatio heeft de misdaad niet plaats in zo'n sprookjesachtige rijke omgeving: van het huis waarin de monniken zich bevinden, wordt alleen gezegd dat de wanden behangen zijn met vaatwerk van ‘menigerhande metaal, met tomen en hoornen, met zilver beslagen.’ Verder heeft Brandaan na het betreden der woning uitdrukkelijk gewaarschuwd dat de duivel bezig is een der drie latergekomen medereizigers tot diefstal te verleiden. Men kan zich niet ontveinzen dat de schrijver met deze opmerking zijn doel rijkelijk voorbijgeschoten is. Bovendien is het gegeven in de Reis van meer belang: het werkt in het gehele verhaal door. Telkens weer brengt de ‘verschroeide kapelaan’, die door Brandaan-zelf niet minder dan door de duivelen in het ootje wordt genomen, de ‘note gaie’ in de vertelling.

Eiland-vis

De eiland-vis speelt in de Navigatio ook een zeer wonderlijke rol. Brandaan en de zijnen hebben gehoord dat God hun een eiland bepaald heeft, om er het Paasfeest te vieren. Het zogenaamde eiland blijkt er steenachtig uit te zien, met spaarzaam struikgewas, en terwijl de monniken aan 'land' gaan, blijft Brandaan op het schip; hij weet nl. dat het eiland geen eiland is. ('- hij wiste wel die gedaante (= hoedanigheid) ende die maniere (= aard) des eilands, maar hij en wilde den broeders dat niet openbaren, opdat zij niet en werden vervaard.') De monniken gaan aan wal eten bereiden en hangen een ketel boven het vuur, waarna er beweging komt in de grond waarop zij staan. Zij laten al hun bezittingen in de steek en Brandaan kan de vluchtenden met moeite in het schip trekken. - Tot dusver hebben wij een normale variant van het motief, ondanks het 'abnormale' op-de-hoogte-zijn van Brandaan. Vreemd is echter het 'vervolg': dat de reisgenoten een jaar later opnieuw Pasen vieren op de rug van het monster (dat de naam Jasconius heeft), en er hun achtergelaten ketel terugvinden. Dit is nu wel een grappig trekje, doch het motief is er volkomen mee veranderd. Dit maal wordt het verblijf bovendien niet voortijdig afgebroken en het wordt nog vijfmaal, telkens een jaar later, herhaald!

Ik zou met deze vergelijkingen door kunnen gaan zo ik niet vreesde al te technisch te worden. Ik wil slechts nog opmerken dat de Navigatio ook het bezoek aan Judas kent, en verder herhalen dat verschillende episoden 'enige' overeenkomst vertonen met andere uit de Reis, maar dat zowel Reis als Navigatio motieven hebben die men in de andere tekst te vergeefs zoekt.

Verschil in sfeer

De sfeer tussen de beide verhalen verschilt niet minder. De Navigatio is een diep-ernstig geschrift vol naïef wonder-

geloof, zeer vroom, met grote nadruk op kerkelijke getijden en hoogtijden, volkomen ascetisch. Het oorspronkelijke zeemansverhaal gaat schuil onder dikke lagen van kloosteratmosfeer. Afgezien van de interessante problemen die het aan de literatuur-historicus stelt, kan een moderne leek het waarschijnlijk alleen waarderen wanneer hij zich vertederd voelt door het pronkloze van de taal en de naïef-plechtige ernst waarmee de wonderen worden opgedist. Een zelfde vertedering kan men ondergaan bij het bekijken van een heel kinderlijke houtsnede in een 15de-eeuws boek: het is alles zo ver, zo vreemd, zo oud.

Daartegenover worden de wonderen van de Reis doorbroken door een goedlachse ironie, waarbij de schrijver niet moe wordt de droevige figuur van de teugeldief in het zonnetje te zetten. Welk een soort amicale animositeit heerst er niet tussen Brandaan en de helse scharen! Zeker, ook bij dit verhaal zullen wij van ‘naïef’ en ‘primitief’ spreken als wij oppervlakkig lezen, maar wat een vaart en afwisseling zit er niet in het gedicht. - U hebt al lang gemerkt aan welke tekst ik de voorkeur geef! Herinnert de Navigatio mij aan een reeks onhandig nagetekende houtsneden, de Reis zou ik willen vergelijken met een kleurig stuk borduurwerk.

Immram Maeldúin, het Ierse proto-type van de Navigatio

Toch zijn de twee versies nauwverwante familieleden en wij zullen ons nog enige tijd met de Navigatio moeten bezighouden omdat het mogelijk is aan de hand dààrvan een achtergrond voor de Reis te vinden.

Op p. 15 heb ik gesproken over een Westelijke en een Oostelijke theorie van degenen die getracht hebben het ‘materiaal’ van de legende thuis te brengen, en daarbij heb ik ook al het Ierse genre der Immrama genoemd. - Welnu: in één van hen, de zgn. Immram Maeldúin, herkennen wij het proto-type van de Navigatio Sancti Brandani.

Immram Maeldúin (= de reis van Maeldúin) is een van die wonderlijke verhalen van ietwat bizarre fantasie waaraan de Ierse literatuur zo rijk is en waardoor zij sommige mensen zo uitermate weet te fascineren. Als inleiding wordt verteld hoe een zekere Ailill met de vorst van zijn provincie uittrok op een krijgsexpeditie. Op een avond kampeerde het leger in de heuvels, dicht bij een vrouwenklooster. Midden in de nacht verwijderde Ailill zich uit het kamp en ging in de richting van het kerkje. Hij ontmoette daar de jonge abdis, die naar buiten gekomen was om de klok te doen kleppen voor de vroegdienst. Hij deed haar geweld aan. Toen hij wegging, vroeg zij welke naam hij droeg en tot welke familie hij behoorde, want ze was overtuigd dat ze een kind zou krijgen. - Negen maanden later werd haar zoon geboren, die ze Maeldúin noemde. Ondertussen was Ailill reeds gedood door rovers uit een ander deel van het land. De abdis bracht het kindje naar een goede vriendin van haar, die het opvoedde met haar eigen drie zoontjes.

Als de jongen opgroeit, overtreft hij zijn leeftijdgenoten in sportieve spelen, en weldra hoont een jaloerse makker hem met zijn onbekende afkomst. Maeldúin dwingt zijn pleegmoeder tot opheldering van het geval; zij brengt hem bij de abdis die hem tenslotte naam en familie van zijn vader noemt. Maar enige tijd later zal Maeldúin nog eens van een giftige tong te lijden hebben, als iemand hem namelijk verwijt dat de dood van zijn vader Ailill nog steeds niet gewroken is. Wanneer ook deze oude zaak is opgehelderd, en men Maeldúin verzekerd heeft dat de rovers slechts over zee te bereiken zijn, wendt hij zich tot een waarzegger-tovenaar. Deze noemt hem de datum waarop hij met het bouwen van zijn schip moet beginnen, het aantal mannen dat hij op zijn tocht moet meenemen - nl. zeventien, ‘of volgens anderen zestig’ - en de dag van de afreis. Bovendien waarschuwt hij Maeldúin het getal der tochtgenoten niet te vergroten of te verminderen.

Wanneer Maeldúin met zijn bemanning op de vastgestelde dag zee wil kiezen, verschijnen bij de haven zijn drie pleegbroers en willen meegaan. Gedachtig aan de waarschuwing van de tovenaar weigert hij, maar de drie dreigen hem na te zwemmen en zich desnoods te laten verdrinken, als hij ze niet aan boord zou willen nemen. Inderdaad volgen ze hem zwemmende en Maeldúin moet wel toegeven.

In de daaropvolgende nacht bereikt men twee kleine eilandjes en hoort daar geschreeuw van dronken mannen. Uit het brallend gepoch valt op te maken dat de gezochte rovers zich op die plaats bevinden en de schepelingen zijn al blij hun doel zo snel te hebben gevonden. Maar - een onverwachte storm steekt op en blaast het schip voor zich uit. De volgende ochtend ziet men nergens land en Maeldúin raadt het schip te laten drijven waarheen God wil. ‘Zij geraakten daarop’ - gaat het oude verhaal voort - ‘in de onmetelijke, grenzenloze oceaan, en Maeldúin zei tot zijn pleegbroers: “Gij hebt dit alles veroorzaakt, door u in dit schip te dringen niettegenstaande de woorden van de tovenaar; hij had ons gezegd dat het aantal schepelingen het getal dat wij hadden vóór uw komst niet mocht overtreffen.” Zij gaven hem geen antwoord, maar zwegen enige tijd.’

En nu staat men aan het begin van een wonderlijke dooltocht, die pas - zoals later blijkt - weer in normale banen geleid kan worden als men de overtallige pleegbroers is kwijtgeraakt. Na drie dagen ziet men voor het eerst weer een eiland, maar het blijkt bewoond door mieren zo groot als veulens! Verschrikt wendt men de steven en weer na drie dagen wordt een ander eiland bereikt, waarop zich grote vogels bevinden. Maeldúin gaat op verkenning uit en ontmoet geen gevaren; verschillende vogels worden als proviand meegenomen. Andere eilanden bergen: een paardachtig monster dat een dreigende houding aanneemt, ‘demonen’ die elkaar - voor de schepelingen onbegrijpelijke - brokstukken van gesprekken

toeroepen, een verlaten huis waarin voedsel klaarstaat, een vreemde boom waarvan Maeldúin een tak afbreekt: na drie dagen zijn er drie appels aan gegroeid en iedere appel verzadigt hen allen veertig dagen lang, enz. enz.

De teugeldiefstal in Immram Maeldúin

Eindelijk komt men aan ‘een niet zeer groot eiland en een ommuurde burcht daarop en een witte, hoge muur daaromheen, alsof die gemaakt was van fijngestampte kalk, alsof alles één brok kalk was. Groot was zijn hoogte van zee af, bijna tot aan de wolken. De burcht was open. Sneeuwige witte huizen stonden rondom de muur. Toen ze het grootste huis binnengingen, zagen ze daar niemand dan een kleine kat op de grond, aan het spelen op de vier stenen pilaren die daar waren. Ze sprong van de ene pijler op de andere. Ze keek even naar de mannen en ze hield niet op met haar spel. Ze zagen daarop drie rijen aan de wand van het huis rondom, van de ene deurpost naar de andere. De eerste rij was van gouden en zilveren sierspelden, en hun spelden staken in de muur; en een [tweede] rij van gouden en zilveren halskettingen, ieder van hen [zo groot] als een hoepel van een vat. De derde rij [bestond] uit grote zwaarden met gevesten van goud en zilver. De bedden waren wèlvoorzien van witte kussens en van glanzende dekens. Toebereid ossevlees en gezouten varkensvlees stond klaar op de grond, en grote schalen met sterke drank. “Is dat voor ons hier gelaten?”, zei Maeldúin tegen de kat. Ze keek hem plotseling aan, en begon weer te spelen. Maeldúin begreep daarom dat het voedsel voor hen [daar] geplaatst was. Ze aten dus en dronken en sliepen. Ze deden het overschot van de drank in leren zakken en verzamelden het overschot van het voedsel. Toen ze er over spraken weg te gaan, zei de derde pleegbroer van Maeldúin: “Zal ik een van die kettingen meenemen?” “Neen”, zei Maeldúin, “het huis is niet zonder bescherming.” Toch nam hij [er een van] mee,

tot het midden van de binnenplaats. De kat kwam achter hem aan en sprong dóór hem heen als een vurige pijl en verbrandde hem tot as. En toen ging ze weer terug op haar pilaar. Maeldúin suste daarop de kat met zijn woorden. Hij hing de ketting weer op zijn plaats, reinigde de grond van de binnenplaats van de as en gooide die in de diepte der zee. Daarop gingen ze in het schip, den Heer prijzend en lovend.'

Ik heb deze passage in volledige vertaling weergegeven, ten eerste omdat ik weinig verhalen ken die zo suggestief en met zo sobere middelen het toch altijd enigszins demonische karakter van een kat weten aan te duiden. Er is niets lachwekkends in dat Maeldúin het dier toespreekt en dat hij het plotselinge, felle kijken met het daarop volgende rustige doorspelen als een toestemmend antwoord opvat. - Ten tweede, omdat wij hier het voorbeeld hebben van de episode van de teugeldief. U herkent het huis met de vreemdsoortige wandversiering, de waarschuwende woorden van de leider der expeditie, het treurige einde van de hebzuchtige, die - en dit is wel zeer belangrijk - behoort tot een trio van reisgenoten die niet naar hun geboortegrond terugkeren. Het verhaal staat dichter bij de Navigatio dan bij de Reis, hetgeen logisch is, omdat alles er op wijst dat de Navigatio een plaats heeft tussen Immram Maeldúin en Reis in. De episode heeft in Immram Maeldúin een volkomen heidens-magisch karakter, in de Navigatio is alles verchristelijkt. Ook dit ligt in den aard der zaak, en hetzelfde valt waar te nemen als wij het lot der twee nog overgebleven pleegbroers vergelijken met dat der twee verdere 'ongewenste' monniken in de Navigatio.

Maeldúins tweede pleegbroer wordt door het lot aangewezen op verkenning uit te gaan als men een eiland heeft bereikt waarop zich een grote schare van weeklagende en in het zwart geklede zwarte mensen bevindt. Zodra hij de vreemde wezens genaderd is, wordt hij even zwart als zij en begint ook te weeklagen. Maeldúin stuurt eerst twee en daarna zelfs

vier man als reddingsploeg uit, maar men kan de ongelukkige niet meer herkennen en de bemanning vaart zonder hem verder.

De derde pleegbroer raakt - ook weer aangewezen door loting - op een eiland met lachende en spelende mensen. Hij mengt zich onder hen alsof hij zijn leven lang bij hen behoord had. Men wacht hem lange tijd, maar hij keert niet terug.

In de Navigatio vinden wij een gekruiste parallel. De tweede monnik blijft achter op een eiland bewoond door drie scharen van psalmzingende zaligen die in prachtige, met edelstenen versierde gewaden gekleed zijn. De derde wordt getrokken naar een ingang der hel, waar hij door scharen van duivelen wordt binnengeleid. Ook hier de tegenstelling van een heerlijk en een vreselijk lot, al is de volgorde een andere.

Het motief van de drie ongewenste reisgenoten

Beschouwen wij nu eens de bijzondere functie die deze drietallen van door het noodlot achterhaalde mensen in de beide verhalen vervullen. De inleiding van Immram Maeldúin, die de afkomst van de held schetst, is natuurlijk niet te vergelijken met het begin van de Navigatio. Echter - eenmaal gegeven de noodzakelijkheid van een zeereis: in het ene geval om rovers te straffen, in het andere om een wonderbaarlijk eiland te gaan zoeken, wordt de zaak anders, dan krijgt men vergelijkbaar materiaal onder de ogen.

En nu springt dadelijk in het oog dat het noodlottige drietal alleen in Immram Maeldúin een organische functie heeft. Maeldúin heeft een tovenaar-waarzegger (druïde) geraadpleegd aangaande de magische verplichtingen die in acht genomen moeten worden om de goede afloop van de tocht te verzekeren. Deze zijn hem genoemd, of volgens de Keltische terminologie: hem zijn de ‘geissi’ (het enkelvoud is ‘geiss’, spreek uit: gesj) meegedeeld. In dit geval waren het de data van scheepsbouw en vertrek, en het aantal schepelingen. Wordt nu een van deze ‘geissi’ overtreden, dan komen er

vijandige natuurkrachten in het spel die den mens bij zijn onderneming gaan tegenwerken, ja, hem soms een tragische ondergang doen vinden. Dat er dus een onverwachte storm opsteekt op het ogenblik dat Maeldúin de verblijfplaats der rovers is genaderd, welk natuurverschijnsel al zijn plannen omverwerpt en hem tot een zwerver der zeeën maakt, is geheel volgens de opvattingen van het religieuze denken der heidense Kelten. Maeldúin had zijn pleegbroers niet aan boord moeten nemen. Maar... in dat geval zou er nooit een Immram Maeldúin zijn ontstaan. Onze held zou de rovers tijdens hun dronkenschap overvallen hebben en misschien na drie dagen al zou hij als overwinnaar in zijn woonplaats zijn teruggekeerd. De gebroken ‘geiss’ is de voorwaarde voor het avontuurlijke verhaal.

Ik zal dit met een voorbeeld nader toelichten. - U kent ongetwijfeld allen Perraults verhaal van ‘De schone Slaapster’. Op het doopfeest van het kleine prinsesje hebben de koning en de koningin alle zeven feeën die men kan vinden in het land als petemoeien gevraagd. Maar o wee: men heeft een oude fee niet uitgenodigd ‘parce qu'il y avait plus de cinquante ans qu'elle n'était sortie d'une tour, et qu'on la croyait morte ou enchantée.’ Als zij onverwacht toch komt opdagen, is er voor haar niet zulk kostbaar tafelgerei als de anderen hebben. Ze voelt zich beledigd en spreekt later de bekende verwensing uit die door de laatste petemoei slechts enigermate verzacht kan worden.

Ook hier is een gemaakte fout de voorwaarde voor het verdere verhaal. Zonder de nalatigheid van haar ouders zou het prinsesje een prinses ‘zonder geschiedenis’ zijn geworden, en niet ‘de schone Slaapster’.

Het zal u niet verwonderen dat de Christelijk-ascetische Navigatio met dit heidense gegeven van de gebroken ‘geiss’ niets weet aan te vangen. Het spreekt echter boekdelen voor het gezag der oude traditie dat het motief der drie later-

gekomenen nog voor zo'n groot deel bleef gehandhaafd. Want er is in de Navigatio geen verband tussen het opnemen der drie monniken en de lange duur van de zwerftocht. En wanneer Brandaan, nog vóór de afreis, aan de drie meedeelt dat God voor twee van hen ‘een verschrikkelijk oordeel heeft bereid’, lijkt deze veroordeling nogal onbillijk. Pas als men achter de Navigatio het voorbeeld van Immram Maeldúin ziet, begrijpt men de oorspronkelijke toedracht. De overlevering wilde dat twee van hen een treurig lot tegemoet voeren, zoals de overlevering ook wist van een lange tocht.

Heidense en Christelijke bestanddelen in Immram Maeldúin

Immram Maeldúin is volgens het oordeel van gezaghebbende Keltisten geschreven in de achtste of negende eeuw. Ierland is dan al lang gekerstend, en zelfs in de brokstukken die ik u hier van Immram Maeldúin verteld heb, kunt u sporen vinden van een Christelijke samenleving: bijv. de kerk, het klooster en de abdis in het begin van het verhaal, en de zinsnede: ‘den Heer prijzend en lovend’ aan het eind van de vertaling op p. 26. Andere Christelijke elementen zijn verder de ontmoetingen met vrome kluizenaars die zich sinds vele jaren op rotsen of heel kleine eilandjes bevinden, en die op bovennatuurlijke wijze van voedsel worden voorzien. (Deze eerwaardige heremieten spelen geen grote rol in de Navigatio, daarentegen merkwaardigerwijze weer wèl in de Reis.) Het is ook een kluizenaar die Maeldúin ten slotte raadt de moordenaar van zijn vader niet te doden, doch hem vergiffenis te schenken, ‘want God heeft u (d.w.z. Maeldúin en de zijnen) van veel grote gevaren gered, en ook gij zijt zondige stervelingen.’ Zo eindigt de reis die met zo'n grimmig Iers noodlotsmotief begon, niet met een bloedige wraakneming, maar met een milde verzoening.

Dit ‘unverfroren’ naast elkaar voorkomen van heidense en Christelijke situaties is inhaerent aan het genre der Immrama;

pas de Navigatio doet de volgende stap en trekt de heidense episoden van Immram Maeldúin (en dat is het overgrote deel van het verhaal) in een Christelijke sfeer.

Een enkel voorbeeld wil ik u daar nog van geven, omdat dit avontuur getuigt van een zo wonderlijke fantasie, dat de afhankelijkheid van de Navigatio, ook voor niet-ingewijden, eens te meer duidelijk wordt.

Het motief van de zuil en het net

Maeldúin en de zijnen vinden op een dag een grote zilveren zuil in zee. Ze had vier kanten en elke daarvan was zo breed als twee riemslagen van het schip. Geen schep aarde was om haar heen, slechts de grenzenloze oceaan, en ze zagen niet haar basis beneden, noch haar top boven wegens de grote hoogte. Een zilveren net hing boven van haar af en daalde ver in zee, en het schip voer met ingehaalde zeilen door een maas van het net heen. Een van de schepelingen sloeg met zijn wapen een stuk van het net af. Maeldúin zei: ‘Verniel het net niet, want het is het werk van machtige mensen.’ ‘Tot lof van God heb ik het gedaan,’ zei de ander, ‘opdat men geloof zal hechten aan het verhaal van mijn avonturen, en ik zal het op het altaar in Ardmacha neerleggen, als ik terugkeer in Ierland.’ Het stuk bleek later in Ardmacha (d.i. Armagh) twee en een half ons te wegen. Ze hoorden daarop een luide, heldere stem vanaf het bovengedeelte van de zuil, maar ze wisten niet wàt die zei, noch in welke taal.

In vergelijking hiermee spreekt het overeenkomstige deel van de Navigatio voor zichzelf: Op een dag toen ze de mis hadden gecelebreerd, zagen Brandaan en zijn tochtgenoten een kolom in zee, en die leek niet veraf; toch duurde het drie dagen voor ze haar bereikten. En toen ze er bij gekomen waren, bezag Brandaan de kolom, maar hij kon het eind niet zien, want ze was veel hoger dan ‘het eerste rijk der lucht’, en ze was aan alle kanten omgeven door ‘een subtiele doek

of gordijn, en het schip kon gaan door een gat daarvan'. Brandaan wist niet waarvan het gordijn gemaakt was: het had de kleur van zilver, maar was harder dan marmer, en de zuil was van het allerhelderste kristal. De heilige gelastte de riemen in te trekken, en zeilen en mast neer te halen. Zo voer het schip door de opening. Nu kijkt iedereen wat er binnen het gordijn te zien valt. De zee is groen als glas en men kan tot op de bodem zien; zo ziet men de basis van de kolom, en ook dat het onderste deel van het gordijn op de zeebodem ligt. Het zonnelicht straalt niet minder aan de binnenkant van het gordijn dan aan de buitenkant. Een maas van het gordijn wordt gemeten en men vaart een hele dag langs één kant van de zuil, en men voelt de zonnehitte door de zuil heen. De vierde dag vinden ze een kelk, gemaakt van dezelfde materie als het gordijn, en een schaal (patena) van dezelfde kleur als de zuil, liggende in een opening aan de Zuidkant van de kolom. Deze heilige voorwerpen neemt Brandaan mee met de woorden: 'Onze Heer Jezus Christus toont ons dit wonder, en opdat het getoond worde aan velen om te geloven heeft hij mij deze twee gaven geschonken.'

Zeer karakteristiek weer voor de Navigatio is de omzetting van het logische bewijsmateriaal (een stukje van het net) in zo bij uitstek Christelijke symbolen (miskelk en patena).

De Westelijke theorie

Wanneer men de inleiding (het relaas van Barinthus) en het slot (bezoek aan het lang-gezochte eiland) niet meerekent, blijven er maar vier belangrijke motieven in de Navigatio over die niet herleidbaar zijn uit Immram Maeldúin, en wel: de 'eiland-vis' (Reis vs 295-342), het gevecht tussen de twee zeemonsters (herkenbaar in Reis vs 270-294), de lotgevallen van Judas (Reis vs 1311-1556), en het lichtwonder in een klooster van zwijgende monniken.

Het gevecht van de zeemonsters is echter een Brandaan-

avontuur waarvoor oude bewijsplaatsen in de Keltische heiligen-levens kunnen worden aangevoerd, en ook is daar in verband met Brandaan bekend het motief ‘grote-vis-als-rij-dier’, waarin het gegeven ‘eiland-vis’ tegen het slot van de Navigatio overgaat.

De Iers-Keltische afkomst van de Navigatio Sancti Brandani kan door minutieuze vergelijking bewezen worden en dit resultaat werd in 1889 reeds gepubliceerd door de zeer bekende Keltist Heinrich Zimmer, aan wiens rijke materiaal ik voor een deel mijn argumenten ontleen.

De Oostelijke theorie

Een deel der geleerde wereld was (en is) echter niet overtuigd. Ongeveer tegelijkertijd met het artikel van Zimmer verscheen een studie van de Nederlandse oriëntalist M.J. de Goeje waarin deze de episoden der Brandaanlegende vergeleek met de avonturen van Sindbad de Zeeman, en tot de conclusie kwam dat er directe ontlening van Oost naar West moest hebben plaats gehad. Een belangrijk deel van zijn betoog hield zich bezig met het motief van de ‘eiland-vis’, maar ook de reusachtige vogel Grijp die in de Navigatio voorkomt, werd vergeleken met de ‘rokh’ van de Oosterse verhalen. Het lichtwonder bij de zwijgende monniken noemde hij een herinnering aan het wonder dat ieder jaar aan de vooravond van Pasen plaats vond in de Kerk van het Heilige Graf te Jeruzalem. (De Navigatio vermeldt dat Brandaan en de zijnen een klooster bezochten, waarvan de monniken op bovennatuurlijke wijze van voedsel werden voorzien. Ook werden op bovennatuurlijke wijze in hun kerk de lichten ontstoken. Als Brandaan en de abt in het godshuis de komst van het licht afwachten, ‘ziet, daar zij 't aanzagen, is daar gezonden door een venster een vurig geschut of pijle in alle die lampen, die daar waren gezet voor die altaren; ende die pijle is haaste weder uit gegaan door dat venster, doch bleef een zeer klaar licht in die lampen.’)

Verder vond De Goeje in beschrijvingen van Oosterse geographische geschriften overeenkomsten met die van wonderlijke eilanden door Brandaan bezocht, etc. etc.

Toen hij zijn artikel al voltooid had, kreeg De Goeje de publicatie van Zimmer onder ogen en gaf, in een naschrift, ruiterlijk toe dat zijn bezwaren tegen de Keltische hypothese wegvielen ‘si l'on peut vraiment déduire d'une façon positive du caractère de la langue de eet Imram, qu'il a été écrit dès le 8me ou le 9me siècle tel qu'il nous est parvenu.’

Inderdaad: om dit punt van datering draait de hele zaak. Het deel der literatuur-historici dat gewend is te werken met gedateerde bronnen en manuscripten, heeft geen geduld voor de vage aanduidingen der Keltisten, die legenden en verhalen terugbrengen tot bijv. de 8ste eeuw, zonder dat er een handschrift van bewaard is gebleven vóór de 12de eeuw.

Nu moet toegegeven worden dat het gebied der Keltische taalwetenschap in zijn kinderschoenen-tijd ongelukkigerwijze het jachtterrein is geweest van een aantal enthousiaste amateurs die, zonder de taal meester te zijn, de moeizaam verworven resultaten van de naarstig arbeidende taalgeleerden deden ontbloeien tot ongebreidelde theorieën waarin met teksten, ontleningen, dateringen en oorspronkelijke versies werd gegoocheld. De term ‘Keltisch’ werd een verzamelnaam voor alles wat fantastisch, feeënwereld-achtig, vaag, wild, ongetemd, poëtisch en melancholiek mocht heten, een ware panacee tegen alle moeilijkheden en ‘onopgeloste raadsels uit vroegere eeuwen’. - Bovendien zijn de Keltische letteren tweemaal in opspraak gebracht door uitgebreide mystificaties: in de 18de eeuw door de gezangen van Ossian, zogenaamd ‘uit het Gaelic of Erse’ vertaald door James Macpherson, en in de 19de door de ‘Barzaz Breiz’, als echte eeuwenoude Bretonse gedichten door De la Villemarqué uitgegeven.

Dit alles maakte een deel der literatuur-historici tot ware Keltophoben, wien het nekhaar al overeind gaat staan, zodra

het woord Keltisch slechts genoemd wordt. Aan dezulken staan dan, ten opzichte van de Brandaan-legende, twee wegen open: òf zij stellen zich niet op de hoogte van het Keltische materiaal, òf zij veroordelen de datering als te onzeker en verklaren de gelijkenis tussen Immram Maeldúin en Navigatio door aan te nemen dat de Navigatio het voorbeeld is van het Ierse werk. (O ironie van het lot: dit laatste was aanvankelijk ook de opvatting van enige 19de-eeuwse Keltisten!)

Tot de Keltophoben behoort eveneens Miguel Asín, een Spaans oriëntalist, wiens grote werk over de Mohammedaanse eschatologie ik slechts ken uit een (bekorte) Engelse vertaling. (Het is niet makkelijk voor de vakterm ‘eschatologie’ een passende definitie te geven; ik zou het woord willen omzetten in: de leer omtrent de gebeurtenissen van of in het hiernamaals.) Asín brengt de Brandaanlegende in verband met de hemel-en hellevaarten, die in de Middeleeuwen hun hoogtepunt vonden in Dante's Divina Commedia, terwijl hij argumenten aanvoert voor belangrijke Mohammedaanse invloed op het gehele genre.

Het is mogelijk de lotgevallen van Brandaan in te lijven bij deze visionnaire literatuur. Het accent wordt dan verlegd van de wereldse fantastische reis naar de religieuze aanschouwing der ‘laatste dingen’: hemel, hel en de wereld der geesten. In de Navigatio zou men tot dit gebied kunnen rekenen: het gezochte paradijseiland, het lot van de tweede en derde monnik (men zie p. 27), de straf van Judas, en de boom die bevolkt wordt door geesten in vogelgedaante. De Oosterse parallel zou men in dat geval niet vinden in de Reizen van Sindbad de Zeeman, maar bijv. in het verhaal van Baloûqiyâ zoals dat voorkomt in de 1001 Nacht.

Triomf van de Westelijke theorie

Tegen deze Oostelijke theorie - het moge dan die van De Goeje of die van Asín zijn - moet het volgende ingebracht

worden. Men kan hoogstens Oosterse parallellen vinden voor sommige episoden van de Brandaanlegende, echter niet voor het kader waarin deze episoden zijn opgenomen (in het bijzonder is een belangrijke factor het ‘apparaat’ van de drie latergekomenen en hun lot). Kader plus grootste deel der episoden van de Navigatio levert ons de Immram Maeldúin.

Zelfs bij een zo kort - maar naar ik me vlei niet oppervlakkig - overzicht als op pp. 16-27 van Navigatio en Immram Maeldúin gegeven is, moet het u duidelijk zijn geworden dat er een onmiddellijk verband bestaat. Ik wijs in het bijzonder nog eens op het gegeven van ‘zuil en net’ (p. 30), dat kenmerkend genoeg is om gewicht in de schaal te leggen. - Het gegeven van de ‘eiland-vis’, dat de oriëntalisten sterk naar voren schuiven bij hun uiteenzettingen, mist dit gezag. Ten eerste is het niet ‘exclusief’ genoeg, het komt te vaak voor (men vgl. de opmerking op p. 14). Ten tweede moet een dergelijk verhaal al in de derde eeuw op Griekse bodem bekend zijn geweest als onderdeel van een natuurwetenschappelijk werk, en dit brengt mee dat de weg naar het Westen voor het motief openstond langs de klassieke paden der wetenschap.

Nu blijft er nog de tweede uitweg van de Keltophoben: dat Immram Maeldúin afhankelijk zou zijn van de Navigatio. Doch ook hier behoeft u de overzichten slechts te vergelijken om tot de overtuiging te komen dat men, verhaalkundig redenerend, het verminkte motief van de drie later-gekomen monniken in de Navigatio wèl afleiden kan uit het logische gegeven van de ‘gebroken geiss’ in Immram Maeldúin, maar niet omgekeerd. Zo ook bij de ‘teugel-diefstal’: het heidensmagische kattenverhaal kan overgaan in een Christelijke waarschuwing tegen bekoringen des duivels, de weg in tegenovergestelde richting is echter geblokkeerd.

Bovendien behoeven deze vergelijkingen bij de tegenwoordige stand van de Keltische taalwetenschap niet meer dan een aanvullende rol in de bewijsvoering op zich te nemen: het

primaire bewijs voor de afhankelijkheid van de Navigatio ligt in de hogere ouderdom van Immram Maeldúin. Aan de eis die De Goeje stelde (men zie p. 33), is in de laatste tijd voldaan. Hiermee is de strijd ten gunste van de Westelijke theorie beslecht.

Ierland als Middeleeuws cultuurcentrum

Gaat men nu nog een stap verder terug en vraagt men zich af onder welke invloed in de Ierse Letterkunde het genre der Immrama kon ontstaan, dan noemt Zimmer Vergilius' epos van Aeneas, de klassieke held die op zijn zeetocht van Troje naar Italië soortgelijke avonturen beleefde als Odysseus. (U ziet, wij naderen weer ons punt van uitgang!)

Nog te vaak vergeet men dat het Ierland is waar de lampen der klassieke beschaving worden brandende gehouden, als in de vijfde eeuw het West-Romeinse rijk gesloopt wordt door de uit het Oosten optrekkende barbarenstammen. Beducht voor deze lawine die alles bedreigt wat hun leven waarde geeft om geleefd te worden, wijken Gallische geleerden en rhetoren uit naar het Groene Eiland, en, men behoeft er niet aan te twijfelen: hun geliefde manuscripten nemen ze mee. In Ierland vinden ze een nauw-verwant volk en een beschaving die hun althans gedeeltelijk de levensomstandigheden kan bieden, waaraan zij gewend zijn geweest. In rust en veiligheid kunnen ze hun studie voortzetten en hun beroep uitoefenen, en de Ieren tonen zich hun ijverige en intelligente leerlingen.

In de zesde eeuw zijn de Ierse kloosters, Armagh, Bangor en Clonmacnoise (om maar enige van de grootste te noemen) de beroemde ‘universiteits’- en bibliotheek-centra van het beschaafde deel van West-Europa. Hierheen trekken scharen van studenten, vooral Angelsaksen, en zij maken er kennis met een ononderbroken klassieke traditie, die niet alleen de werken van de Romeinse schrijvers, maar zelfs enige kennis van het Grieks omvat.

Uit deze omgeving komen in de 7de eeuw de geleerden

die, gedreven door een onbedwingbare lust tot reizen en een hartstochtelijk verlangen om het Christendom aan de Heidenen te prediken, de her-beschaving gaan brengen naar het vasteland van Europa en die o.a. de vermaarde kloosters en bibliotheken stichten van Bobbio en St Gallen. Tot deze apostelen die hun opleiding in Ierland genoten, behoort ook de ons allen - uit de jaartallen van de lagere school! - welbekende Willebrord.

Van de 8ste tot de nde eeuw is er een ware stroom van Ierse geleerden naar het Continent, nu echter niet alleen om de beschaving uit te dragen naar onze streken, maar ook omdat de wetenschap zich in Ierland zelf niet langer veilig voelt. De Noormannen houden hun onbarmhartige plundertochten naar de Ierse kusten en de korte strophen, vóór 848 neergepend in de kantlijn van een grammatisch werk dat zich in de bibliotheek te St Gallen bevindt:

> *De wind is scherp vannacht*,
> *De schuimharige zee is in beroering:*
> *Niet vrees ik het bevaren van den klaren oceaan*
> *Door de begerige krijgers uit Scandinavië*

krijgen, als we dit alles bedenken, een bijzonder reliëf.

Deze uitweiding is niet overbodig, want de hier geschetste stand van zaken verklaart ons een belangrijk punt. Het is niet vreemd, of ver-gezocht, of toevallig dat een Iers ‘zeemansverhaal’ de bron blijkt te zijn van een zo uitermate bekend Middeleeuws geschrift als de Navigatio. Integendeel: het is logisch en zinrijk, want in die tijd is Ierland een der belangrijkste pleisterplaatsen op de weg der beschaving, en zou daar niet een impuls van uitgaan?

Wij komen tot het resultaat dat de Navigatio op bevredigende wijze verklaard kan worden uit de Iers-Keltische literatuur en de achter haar staande klassieke traditie.

Hoe staat het nu met de Reis?

Kruisvaartromantiek

De Reis ontstaat in een heel andere tijd. In de 12de eeuw zijn velen ter Kruisvaart geweest en deze tocht heeft ook in overdrachtelijke zin een uitbreiding gegeven aan hun levenshorizon. Ik stel me zo voor dat de Westeuropese ridders, de trotse bewoners van de sombere, zwaarversterkte kastelen, naar het Oosten zijn getrokken in het laatdunkende besef dat zij een soort gevaarlijke, maar onbeschaafde barbaren gingen bestrijden. Zij moeten hun ogen uitgekeken hebben toen zij de verfijnde weelde van de Oosterse wereld leerden kennen: de marmeren paleizen, de rijke zijden stoffen, de geïncrusteerde wapens, de edelstenen, het reukwerk, ja, wat niet al. En vèrder dan dit - hen verbijsterende - 'Nabije Oosten' dat zij nu aanschouwden, lokte het geheimzinnige fabelland Indië waarover zij hoorden spreken. Heel wat bescheidener zullen zij naar hun verre van comfortabele burchten zijn teruggekeerd, en als hun zangers de Oosterse avonturen bezongen, klonken - voor degenen die thuis waren gebleven - de feiten zelfs als sprookjesfantasie. Wat dus te denken van de verdichtsels!

Prachtig om te horen waren ze echter wel, die verhalen, en het publiek vroeg steeds om meer. Zo ontstonden in die eeuw de wonderbaarlijke reisverhalen naar het legendarische Oosten: de pelgrimage van Karel de Grote naar Jeruzalem en naar Keizer Hugon in zijn wonderslot te Byzantium (Pèlerinage de Charlemagne, in Frankrijk ontstaan tussen 1109 en ca 1150); het verhaal van Koning Rother, die in datzelfde sprookjesachtige Byzantium (Constantinopel) een bruid gaat werven (König Rother, Duits epos uit het midden der 12de eeuw); de omzwervingen in de Oosterse zeeën van de verbannen hertog Ernst (Herzog Ernst, vóór 1180 gedicht) en in iets latere tijd (begin der 13de eeuw) het bekende feeënverhaal van Huon van Bordeaux en de elvenkoning Oberon.

Bovendien ontwaakt een hernieuwde belangstelling in de tochten van Alexander de Grote die immers Indië wilde ver-

overen en over wie de legende weet te berichten dat hij het paradijs naderde, de bron van het levenswater vond, de diepte der zeeën bestudeerde in een glazen duikerklok, etc. etc.

Het zou vreemd zijn als een persoonlijkheid met zulk een actueel gerichte belangstelling als de dichter van de Reis moet zijn geweest - daar staat ons zijn gevoel voor humor borg voor! - geen invloed zou hebben ondergaan van deze moderne en modieuze Oosterse verhalen. En inderdaad: er is een nog niet opgehelderd direct verband tussen enige episoden van de Reis en Herzog Ernst (zie p. 218). In bepaalde opzichten overeenstemmende verhalen hèbben nu eenmaal aanrakingspunten waarlangs overvloeiingen mogelijk zijn, en in de tweede helft van de 13de eeuw zal bijv. op zijn beurt de Brandaanlegende - samen met Herzog Ernst - invloed uitoefenen op de Esclarmonde, een vervolg van de Huon-Oberonroman.

Nog op een ander gebied toont de Reis zich heel ‘modern-12de-eeuws’. De Navigatio heeft - niettegenstaande zijn streng kerkelijke sfeer - eigenlijk weinig belangstelling voor Hiernamaals-motieven (men vgl. p. 34); in de Reis aanschouwt Brandaan heel wat hellestraffen en de duivelen spelen een grote rol. Deze voorkeur in de Reis sluit goed aan bij de visioenenliteratuur, die in deze tijd een hoogtepunt bereikte (de 12de eeuw is door einvloed; invloed die niet uit het genre der zeemansverhalennige onderzoekers ‘inderdaad het bloeitijdperk der hellereizen’ genoemd).

Hiernamaals-motieven zijn in een ‘zeemansverhaal’ volstrekt niets buitengewoons: in het begin van deze inleiding heb ik immers Odysseus' bezoek aan de schimmen der Onderwereld al naar voren gebracht en dit motief genoemd bij die, welke het publiek van een ‘zeevaarder’ verwachtte te horen. De Navigatio gaat dus door op een normale traditie, waarop de Reis verder kon bouwen. Het materiaal dat de Reis ons echter voorzet toont in allerlei kleinigheden moderne, 12de-eeuwse invloed; invloed die niet uit het genre der zeemansverhalen voortkomt, maar uit de religieuze visioenen.

Visioenenliteratuur

Ook de visioenenliteratuur heeft een lange ontwikkeling achter zich - het zou echter veel te ver voeren daarop in te gaan. Voldoende zij er nog even op te wijzen dat het religieuze visioen zich natuurlijk niet alleen tot de Christelijke wereld beperkt, en verder dat de verhalen een sterk conventioneel karakter tonen. Eén zo'n vertelling kan als representant van de soort optreden en om u enig idee te geven, zal ik hier een kort overzicht inlassen. Ik kies daarvoor het 'Visioen van Tondalus', in 1149 te Regensburg opgetekend door een Zuidierse monnik (in het Latijn).

Tondalus, een rijke Ierse edelman die in zonden leeft, ligt drie dagen lang (van Woensdag tot Zaterdag) schijndood in het huis van een zijner vrienden te Cork. Op de Zaterdag komt hij weer bij en vertelt dat hij in de uren van zijn bewusteloosheid de straffen der hel heeft aanschouwd en dat hij sommige heeft moeten doorstaan. Hij zag achtereenvolgens de hellepijnigingen van degenen die een doodslag begaan hebben, van de verraders, de hovaardigen en van de vrekken (deze laatste straf moest Tondalus zelf ook lijden: gierigheid zal een van zijn zonden geweest zijn, daar hij zijn vriend te Cork juist om geld kwam manen toen het visioen hem overviel!). Van de dieven en rovers onderging Tondalus eveneens de pijn omdat hij vroeger een koe gestolen had; daarop zag en voelde hij de martelingen der onkuisen en der onbehoorlijk levende geestelijken, en tenslotte leed hij onder de kwellingen van hen die zonden op zonden stapelen. Op zijn reis werd Tondalus vergezeld door een beschermengel die hem, nadat ze tot de grond en bodem van de hel waren afgedaald, ook een soort vagevuur en de Paradijsvreugden deed bezichtigen - van dit laatste echter slechts zoveel als Tondalus veroorloofd werd te zien. Na zijn terugkeer tot het leven is Tondalus een veranderd mens: hij geeft aalmoezen, wil vroom leven en vertelt zijn ondervinding als waarschuwende lering voor anderen.

Ik noemde het karakter van deze verhalen conventioneel en inderdaad: zelfs in de aard der straffen vindt men minder variatie dan men aanvankelijk zou denken. De bestanddelen van het hoofdthema zijn: kou, hitte, stank, duisternis en ongedierte; een groot deel daarvan vinden we terug in de Reis, bijv. in de beschrijving van wat ik de ‘Voorpoorten der hel’ heb genoemd (vs 1557 vlg.). Een toenemend raffinement dat het kenmerk is der jongere visioenen herkent men in de opzet om de pijnigingen aan te passen bij de soort der overtredingen. Juist hierbij verraadt de Reis zijn modern karakter, vooral in de 12de en 8ste episode (‘Een brandende berg blijkt een ingang tot de hel’ en ‘De helse straf voor de oneerlijke tafelknechten’; men raadplege de inhoudsopgave).

In het eerstgenoemde gedeelte (vs 625-698) maakt een helle-opzichter Brandaan duidelijk dat in zijn afdeling o.a. de verraders en verklikkers worden gestraft en dat zij, naast de gebruikelijke straf van het branden, in het bijzonder gepijnigd worden in het lichaamsdeel waarmee zij zondigden: te weten hun mond. In de 8ste episode (vs 368 vlg.) ontmoet Brandaan zielen van hofmeesters en schenkers die tijdens hun aardse leven de armen geen voedsel en drank wilden reiken en die nu zelf geen druppel kunnen drinken, al lopen zij in letterlijke zin op het water.

Zo zijn er meer kleine trekjes op te noemen die wijzen op invloed van de latere soort der visioenen, bepaaldelijk uit het ‘bloeitijdperk der hellereizen’. - Vraagt men zich nu af of dit alles nog een voorbeeld is van de actuele interesse van onze dichter, of dat zich hier weer een Keltische inslag doet voelen, dan moet ik hierop het antwoord schuldig blijven. Het kàn wel degelijk aan een Keltische inspiratie worden toegeschreven, daar het visioen al zeer vroeg een geliefd letterkundig genre is in Ierland en omdat de twee belangrijkste visioenen uit de 12de eeuw: ‘Tondalus' Visioen’ en ‘Sinte Patricius' Vagevuur’ aan een Ierse impuls hun ontstaan danken. (‘Tondalus' Visioen’ is zelfs door een Ier geschreven.)

Nieuwe Keltische gegevens

Er zijn nog meer motieven in de Reis die op een nieuwe invloed uit de Keltische wereld duiden. Een nogal op de voorgrond tredend thema van de Immrama is: ‘een kluizenaar woont op een minuscuul klein eilandje in de barre oceaan’. De Navigatio heeft één voorbeeld: Paulus de kluizenaar, die woont in een hol van een uit zee omhoogstekende rots, gekleed is in zijn eigen haar en aan wie een otter het dagelijkse voedsel brengt. De Reis kent niet minder dan drie van deze anachoreten. Naast Paulus' tegenhanger in vs 519-624 van de Reis, die ook ‘ruw’ en ‘behaard’ op een rots woont en wonderbaarlijk gespijzigd wordt (de manier waaròp is echter niet aangegeven en de voorgeschiedenis der beide heremieten verschilt volkomen), treffen wij in ons verhaal nog twee andere aan: een heilige wiens eiland uit één graszode bestaat (vs 1193-1291) en één die drijft op een enkel blad (vs 2071 vlg.). Ik zie hierin voorbeelden van onmiskenbaar Ierse overdrijving.

Daarbij komt nog dat het kader van de Reis: het gegeven van het verbrande boek dat de dooltocht noodzakelijk maakt, het motief dus van Brandaans driftige ongeloof, zo goed past bij de Ierse opvatting omtrent deze heilige. De traditie wil namelijk dat er een overeenkomst bestaat tussen Brandaan en de apostel Thomas. Volgens de al eerder genoemde Keltist Zimmer kan dit alleen betrekking hebben op hun twijfelzucht. En we herinneren ons daarbij dat een vreemdsoortig bovennatuurlijk wezen de heilige een verwijt maakt van deze scepsis en hem toevoegt: ‘Brandaan, wat je niet weet, dat wil je niet geloven!’ (vs 1902-3). Verder weet de Ierse legende ook te berichten van een reis die Brandaan als boetedoening heeft ondernomen.

Dit alles bijeengenomen heeft tot de stelling gevoerd dat de dichter van de Reis beschikte over mededelingen van een Ierse monnik (Ierse kloosterlingen waren in het Middel- en

Nederrijngebied gedurende de 11de en het begin van de 12de eeuw in belangrijke mate vertegenwoordigd) welke zegsman de Navigatio kende en goed op de hoogte was met de Ierse sagenliteratuur, zowel op kerkelijk als op profaan gebied. - Voeg hier dan bij dat de dichter zijn vak verstond, humor bezat en een open oog en oor voor de modeverhalen van zijn tijd, en dat hij uit velerhande motieven een bont en boeiend scheepsjournaal heeft samengesteld.

Brandaan, de beschermheilige van het kustlicht

Interessanter misschien dan te weten dat de historische Brandaan in 480 of in 484 nabij de (tegenwoordige) stad Tralee geboren werd in het graafschap Kerry in het uiterste Zuidwesten van Ierland, en dat hij hoogbejaard in 576 of 577 stierf; dat hij een beroemd klooster stichtte, Clonfert, in Galway; dat zijn sterfdag meestal op 16 Mei wordt gevierd; dat er naast Latijnse beschrijvingen van zijn leven - die zijn zwerftocht op de oceaan niet, of haast niet vermelden - ook nog een Ierse tekst over zijn zee-avonturen bestaat (afwijkend zowel van Reis als van Navigatio!), is het voor ons Nederlanders te bedenken dat Sinte Brandaan de beschermheilige is van de Terschellinger Brandaris.

Of de vuurtoren oorspronkelijk een kerktoren is geweest, of dat een aan Brandaan gewijde kapel werd gebouwd naast het kustlicht, schijnt men niet te kunnen uitmaken. In ieder geval is Terschelling niet de enige plaats waar Sinte Brandaan of Sint Brandarius als beschermheilige in verband met vuur wordt genoemd. J.W. Muller die de kwestie heeft uitgewerkt in drie (onderdelen van) artikelen, gepubliceerd in het Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde, noemt verschillende plaatsen langs de Noord- en Oostzee waar Brandaan vereerd werd door gilden die met vuur omgaan, of waar, als beschermheilige tegen brand, een altaar aan hem werd gewijd. Op het altaar te Güstrow in Mecklenburg werd hij afgebeeld met een

in drieën verdeelde kaars of met een ‘brand’ (d.i. een brandend stuk hout of een fakkel). Een dergelijke voorstelling ken ik uit de Lübeckse Passional-uitgave van 1492, die ik daarom in dit boek heb doen afdrukken (zie frontispice).

Zijn functie heeft de heilige voor een zeer groot deel te danken aan een echt Middeleeuwse hartstocht voor - ons nogal dwaas lijkende - woordafleidingen. De naam Brandaan mòest voor de Middeleeuwer iets met ‘brand’ te maken hebben en Brandari(u)s vatte men waarschijnlijk op als de Latijnse vorm van ‘brander’. Zinrijk was het daarbij om de wegens zijn oceaanreis vermaarde heilige te zien als een schutspatroon der zeevaarders. In deze dubbele hoedanigheid vinden wij hem op Terschelling.

De naam van onze bekende vuurtoren is zelfs overgegaan op een berg van het Westindische eiland Bonaire. Van deze hoogste top werden namelijk in vroeger tijd vuursignalen gegeven, o.a. bij nadering van vijandelijke schepen. Muller kon daarom zijn artikelen beëindigen met de opmerking dat er dus toch in de Westelijke zeeën een eiland bestaat, waaraan de naam van Sinte Brandaan verbonden is. En... *thereby hangs a tale:* een laatste ‘zeemansverhaal’ als passende afronding van deze Inleiding.

De geografen zochten het Brandaanseiland

Het Paradijs-eiland, door Brandaan gezocht en gevonden volgens de Navigatio, heeft de Middeleeuwse aardrijkskundigen en zelfs die van later tijd - tot in de 18de eeuw toe - hevig geïntrigeerd. Op kaarten uit de 14de en 15de eeuw wordt het vereenzelvigd met Madeira. Een globe uit het einde van de 15de eeuw plaatst het eiland ten Westen van de Canarische eilanden, dicht bij de evenaar.

Gedurende de 16de eeuw moest men de ligging steeds verplaatsen vanwege de voortschrijdende exploratie: men zoekt het dan honderd mijlen ten W. van Ierland, in West-Indië,

ja later zelfs in de Indische Oceaan. Schrijft onze Jan Huygen van Linschoten in zijn ‘Corte verclaringe vande Eylanden van Canarien’: er is daar ‘een Eylandt dat zy noemen San Borondon, waer van veel persoonen op 't landt geweest hebben, van die daer onverdacht op aen quamen gevaren [d.w.z. bij toeval, zonder dat men van plan was daar te landen], ende affirmeren dat het een groen ende seer lustich landt is, ende vol boomen en victualien, ende dat het bewoont is van volck die Christenen zijn...’ Linschoten gaat voort dat de natie onbekend is en ook de taal. Men is er vaak heengevaren, maar heeft het niet kunnen vinden, ‘want sommighe meenen dat het betoovert is, ende datment maer op sekere dagen sien mach, ander meenen dat het cleijn is, ende altoos met wolcken bedect...’

Pas in de achttiende eeuw werd het zoeken gestaakt.

De reis van Sinte Brandaan

Nu verneemt, hoe over lang[1]
een heere was in Ierland,
die zag menig Gods teekijn[3].
Wildi[4] *dies geloovende zijn,*
zoo hoort wonder, gi heeren!
Die[6] *Heilige Geest moet*[6] *mi leeren,*
diewelke der ezelinnen
wijlen[8] *dede sprekens beginnen*[8],
daarop dat reed Balaam
- dat was een heiden man -
dat ze menschelike sprak,
daar zij den engel Gods zag
kommen in haar gemoet[13].
Den weg hi haar wederstoet[14]
met eenen zwaarde vierijn.[15]
Zi vloo van[16] *den engel fijn*[16]
ende dede haren heere kond[17].
Deze moete ontsluten[18] *mijnen mond:*
diegene die haar gaf de macht
dat zi werd redene acht[20].

Een heilig man was[21], *zonder waan.*[21]
Geheeten zoo was hi Brandaan.
Abt was hi ende regement[23]
van 3000 *moonken*[24] *of daar omtrent;*
geboren ute Hiberne[25].
Gode diendi[26] *wel gerne.*

De reis van Sinte Brandaan

Staat toe dat ik mij tot u keer:[+]
Er was eens in Ierland een heer.
Menig wonder van God zag hij.
Neemt dit als waarheid aan van mij.
Heren, ik begin het verhaal!
Heilige Geest, verlicht mijn taal,
Gij, die gaaft aan een ezelin
lang geleden het spraakbegin,
- het dier waarop Balaam zat,
die het Christengeloof niet had. -
Menselijk sprak het dier meteen
toen de engel Gods het verscheen.
Door voor de ezelin te staan
belette hij haar voort te gaan,
tonende haar zijn vlammend zwaard;
en de ezelin zeer vervaard,
deed dit alles haar meester kond.
Gods Geest opene ook mijn mond.
Het was immers op zijn beraad
dat zij tot spreken was in staat.

[+] *Proloog*

Heilig - maar wie twijfelt daaraan? -[+]
was de heilige Sint Brandaan.
Abt was hij over een abdij.
Drie duizend monniken had hij.
Geboortig was hij uit Ierland,
God dienend met hart en verstand.

[+] *Waarom Brandaan op reis gaat*

*

Deze vand[27] *- in 't onderzoeken*,
beschreven in ouden boeken
van vele teekenen[29] *ons Heeren -*
(Hoort! Hier mogedi[30] *leeren*
van den goeden Gods wijze[31]*)*,
hoe dat twee paradijzen
boven der aarden[33] *waren*.
Doe[34] *las hi voort te waren*[34]
van vele wonders datmer[35] *in vand*
ende menig groot eiland.
Ook las de wijze heere
hoe dat eene wereld weere[38]
hier onder deze eerde[39]
ende als 't hier dag werde,
dat[41] *daar dan nacht zij*.
Hi las dat hemelen waren[42] *drie*.
Van visschen hi geschreven vand,
hoe dat een woud ende een land[44]
gewassen[45] *stond op zijne zwaarde*.
Dat wederzeidi[46] *harde*,
omdat[47] *zoo ongelovig was*.
Ook las hi, *hoe dat Judas*
geniette[49] *Gods ontfermighede*
ende hi genade hadde mede[50]
alle Zondages nachte.[51]
Hi en wilde no hi en mochte[52-53]
dies emmer niet gelooven,
hi en zaagt[54] *met zijnen oogen*.
Van toorne verberrendi[55] *den boek*
ende gaf den schrijvere eenen vloek[56].
Dat bekochti[57] *zint wel diere*.
Daar hi stond bi den viere[58]
daar die boek in bernende lag,
die engel Gods hem toe sprak:

* 43-45 De onnauwkeurigheid: *visschen* in 43 tegenover *zijne* in 45 moet toegeschreven worden aan O. M verbetert naar de kant van het enkelvoud: *von einem vische... im wêre walt unde lant gewahsen ûf der swarte;* P verbetert naar het meervoud: *das visch dar in werent*, *die werent so gros*, etc.

Deze nu, bij zijn onderzoek,
vond vermeld in menig oud boek
dat er veel wonders is geschied.
- Luistert dus en vergeet ook niet
bij deze wijze school te gaan. -
Men treft twee paradijzen aan
boven de aarde, zei het boek.
En - na voortgezet onderzoek -
las hij dat er in d' oceaan
veel grote eilanden bestaan;
hij las nu ook dat er gewis
nog een andere wereld is.
Onder de aarde vindt men haar;
wordt men hier het daglicht gewaar,
dan heerst daar duisternis. En zie,
hemelen zijn er, las hij, drie.
Ook was er sprake van een vis
en hoe daarop een wildernis
ontstaan was - boven op zijn huid.
Daar voer hij heftig over uit,
wijl het niet te geloven was.
Ook sprak het boek over Judas:
deze ondervond in zijn lot
een weinig leniging van God,
iedere nacht voor Zondagnacht.
Ook dit vond Sint Brandaan verdacht.
Hij ontzei het boek elk gezag,
tenzij hij zulks persoonlijk zag.
Hij verbrandde in toom het boek
en de schrijver gaf hij zijn vloek.
Dit bekocht hij sindsdien wel duur,
want terwijl hij stond voor het vuur,
waar het boek brandende in lei,
kwam een engel tot hem en zei:

‘*O lieve vriend Brandaan*,
du heves[62] *evele*[62] *misdaan*,
dat overmits[63] *dijnen*[63] *toorn*
die waarheid dus is verloren.
Nu laattene[65] *hemen daar inne:*
di werd nog wel in inne[66]
wat waar ofte logene es[67].
Di ontbiedt[68] *Jezus Kerst*
dattu zuls[69] *gaan varen*
op des zeewes baren[70]
al omme ende omme negen jaar;
du zult beschouwen[72], *wat is waar*
of wat logene zij mede[73].’
Dat ward[74] *hem groote pijnlikhede*[74].
Dus gald[75] *hi den boek*
ende leed omme dien vloek
wel menigen grooten nood
ende voer daar 't God gebood.

Doe[79] *Brandaan*, *die heilige man*,
alzoo te rechte[80] *vernam*
wat hem God zelve ontbood[81],
doe was zijn zorge al te[82] *groot*
ende hi bad onzen Heere
door zijnre moeder eere:[84]
zoo wat hem geviele[85],
dat hi[86] *behielde*[86] *zijne ziele*,
ende hi hem wilde bewaren
ende tsiere[88] *genaden doen varen*.
Doe ging Brandaan te hand[89]
an des zeewes[90] *kant*
ende dede eenen kiel[91] *touwen*[91]
vaste ende getrouwen:[92]

‘Lieve vriend,’ zei hij tot Brandaan,
‘hierin hebt gij deerlijk misdaan;
door uw toom en enkel daardoor
ging de waarheid voorgoed teloor.
Kom, laat het nu maar branden daar.
Binnenkort wordt gij wel gewaar,
wat waar is geweest en wat niet;
de Heer Jezus Christus gebiedt
u om onverwijld scheep te gaan:
gij kunt dan op de oceaan
zwerven ongeveer negen jaar
en er zelf nagaan wat of waar
genoemd mag worden en wat niet.’
Dit werd oorzaak van veel verdriet.
Aldus boette hij voor het boek
en de eenmaal geuite vloek.
Lang was hij in de grootste nood,
maar hij deed wat God hem gebood.

Toen nu de heilige Brandaan[+]
woord voor woord alles had verstaan
wat God zelf hem te doen gebood,
werd zijn bekommernis zeer groot
en hij bad Onze Lieve Heer
of Deze, Zijn Moeder ter eer,
wat hem ook overkomen zou,
zijn ziel tenminste redden wou,
opdat hem eenmaal werd bereid
hemelse gelukzaligheid.
Zonder aarzelen is Brandaan
toen terstond het strand opgegaan.
Hij liet een vaartuig maken dat
stevig in de gebinten zat.

[+] *Een schip wordt gebouwd en uitgerust*

*

die mast was vurijn hout[93],
dat zeil dede hi menigvoud[94]
besnijden[95] *ende bewinden*[95];
den kiel dede hi binden[96]
met ijzere harde[97] *starke*
na[98] *die oude arke*
die Noë[99] *wijlen*[99] *wrochte*[99]
doe hi die diluvie[100] *vrochte*[100].
Den anker maakte hi stalijn[101],
daars hem van noode zoude zijn,[102-103]
dat hi behielde dat land.
Doe dedi[104] *al zijn gewand*[104]
in den schepe dragen doe
ende tachtig manne ginger[106] *in doe;*
zi waren daar in negen jaar.
Ook dede hi, *dat was waar*,
een kapelle, *met wijzen zinne*,
wel werken daar inne
ende daarin klokken ende heiligdom[111],
dies hi mochte houden rom[112].
Ook voerde hi van Hiberne
pestier[114] *ende querne*[114],
smessen[115] *ende ander gemak*[115],
als[116] *die legende mi vertrak*[116];
dit dedi[117] *al daar inne*.
Dus voer hi weg met zinne[118].
Wel verging 't hem in den kiel,
dat hem niet en misviel[120].
Met hem[121] *nam hi twee kapelanen:*
van den eenen kwam hem[122] *zint*[122] *ane*
dat hine[123] *om eenen roof verloos*[123].
Dies ward hem God zoo vriendeloos[124]
zoo datten[125] *hem nam die vijand*[125]
omme eens breidels gewand[126],

*

99	*wrochte* in plaats van *vrochte*; emendatie van Verdam.
106-7	De getallen zijn niet zeker. M heeft: *sibenzic* en *nûn*; P spreekt van Brandaan plus *seinen zwelf brudern und allem iren gesind wol auf zwelf jar.*
122-23	Tussen deze verzen zijn wschl. twee regels weggevallen waarin werd meegedeeld dat de ene kapelaan *in een paradijs achterbleef en dat de andere* verloren ging *om eenen roof.* (Vermelding zowel in M als in P.)

Uit goed dennenhout was de mast;
het zeil werd geknipt en gepast:
men naaide de zoom stevig aan
en de scheepskiel liet men beslaan.
Van bouten voorzien werd de bark,
dit op het voorbeeld van de ark,
welke Noach bouwde, omdat
bij zo'n angst voor de zondvloed had.
Het anker werd uit staal gesmeed:
als het schip nu de wal aandeed,
kon het gemeerd worden aan land.
Daarna bracht men de proviand
en de scheepslading in de kiel;
de bemanning was tachtig ziel.
Zij bleef negen jaar in de boot.
Na een wijs overleg besloot
hij dat er in het scheepsgebouw
een kapel gebouwd worden zou,
met klok en reliquieë' er bij;
waarvoor hem roem deelachtig zij.
Ook voerde hij uit Ierland nog
een handmolen en een baktrog.
Smidsgereedschap werd ook besteld,
gelijk de legende vermeldt.
Hij borg het en met overleg
voer hij toen met het vaartuig weg.
Het verging hem goed in de kiel,
omdat hem niets kwaads overviel.
Hij nam twee kapelanen mee,
maar verloor er één van de twee.
Diefstal bedreef de kapelaan.
God trok Zich zijn lot niet meer aan.
De duivel nam hem mee, omdat
hij een teugel gestolen had.

dien hi nam zonder orlof[127].
Omme dat die duvele dien roof
vand in zijne gewout[129]
- Ai, hoe zeere hi dat ontgout[130]
dat hij 't ie[131] *gedochte!*[131] -
dies deden[132] *wel onzochte*[132]
die duvele ter hellen viere[133-34]
daar hij 't bekochte wel diere,
tote dattene[135] *die heilige man*
met zijnre beden[136] *weder gewan*[136].

Doe hi te schepe gaan began[137]
vand hi 't hoofd van eenen dooden man
voor hem liggende op 't zand:
die vloed dreef 't an 't land.
Dat hoofd was harde[141] *groot:*
nie en zag hi des genoot[142].
Dat voorhoofd was hem breed
wel vijf voeten, God weet.
Doe bemaandijt wel diere[145]
bi Gode, vele schiere[146],
dat hi hem dade[147] *verstaan*
hoe zijn leven was gedaan[148].
't Hoofd jegen Brandane sprak
ende zeide: 'Al doet[150] *mi ongemak*[150],
ik wil 't di zeggen zaan[151]
hoe mijn leven was gedaan.
Ik was een heiden man.
Om mijn gewin kwam ik daar an[154]
dat ik harde dicwile[155] *woed*[155]
over des zeewes vloed.
Ik was groot ende strang[157]
ende ik was wel honderd voeten lang;

Hij nam die weg zonder verlof;
maar de vertoornde duivel trof
het gestolen goed op hem aan.
Ai! had hij het maar nooit gedaan!
Ai! hoe kreeg hij het in zijn hoofd!
Nooit heeft hij er zo aan geloofd!
Want hij werd in de hel gehaald:
zij zetten het hem duur betaald,
tot hem de heilige Brandaan
op zijn beê daaruit het ontslaan.

Sint Brandaan, toen hij scheep wou gaan,[+]
trof het hoofd van een dode aan,
voor hem liggende op het zand;
golven spoelden het aan het strand.
Nimmer had Sint Brandaan voordien
zulk een geweldig hoofd gezien.
Het grote voorhoofd was, God weet,
ruw geschat wel een vijf voet breed.
Sinte Brandaan vroeg aan het hoofd
hoe het van zijn lijf was beroofd.
Hij vroeg dringend, dat het getrouw
zijn levensloop vertellen zou.
Het hoofd keerde zich om en sprak:
‘Al doet het mij veel ongemak,
ik vertel u, zoals zij is,
heel mijn levensgeschiedenis.
Here, ik was een heidens man.
Ik smeedde uit geldzucht een plan.
Zo ging ik zeer dikwijls te voet
In zee en waadde door de vloed.
Ik was groot en sterk en niet bang,
en ik was wel honderd voet lang.

[+] *Brandaan vindt het hoofd van een heidense reus*

dus woed ik in die diepe zee
ende dede dengenen wee
die hier op die zee-baren
met schepen wilden varen:
hem[163] *nam ik have ende goed.*
Eens zoo wies zeere die vloed
met eenen storme, die was strang[165].
Al had ik gezijn nog zoo lang[166],
ik en hadde niet vonden grond,
daar[168] *ik 't eerst toter*[168] *borst in stond.*
Doe en konste ik 's niet genezen:[169]
dus moeste mijn sterfdag wezen,
alzoo van allen dingen moet,
zijn zi kwaad ofte goed,
- zonder die pijne der hellen
daar die zielen in kwellen[174],
ende daar[175] *zi zonder eenig ende*
doogen[176] *wee ende ellende;*
ende ook dat paradijs
dat den zaligen is wijs[178]
daar[179] *zi hebben eeuwelike*
die blijschap[180] *harde*[180] *rijke.*'
Doe sprak Sinte Brandaan
weder harde zaan[182]*:*
'*Of*[183] *ik Gode verbidden*[183] *kan*
dat hi u weder uws lijves jan[184]' -
sprak Sinte Brandaan -
'*Zoudstu*[186] *doopsel willen ontvaan*[186]
ende pijnen om die Gods hulde?[187]
Ik vergave di dijne schulden.
Zoo mag[189] *di werden wijs*[189]
dat eeuwige paradijs.'
Doe sprak die heiden man:
'*Moest ik weder sterven dan?*'

Tot diep in zee brak ik mij baan,
en ik viel al degenen aan
die daar ooit in der golven schoot
voeren met een schip of een boot.
Ik ontstal hun have en goed.
Op zekere dag wies de vloed
door een verschrikkelijk tempeest;
al was ik nog zo lang geweest,
ik had gevonden steun noch grond,
waar ik eerst tot mijn borst toe stond.
Toen was er geen redden meer aan.
Het was met mijn leven gedaan,
zoals ten slotte elk ding moet
verdwijnen, hetzij kwaad of goed;
- behalve dan de hellepijn;
daar kan immers geen eind aan zijn:
de arme ziel die daarin lijdt,
die zucht in alle eeuwigheid.
Ook het paradijs, dat terecht
voor zaligen is weggelegd,
en waar men 's hemels vreugde kent,
heeft in der eeuwigheid geen end.' -
Toen sprak de heilige Brandaan
snel, maar duidelijk te verstaan:
'Als ik van God, gij heidenman,
weer uw lichaam verkrijgen kan,'
- zo sprak de heilige Brandaan -
'wilt gij dan het doopsel aangaan?
Als gij daarna God dienen zult,
dan vergeef ik u al uw schuld
en de eeuwige zaligheid
wordt u in de hemel bereid.'
De heidenman vroeg hem nadien:
'Moet ik dan wéér sterven misschien?'

‘*Ja gi*[193]’, *sprak Sinte Brandaan*,
‘*dies en mochti niet ontgaan.*’[194]
Doe sprak die heiden man:
‘*Of ik mi doopte*[196] *ende ik dan*
niet en konste wederstaan
ik en worde den vijand onderdaan...
Hi pijnt hem[199] *nacht ende dag*
hoe hi den mensche bedriegen mag[200].
Of hi mi maakte zoo lief
den schat[202], *dat ik ware een dief*
ende ik dode al zulke werken
die onze scheppere verbiedet sterke,
dan zoude men ter hellen
mijne ziele vele mee[206] *kwellen*
dan ze nu gekwellet is;
dies[208] *ben ik wel gewis*.
Want die doopsel hebben ontvaan
enter Gods wet afstaan,[210]
alzoo[211] *schrifture*[211] *leert hier*,
die ziele[212] *werd*[212] *in 't helsche vier*
vele meer gepijnet[213] *al te*[213] *fel*
dan wi[214] *zijn*, *dat weet ik wel*.
Want ons niemen[215] *en leert*
no[216] *te zijnre wet*[216] *en keert*.
Dus vrees ik, *waart*[217] *dat ik doopsel ontvinge*
ende mijnre wet[218] *dan af ginge*[218],
waar[219] *'t vroeg of spade*[219],
bij des vijands kwade rade[220],
omme have ofte om goed
alzoo[222] *menig mensche doet*,
dat men mi dan ter hellen
vele mee[224] *zoude kwellen*
dan ik nu gepijnt[225] *bin*[225].
Want mijne gelijken pijnt men min

‘Ja,’ sprak de heilige Brandaan,
‘want daar is geen ontkomen aan.’
Daarop sprak de heidense man:
‘Als ik mij dopen Het en dan
aan de duivel niet kon weerstaan
en ik werd 's vijands onderdaan,
- hij pijnigt zijn hoofd nacht en dag
hoe hij de mens bedriegen mag, -
als hij mij maakte tot een dief
en ik kreeg de rijkdom weer lief
en ik, zondaar, weerstond hem niet
en deed wat de Schepper verbiedt,
mijn ziel zou in de hel voortaan
duizendmaal meer pijn ondergaan
dan zij hier ooit gefolterd is,
aldus mijn overtuiging is.
Want de ziel die het doopsel heeft,
maar niet naar den gelove leeft,
wordt, zoals de bijbel vermeldt,
veel meer door het hels vuur gekweld;
die mens lijdt duizendmaal zo fel
als een heiden, dat weet ik wel;
want ons heeft nooit iemand geleerd,
of tot het waar geloof bekeerd.
Als ik het dus ontvangen zou
word ik wellicht Gods wet ontrouw,
door de inblazing van de kwade
die mij slecht te doen aan zou raden,
zodat om have en om goed
ik doen zou wat menig mens doet.
Dan - vrees ik - leed ik achteraf
een veel kwadere hellestraf
dan de straf die ik nu verdien.
Mijnsgelijken worden ontzien,

*

dan die[227] *doopsel hebben ontvaan*
ende harer wet af zijn gegaan.[228]
Nochtan zoo vrees ik mee die nood[229]
die mi weder zoude doen die dood,
wanneer ze weder tote mi kwame
ende ze mi bename[232]
beede zitten ende staan
ende loopen ende gaan
ende eten ende drinken
ende spreken ende gedinken[236],
hooren ende spreken,
ende mijne aderen[238] *zouden breken*,
ende mijne ziele zoude varen
weder ter harmscharen[240].
Al ware al de wereld dijn
ende ze ook ware rood guldijn[242]
ende gi ze mi mocht[243] *geven*
ende daar toe[244] *met blijschappen zoude leven*
nog twee duizend der jaren,
ik en naam ze niet te waren -
dies gelooft - door den nood[247]*;*
zoo sterk is die pijne der dood.
Dies[249] *wil ik weder varen*
te mijnre harmscharen[250]
in die deemsternisse[251].'
'*Zoo vare dan gewisse*,
daar 't di God jonne[253], *zaan*,'
sprak die goede Sinte Brandaan.
Dus voer die heiden man
aldaar hem God gejan[256],
ter stede daar God woude.[257]
Sinte Brandaan keerde houde[258]
te schepe om zijnen nood[259],
alzoo[260] *hem God zelve gebood*.

* 240 *harmscharen* i.pl.v. *aermer scharen* naar de oude emendatie van De Vries. Het woord is in de Duitse versies verdwenen. Vs 250 idem.

maar niet hij die zijn plicht vergat
schoon hij het doopsel heeft gehad.
Bovendien vrees ik ook de nood
die men ondervindt bij de dood
en die mij al eens overkwam
en mij daarbij alles ontnam:
het zitten zowel als het staan,
het lopen zowel als het gaan,
het genieten van spijs en drank,
de memorie en de stemklank,
kortom: het bezit van elk ding,
en mijn inwendig lijf verging
en mijn ziel zou gedwongen zijn
te leven in de helse pijn.
Al zou de wereld uw domein
en daarbij nog van rood goud zijn
en gij gaaft haar dan weg aan mij
en ik zou gelukkig en blij
twintig eeuwen leven op haar,
ik nam het aanbod niet, voorwaar!
Ik wil geen tweede stervensnood,
zo sterk is mijn angst voor de dood.
Daarom ga ik maar liever voort
naar mijn eigen rampzalig oord,
in donkerte en duisternis.'
'Laat het dan zijn zoals het is
en ga waar God u gunt te gaan,'
sprak de goede Sinte Brandaan.
Daarop ging de heiden van daar;
het hoofd dreef naar een rustplaats waar
God het gunde om heen te gaan.
Dadelijk vertrok Sinte Brandaan.
Hij keerde haastig naar de boot,
zoals God hem te doen gebood.

*

Doe zi[261] *te schepe kwamen*
ende orlof[262] *genamen*
an vrienden ende magen[263] *mede*,
Gode bevalen zi ze ter stede[264].
't Zeil zi an den mast keerden[265]
alzoo hem[266] *die winden leerden;*
haar riemers zi ute schoten,[267]
met gemake dat zi vloten[268].
Ai, *hoe schoone dat 't schip vloot!*
Kort[270] *kwamen zi in grooter nood*,
want een dier al te[271] *wonderlijk*,
eenen lind-drake[272] *gelijk*,
wilde verzwelgen haren kiel.
Hem was zijne mule[274] *ende zijn giel*[274]
menig gelachte[275] *wijd*.
No eer no na dier tijd[276]
en kwamen zi in meerren[277] *nood*.
Een wolke boven hem[278] *ontsloot*[278] *;*
daar ute kwam een dier wonderlijk
vliegende, *eenen hert gelijk*[280].
Dat jagede met gemake[281]
den grooten zee-linddrake
zoo datten[283] *al verdreef*,
dat zi ne[284] *wisten waar hi bleef*.
Doe hi dat hadde gedaan,
keerdi[286] *weder zaan*
in die wolken danen[287] *hi kwam*.
Doe Sinte Brandaan dat vernam[288],
was hi blijde ende vro[289]
ende dankets[290] *onzen Heere alzoo*[290].
Doe hi van den drake was verloost,
te Gode meerderde[292] *zijn troost*[292].
Doe voeren zi met gemake[293]
op des zeewes vlake[294].

* 267 *scoten* i.pl.v. *stoten*: emendatie van Verdam.

Men ging niet aan boord dan nadat[+]
men eerst afscheid genomen had,
en men het vriend en bloedverwant
achter in Gods veilige hand.
Afvarende zonder verwijl,
keerde men naar de wind het zeil.
De riemen stak men buiten boord;
met gemak voer men daarop voort.
Ai! hoe zeevaardig liep de boot.
Kort daarop raakte men in nood,
want een monster van groot postuur
- krokodilachtig van figuur -
wilde het schip verslinden gaan.
Men zag zijn kaken openstaan.
Menig vadem was de bek wijd.
Nooit meer, noch voor noch na die tijd,
is men in zulk gevaar geweest.
Maar er daalde een ander beest
uit een wolk van het wolkenrijk.
Het vloog en was een hert gelijk.
Het achtervolgde met gemak
het monster op het watervlak,
zodat het dit geheel verdreef.
Niemand wist waar het ondier bleef.
Toen ging het vliegende hert vlug
weer in het wolkendek terug,
gelijk het ontsnapte, voordien.
Sinte Brandaan had het gezien.
Daarom verheugde hij zich zeer.
Hij bedankte Onze Lieve Heer.
Zijn Godsvertrouwen werd vergroot
nu hij gered was van de dood.
Daarna voeren zij met gemak
over het uitgestrekt zeevlak.

[+]*Een aanvallend monster op de vlucht gejaagd door een hemels hert*

*

Doe verzag[295] *Sinte Brandaan*
eenen schoonen werf[296] *staan;*
hi dochte[297] *den wijzen heere*
wel zes mijlen lang of meere.
Die stond op den rugge van eenen vissche.
- Die boek maakt ons gewisse
dat daar een zoete water an 't meere gaat;[301]
daar hadde die visch zijnen aat[302]
genomen wel menig jaar
zoo die boek zeit, over waar[304]*. -*
Daar op dien werf stond een woud.
Die Gods helden boud[306]
trokken[307] *haar schip in een havene*[307]
ende gingen alle doe ave[308]
genen schoonen werf schouwen[309].
Zi gingen ook hout houwen
omme te ziedene[311] *haar eten:*
die honger liefs hem[312] *niet vergeten*.
Haren ketel zi op hingen;
om hout dat zi gingen;
eenen droogen boom zi vonden.
Doe zine te houwene begonden,[316]

* 313

Het probleem: *ketel* in C tegenover *cleider* in M wordt uitvoerig door Bonebakker besproken in een aantekening op vs 313. Bonebakker eindigt met de opmerking dat de zaak niet uitgemaakt kan worden zolang de onderlinge verhouding der Brandaanteksten niet is vastgesteld. Hierin schuilt de moeilijkheid echter niet: de verhouding der Brandaanteksten ìs nu vastgesteld, maar het probleem blijft bestaan. De kwestie is nl. dat er twee overleveringen zijn inzake het eiland-vismotief (vgl. p. 14): de vis duikt onder wanneer er een *boom* wordt gekapt, of wanneer een vuur wordt aangelegd. Het is mogelijk dat O de beide gegevens al combineerde (: de boom wordt gekapt om vuur aan te leggen). Uit C, M en P blijkt dat het in O niet tot een vuur kwam, want dat het kappen al tot het ongewenste resultaat leidde. - N heeft secundair de vuur-overlevering doorgewerkt, wat zeer verklaarbaar is bij de grote bekendheid van het gegeven. - De moeilijkheid blijft: de ketel kan via de Navigatio al tot O behoren, of een latere uitbreiding zijn; dat valt niet uit te maken.

doe zoo schoot al dat[317] *eiland*
onder 't water al te hand[318]
zoo dat die heilige man
te tijde kume zijn schip gewan.[320]
Met haasten zi in 't schip sprongen,
den lof Gods dat zi zongen,
dat hi ze bij der genaden zijne[323]
verloost hadde van dier pijne[324].
Die werf die ging al onder[325].
Dit was dat derde wonder
dat die heeren zagen.
Die wind die ging ze jagen

Toen zag de heilige Brandaan[+]
een oever daar niet ver vandaan;
naar schatting van de wijze heer
was hij zes mijl lang ongeveer.
Hij stond op de rug van een vis.
- Het boek meldt dat het zeker is
dat daar ter plaatse een rivier
in zee loopt. Daarvan at het dier.
Dit deed het nu al jaar op jaar,
zo meldt het boek. Het is dus waar. -
Op die oever nu stond een woud;
daarheen roeiden Gods helden stout
om die kust nader te bezien.
Iedereen ging aan wal, nadien;
want de oever bleek schoon en sterk;
houthakken was hun eerste werk.
Men wilde eten koken gaan
(honger herinnerde er aan).
Het bootsvolk hing de ketel neer,
was op hout uit en in de weer;
men vond een dorre boom daar staan
en begon met de bijl te slaan:
toen dook dadelijk en met spoed
het eiland omlaag in de vloed.
Het verdween en maar net op tijd
bracht Brandaan zich in veiligheid.
Iedereen haastte zich aan boord
en sprak God dank met een vroom woord,
want Hij had in Zijn almacht groot
hen gered van een wisse dood.
De eilandkust bestond niet meer.
Dit was dus al de derde keer
dat hun een wonder was gebeurd;
nu verhief zich weer op zijn beurt

[+] *Een eiland dat een vis blijkt*

*

bij den zeile vaste[329]*;*
doe leden zi menige onraste[330]
ende menig ongemak.
Die heilige abt doe sprak:
‘*Dit mochte wel een visch zijn*[333]
die dezen werf dus trak[334] *in*[334]*;*
zeker hi was wel oud
eer gewies[336] *al dat hout*
op zijnen rugge-braden[337].’
Gode zi dicken baden[338]
met gestaden moede[339]
door[340] *zijne groote goede*[340]
dat hij ze zaan gezande[341]
tote eenen gestadigen[342] *lande*.

*

333-34 Brandaan bedoelt: zoals er beschreven was in het boek dat ik verbrandde.

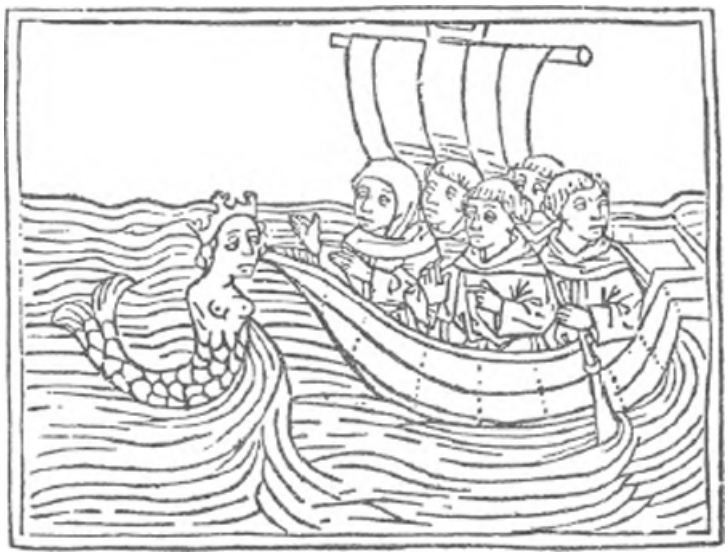

de wind en blies de zeilen vol
en de toestand werd kommervol.
De bemanning leed ongemak.
Sinte Brandaan, hun leider, sprak:
‘Die kust zou een vis kunnen zijn
die dook onder de waterlijn.
Hij was zeker al jaren oud;
dit bleek uit de stand van het hout,
dat over zijn rug was gegroeid.’
En de manschap bad. Onvermoeid
smeekte zij vurig en altijd
God om Zijn goedertierenheid,
dat Hij, geroerd door hun ellende,
de steven naar goed land mocht wenden.

*

Doe zi den vissche ontvaren
ende weg zeilende waren
om te ziene meer wonder,
zagen zi een ijselijk konder[346]
op 't water jegen hem[347] *gaan*.
Het wilde haar schip vaan[348]
ende verderven mettien.[349]
‘*Wij en dorven*[350] *'t niet ontzien*[350]’,
sprak Sinte Brandaan,
‘*wij en hebben hem niet*[352] *misdaan*.
Laat ons schip in Gods hand varen!
God zal ons van hem bewaren[354].’
Half was 't visch ende half wijf;
al ruw[356] *zoo was hem dat lijf*.
Dicken[357] *omme ging 't den kiel*.
Sinte Brandaan neder viel
op zijne bloote knien[359]
ende bad Gode om zijn ontvlien[360].
Zijne moonken baden allegader.
Dus verbaden[362] *zi Gode onzen vader*,
dat dat vreeselike wonder[363]
bezijden haren[364] *schepe ging onder*,
dat zij 't hoorden borlen[365] *ende wallen*[365]
dien langen dag al met allen[366]
in dier dieper zeegronde.

Doe voeren zi lange stonde[368]
ende kwamen aan een eiland,
daar Sinte Brandaan vand
eene pijne[371] *wonderlike:*
zielen als in mensen gelike[372]
gingen ende liepen daar op die zee;
hem was leider harde wee[374]

* 346 Ik heb het geëmendeerde *conder* i. pl.v. het *commer* der teksten geaccepteerd (het is al een emendatie van Mone uit 1839). Idem vs 1837.

Toen zij na die gebeurtenis[+]
wegzeilden, ontsnapt aan de vis,
en verdacht op een nieuw avontuur,
zagen zij een vreemd creatuur
door het water zwemmen naar hen.
Het wou het schip vernietigen,
terwijl het uit het water rees.
'Koester voor dit monster geen vrees,'
sprak de heilige Sint Brandaan,
'wij hebben dit dier niets misdaan.
Het schip vaart onder Gods almacht.
Op ieder van ons geeft Hij acht!'
Half vis was het dier en half vrouw;
ruigbehaard en ruw was de bouw.
Dikwijls zwom het dier rond de kiel.
Toen bad uit het diepst van de ziel
en op blote knieën Brandaan
dat het dier op de vlucht mocht slaan.
De monniken herhaalden het;
God sloeg acht op dit smeekgebed.
Het watermonster ging voorgoed
naast het schip onder in de vloed.
Heel de middag hoorde men nog
het brullend geluid van het zog
dat daar in de diepzee ontstond.

[+] *Een angstaanjagende meermin*

Weer voeren zij lange tijd rond.[+]
Op een eiland kwamen zij aan.
Daar ontdekten zij het bestaan
van een straf die hierin bestond:
doden gingen als levend rond
en liepen over zee te voet;
hen kwelde verzengende gloed

[+] *De helse straf voor de oneerlijke tafelknechten*

*
van koude ende van grooter hitte.
‘*O wee! wat mag*[376] *wezen ditte*’,
sprak die goede Sinte Brandaan,
‘*dat dus*[378] *op die zee kan gaan?*’
Zi spraken: ‘*Wij zijn arme zielen;*
dus[380] *moeten wij hier gaan ende zwielen*[380]
ende aldus eeuwelike leven.
Hadden wij om Gode[382] *gegeven*
den armen lieden dat water,
onzen loon ware nu te beter.
Wij waren drossaten[385] *ende schinken*[385]*;*
dies[386] *wij dat eten ende dat drinken*
dat onze heeren[387] *ons hieten*[387] *geven*,
doe wij hadden onze leven,[388]
onthielden den armen,
zoo[390] *en wil God onzer niet ontfarmen*[390].
Van koude hebben wij grooten nood,
van hitte zijn wij wel na dood,
van dorste is ons wee[393].
Hoe na ons loopt die zee,[394]
dit zeggen wij te waren[395]*:*
wij en mogen[396] *in honderd jaren*
eenen droppel niet gewinnen.
Helpt ons bij dijnre minnen[398],
Brandaan, *wel lieve heere!*
Helpt ons door dijne eere[400].’
Sente Brandaan doen allene[401]
began Gode zeere te vlene[402].
Doe en woude God niet laten
hem[404] *en werd bij caritaten*[404]
een drinken geoorlovet,
ende dat zi haar hovet[406]
genetten[407] *met hare hand*.
Doen negen[408] *zi alte hand*[408]

* 385-90 Beide teksten hebben een anakolouth in deze lange zin. Ik koos hier H, maar werkte de anakolouth weg door enige woorden te schrappen in vs 389 (H 372). Het hs. heeft: *onthielden wij doe den armen.*

en een koude die bitter was.
‘Wat zijt gij voor vreemdsoortig ras,’
sprak goedhartig Sinte Brandaan,
‘dat zo maar over zee kan gaan?’
‘Arme zielen zijn wij,’ sprak men,
‘wij moeten van dorst omkomen.
In eeuwigheid duurt dit zo voort;
hadden wij maar geacht Gods Woord
en de armen hun dorst gelest,
dan was dit niet al wat ons rest.
Wij waren schenker en tafelknecht.
Van onslieden heeft God gezegd
dat wij de armen in Zijn naam
met spijs en drank bij moeten staan;
niets lieten wij daarvan geschiên,
God wil ons daarom niet meer zien.
Door kou zijn wij altijd in nood,
van de hitte gaan wij haast dood.
Ons lot is: nooit eens lafenis,
hoe dicht de zee ook bij ons is.
Dit relaas is maar al te waar.
Wij krijgen nog in honderd jaar
niet één enkele druppel nat.
Uit naastenliefde! bedenk dat!
En help ons, goedertieren Heer,
bid voor ons, smeken wij u zeer!’
Brandaan, bewogen door hun lot,
bad ononderbroken tot God.
Die sloeg op zijn smeekbede acht;
even werd hun zwaar lot verzacht;
te drinken werd hun geoorloofd
en zij mochten daarbij hun hoofd
ook bevochtigen met de hand.
Daarop bogen zij, van hun kant,

*
den heiligen Gods-manne.
Doe keerde hi heme[410] *danne*[410]
met weenenden oogen
ende schreef dat Gods vertogen[412].
Doe hiet[413] *Sinte Brandaan*
zijnen kiele wel gedaan
van dier steden[415] *wenden*.
Die arme zielen in hare allenden[416]
die daar liepen op die zee
riepen: '*Wach ende wee!*'
Doe de kiel danen vloot[419]
liet hij ze in grooter nood.

Doe voeren zi met gemake[421]
op die wilde zeewes vlake[422].
Doe hoorden zi zaan[423] *booten*[423]
menigen wind grooten.
Een storm hem[425] *an viel:*
die verdreef haren[426] *kiel*
Noordwaart an dat Levermeere[427] [427],
daar dat kleene Gods heere[428]
wel na verzeild was in grooter nood.
Zi waren welna bleven dood.
Doen zag Sinte Brandaan
menig schip daar staan
ende menigen mast wagen[433]
ende uter[434] *zee ragen*[434]:
het dochte hem zijne een woud.
Hoe dicke hem God zijne doget gout![436]
Daar sprak van Gods wegen ane
eene stemme aldus Brandane:
'*Vare Oostwaart metten*[439] *baren*,
hier mogedi[440] *niet voorder varen:*

*

436 — Dit kan betekenen: hoe dikwijls beloonde God zijn (i.e. Brandaans) voortreffelijkheid, òf: hoe dikwijls deed God hem zijn genade ondervinden.

439-45 — C en P hebben deze passage in oratio recta, H en M in oratio obliqua. Het begin er van is in H zeker corrupt. Het is mogelijk dat O in de directe rede begon en met de indirecte doorging.

zich terstond voor Sinte Brandaan.
Deze keerde zich daar vandaan.
Tranen rolden hem uit het oog;
over dit schreef hij een vertoog.
Kort daarop beval Sint Brandaan
om het schip weg te laten gaan.
Men verliet deze onheilsplek.
In hun ellende en gebrek
liepen de zielen over zee,
'Ach en wee!' roepend, 'ach en wee!'
Ondertussen verdween de boot,
hen daar achterlatend in nood.

Eerst voeren zij met groot gemak[+]
over het wild zeeoppervlak.
Toen stak boven het ruime sop
menige grote windvlaag op
en ten slotte dreef de orkaan
hen geheel en al uit de baan,
Noordwaarts en naar de Leverzee.
Haast geraakte daar Gods armee
verzeild in de bitterste nood.
Bijna vond iedereen de dood.
Daar zag de heilige Brandaan
menig schip in de golven staan;
menig mast stak uit zee omhoog,
terwijl de top daarvan bewoog;
zo te zien geleek het een woud.
Gods hulp echter bleef onverflauwd.
Toen klonk van Godswege een stem
tot Sint Brandaan en sprak tot hem:
'Vaar Oostwaarts met de golven voort;
hier wordt ge in uw tocht gestoord:

[+] *Een storm drijft het schip naar de Leverzee*

*
daar ligt een steen in die zee,
die menigen schepe doet wee.
Zoo wat ijzere daar ane kwame[443]
tote hem hij 't trocke ende name[444]
ende het moeste daar al blijven.'

Doe begonste[446] *ze een wind drijven*
van daar in 't Oost ende[447]
jegen eene steenwende[448].
Doe zag Sinte Brandaan
eenen schoonen monster[450] *staan;*
daar woonden moonken inne
die Gode dienden met zinne[452]
ende hadden gedaan[453] *menig jaar*.
's Nachts zoo bleef zijn kiel daar
onder dien hoogen steene.
Sinte Brandaan alleene
ging boven op dien hoogen berg.
Daar vand hi kerstenlijk[458] *werk*
van dien Gods kinden[459];
niet en condi ondervinden[460],
wie ze daar hadde bracht
hen ware die Gods kracht[462].
Haar leven was klaar ende licht:
selker[464] *monken hebben wij nicht*[464]!
Zi riepen alle alzoo zaan:
'*Willekome, heere Brandaan!*'
Diere rijker Gods degene[467-68]
en wasser mare zevene.
Hem[469] *kwam dagelike hare spijze*
van den vronen[470] *paradijze:*
te middage[471] *brocht hem gedragen*
een duve[472] *ende een raven*[472]

*	441-42	Volgens de lezing van C, doch *steene* moest veranderd worden in één steen (dat is het oorspronkelijke). Dit bracht een wijziging in de twee werkwoordsvormen mee.
	470	In plaats van *eerdschen* (C) en *sconen* (H) het woord *vronen* hersteld. C heeft dit woord nog bewaard in vs 1745 en overblijfselen zijn waar te nemen C 819 en C 2230.

ginder in die zee ligt een kei,
menig schip leed daar averij;
dingen die uit ijzer bestaan
trekt de steen onweerstaanbaar aan.
Een schip zakt daar dan ook gezwind.'

Naar het Oosten blies hen de wind[+]
en zij dreven met grote spoed
een rotsige wand tegemoet.
Daar bovenop zag Sint Brandaan
een schoon monnikenklooster staan:
monniken, wonende daarin,
dienden Gode met vrome zin.
Dit deden zij al menig jaar.
In de nacht ankerde men daar;
onder de rotspunt voer het schip;
Brandaan alleen besteeg de klip.
Op de hoogste punt van die rots
vond hij een nederzetting Gods.
Hoe hier vromen konden bestaan,
was onbegrijpelijk voor Brandaan;
wie had hen op de berg gebracht,
ware het niet door Godes macht.
Hun leven was vol licht en klaar:
hadden wij zulke monniken maar!
Zij hieven al dadelijk aan:
'Welkom! welkom! Here Brandaan!'
Maar van dit soort van Godsvazal
bestond er slechts een zevental.
Het kreeg als dagelijkse spijs,
spijs uit het aardse paradijs;
het maal kregen zij voorgezet;
een duif en een raaf brachten het:

[+]*Brandaan bezoekt een klooster waar de monniken hemelse spijs genieten*

*

vierdalf[473] *brood ende eenen visch*
op der goeder lieder disch;
die visch was gebraden.
Wel zeere zi doe baden
den heiligen Brandane,
den Gods onderdane[478],
dat hi met hem wilde eten gaan.
Doe sprak Sinte Brandaan
harde wijzelike[481]:
‘*Mijn Heere God is zoo rijke*[482],
God van den paradijze,
hi hadde mi mijne spijze[484-85]
harde wel oezent hare,
wiste hi dat ik 's werdig ware[486].
Hoe gerne ik zijne genaden doge![487]
Ende[488] *dat is mijne gelove:*
hi ne wildes[489] *niet zenden*
mi armen ende allenden[490].
Doe u zijne genade verzag[491]
ende 't vierde brood ontwee[492] *brak*
dat u zijn bode hevet bracht,
doe en hadde hi mijns niet gedacht[494]
met zijnre goeder spijze.
Nu zuldi[496] *allen*, *als die wijzen*[496],
in zijnen name eten
ende zult ook allen weten
dat ik 't late zonder nijd[499].
God voedt u t'alre tijd
op dezen dorren steene;
ik hebbe van Gode te leene[502]
van visschen, *vruchten ende brooden*
alles, *dies ik ben van noode*[504]
heb ik in mijnen kiele.
Over[506] *mijne arme ziele*

* 473 Deze regel heb ik geëmendeerd. C leest in Bonebakkers tekst: *drie broode ende een half ende eenen visch* wat rhythmisch heel lelijk is; H 456 is corrupt.

drie en een half brood en een vis
brachten zij op der lieden dis.
De vis was gebraden en wel.
Hun verzoek was haast een bevel,
toen zij vroegen aan Sint Brandaan
met hen mee aan tafel te gaan.
Hij was immers ook een Godsknecht.
Daarop heeft Sint Brandaan gezegd
- en gaf van groote wijsheid blijk:
‘Mijn God’, heeft hij gezegd, ‘is rijk;
hij is de God van 't paradijs;
Hij had dus ongetwijfeld spijs
voor mij eveneens hier gebracht,
had Hij mij dit waardig geacht.
Ik buig mij graag voor Zijn gezag;
het is voor mij klaar als de dag:
Hij zond er mij willens niet van,
mij arm en ongelukkig man.
Toen Hij - gelijk Hij altijd deed -
het vierde brood in tweeën sneed,
dat u Zijn bode heeft gebracht,
heeft Hij aan mijn deel niet gedacht.
Wat ik u bidden mag, weest wijs
en geniet van Zijn goede spijs;
houdt uwe maaltijd in Zijn naam
en bedenkt hier allen tezaam
dat ik u daarom niet benijd.
God immers spijzigt u altijd
op deze uitgedroogde rots.
Ik ondervind ook de hulp Gods,
want ik heb niet de minste nood
aan vissen, vruchten en aan brood.
Dit alles is in mijn scheepskiel.
Maar bidt God voor mijn arme ziel,

*

bidt Gode van hemelrijke
dat hi haar geve zijn rijke.'
Dus zoo bad hi Gode;
doe kwam die hemelsche bode
ende brochte[511] *hem zijne spijze*
van den Gods paradijze.
Doe die heer en hadden geten[513],
zoo laat ons die boek weten
dat Brandaan, die heilige man,
an die heeren orlof nam;[516]
entie[517] *heilige Brandaan*
ging weder te schepe zaan.

Daar kwam een Zuud-Westenwind;
die dreef hem, alzoo hi kint[520],

* 512 Misschien hier ook beter te lezen: *van den vronen paradijze* (M heeft *vrônen*, H *sconen*, welke tendentieuze oplossing men van deze tekst zou kunnen verwachten). Vgl. de aantekening op vs 470.

opdat Hij haar uiteindelijk
opneme in Zijn hemelrijk.'
Aldus bad tot God Sint Brandaan;
daar kwam de hemelbode aan
en bracht hem uit Gods paradijs
eveneens een deel van de spijs.
Nadat de maaltijd was gedaan
- zo geeft ons het boek te verstaan -
verbet hij hen, maar niet nadat
hij eerst afscheid genomen had
van de monniken, en hiermee
koos hij wederom haastig zee.

Er stak een Zuidwestenwind op;
die dreef hen door het zwalpend sop

*

weder Noord-Oost te dale[521]
op die wilde zeeschale[522].
Daar leden zi menig wee.
Doe vonden zi in die zee
eenen steen zoo hooge
zi ne'n consten niet veroogen[526].
Op dien zelven steene
zat een man alleene:
hi was ruw[529] *als een beere*.
Hine zag maar lucht ende meere;[530]
dat Mas een kluzenare.
Hoe hi daar komen ware[532]
vraagde hem Sinte Brandaan.
'*Ik ben den moonken onderdaan*[534]',
zeide die man, '*gelooves mi*[535]! -
daar du deze weke waars[536] *bi*.
Ik hebbe gezeten alleene
op dezen hoogen steene
een jaar min dan honderd jaren;
God heeft mi tote hare[540]
dagelijks zijne spijze gegeven.
Bi zijnen trooste[542] *moet ik leven*,
zoo dat God wel weet[543-45]
dat ik anders nie en ontbeet
zint dat ik hier kwam,
ende ik ook nooit en vernam[546]
levender liede niet meere
dan u, *lieve heere!*'
Doe vraagde hem Sinte Brandaan,
hoe zijn leven was gedaan[550]
eer hi daar kommen ware.
Doe sprak die kluzenare:
'*Ik zeg 't di*, *gewaarlike*[553],
ik was een koning rijke[554]:

* 540 C en H verraden hier een fout van de Middelnederlandse vertaling zèlf of een afschrift daarvan en wel een verwarring van hare = hier en hare = haar. Eerst stond er iets over het haar (d.i. de wonderbaarlijke bekleding) van de kluizenaar; dan een mededeling over zijn hemelvoedsel. Daarna is een tekstdeel weggeraakt.

in een noordoostelijke baan.[+]
De zee begon te keer te gaan.
Dat bracht veel onheil met zich mee.
Toen vonden zij een steen in zee;
daarvan was de top veel te hoog
om te zien met het blote oog.
Men zag een man: hij was alleen
nedergezeten op die steen.
Ruwbehaard was hij als een beer.
Hij zag water en lucht. Niet meer.
De man zat er als kluizenaar.
'Wat in Godes naam bracht u daar?'
vroeg verwonderd Sinte Brandaan.
'Ik ben der monniken onderdaan,'
zeide de man, 'geloof mij vrij!
Gij waart er deze week nog bij.
Ik zit op deze hoge steen
nu al honderd jaren min een.
Ik kreeg voedsel op Gods gezag
elke dag tot op deze dag.
Met Gods hulp kom ik enkel rond
van het voedsel dat Hij mij zond.
God weet dat ik niets anders at
sinds ik hier op de rotspunt zat.
(Zoals gij wel ziet is mijn lot
algeheel in de hand van God.)
Geen levende ziel zag ik meer,
uitgezonderd u dan, mijn Heer!'
'Wat hebt gij', vroeg Sinte Brandaan,
'van uw leven dan wel gedaan?
Wat bracht u hierheen en vanwaar?'
Toen antwoordde de kluizenaar:
'Waarlijk, ik zeg u onverbloemd,
ik werd een rijk koning genoemd;

[+] *Het gesprek met de kluizenaar op de rots*

Panphilia hiet[555] *mijn één land*,
Capadocia was dat ander genant[556].
Daar nam ik een schoon wijf,
dies lijdet groote pijne mijn lijf[558]
want het was de zuster mijne;
dies[560] *doog*[560] *ik groote pijne*.
Daarbij[561] *zoo had ik zoonen twee:*
dies is mi dicke[562] *worden wee*.
Doe d'oudste te zijnen schilde kwam[563],
zijn lijf[564] *dat ik hem nam*
door mijnen grammen moed.[565]
Daar d'andre bij eenen schepe stoet[566]
nam hem een donderslag[567] *zijn lijf*[567];
ook doodde hi[568] *mijn schoone wijf*.
Doe al die zonde op mi lag,
ducht' ik den Gods slag[570]
ende ik ging haastelike
ende liet al mijn rijke,
beede vrienden ende[573] *magen*[573],
ende ging te schepe in dien dage
ende wilde mijne groote zonden
varen den paus oorkonden[576].
Doe rees een storm op die zee
die mi dede harde wee,
alzoo[579] *ik u mag*[579] *vertellen*.
Daar bedorven[580] *alle mijn gezellen*,
maar ik ontklam[581] *alleene*
op dezen hoogen steene
ende klaagde mijne mesdaad[583]
Hem, *die mi geschepen haet*[584].
Hier wachte[585] *ik zijnre genaden*
van mijnen grooten mesdaden.
Ik zegdi[587] *ook voor ware:*
ik hoore hier openbare[588]

want ik bezat Pamphylia
en het land Capadocia.
Ik had met een vrouw samenzijn;
dat is oorzaak van al mijn pijn.
Mijn zuster was zij naar het bloed,
daarom ben ik zo zwaar beboet.
Ook had ik twee zonen bij haar;
dat maakte mijn lot dubbel zwaar.
Toen hij ridder geworden was,
wierp ik de oudste in het gras;
in mijn gramschap sloeg ik hem dood.
En de andre stond bij een boot:
daar trof een bliksemstraal zijn lijf;
deze doodde ook mijn schoon wijf.
Om de zonde die op mij lag,
vreesde ik Gods genadeslag.
Ik verliet dadelijk het land,
ik verliet vriend en bloedverwant,
ik vluchtte uit mijn koninkrijk
en ik nam op een schip de wijk.
Al het kwaad dat ik had gedaan
wilde ik de paus biechten gaan.
Toen ontstond een stormachtig weer.
Dat vergrootte mijn ramp nog meer.
Hetgeen ik nu vertellen ga:
heel de manschap verdronk weldra.
Ik ontkwam en ik klom alleen
boven op deze hoge steen;
ik vroeg vergeving voor mijn kwaad
aan mijn Schepper en toeverlaat;
ik smeekte om barmhartigheid
voor mijn grote misdadigheid.
Wat ik zeg is volkomen waar,
want duidelijk neemt mijn oor waar

*
elker dagelike
den zang van hemelrijke[590]*.'*
Doe zeide Sinte Brandaan:
'*Zegt mi*, *lieve heere*, *zaan:*
als u dat koude ane geet[593],
hoe mogedi[594] *zonder kleed*
van kouden hier gewezen[595]?
Van lieden heb ik gelezen
- dat waren eenzedelen[597]
ende dienden Gode den edelen -
die alles gemaks vergaten[599]:
niet dan 't kruut[600] *zi en aten*.
Doch onthielden zi hem wole[601],
was 't[602] *in boomen of in holen*,
was 't in krude[603], *was 't in riede*[603],
daar heme[604] *die Gods lieden*
dat koude nochtan verwerden[605]*.'*
'*Mag*[606] *ik die ziele beverden*[606]',
sprak die ruwe kluzenare,
'*zoo heb ik harde onmare*[608]
wat noode dat mijn vlees[609] *heeft*,
die wijle[610] *dat*[610] *hier leeft*.
Al zit ik hier al naakt:
als mi dat koude ane gaat,[612]
slupe[613] *ik in een hol kleene*[613]
hier onder eenen gespletenen steene.
Daar wacht[615] *ik dat gestille*[615].
Eest alzoo[616] *Gods wille*
zoo zullen mijne beenen[617]
op dezen hoogen steene
des doemsdages ontbeiden. -[619]
God moet[620] *u geleiden*.
In spreke jegen u nemmeere.[621]
God, *onze lieve heere*,

* 621 Terwille van het aardiger rhythme samengesteld uit C 621 en H 604 (M heeft: *niht sage ich dir mêre*).

iedere dag dat ik hier ben,
het zingen van de engelen.'
Daarop zeide Sinte Brandaan:
'Here, wilt gij een vraag toestaan?
Hoe raakt het toch met u gesteld,
als u de winterkoude kwelt?
Wat doet gij dan zonder gewaad?
Zeker, er zijn er inderdaad
die afstand doen van elk gemak:
kluizenaars zijn zij van hun vak.
Hun leven is in dienst van God;
slechts wat veldkruid schaft hun de pot.
Maar dit leven houdt men niet vol.
Zij verbergen zich in een hol
of tenminste in kruid of riet;
zij verdragen de koude niet
en ontlasten zich er dus van.'
'Als ik mijn ziel maar redden kan,'
zo sprak de ruwe heremiet,
'deert het mij in het minste niet,
wat of mijn lichaam nodig heeft,
zolang het hier op aarde leeft.
Al zit ik hier volkomen naakt:
als de kou het mij lastig maakt,
sluip ik naar een holletje heen,
hier onder de gespleten steen.
Daar wacht ik tot het weer bedaart;
Gods wil worde hierin aanvaard.
Mijn gebeente ziet als het moet,
de dag des oordeels tegemoet;
hier zal het liggen opgebaard;
God geve u een goede vaart.
Verder spreek ik met u niet meer,
dan dat God, Onze Lieve Heer,

hi geve ons eeuwelike
zijn zoete hemelrijke.'

Sinte Brandaan voer van dannen[625]
met zijnen Gods-mannen
op des zeewes vloeden[627]*;*
daar worden[628] *zi harde*[628] *moede*
van den winde metten[629, 31] *baren*
daar zi in moesten varen.
Daar dreven zi metten winde
weder in 't allinde[632]
an eene vreeselike stad[633]*:*
die boek die zeit ons dat,
dat hi[635] *eenen helleputte zag*
daar men in riep: '*O wy*, *o wach!*'
an eenen donkeren berge.
Daar waren in zwaren erge[638]
harde vele armer zielen,
die daar branden[640] *ende wielen*[640].
- Dien berg bernet[641] *emmermeere*[641]*;*
daar is menige ziele in zeere. -
Daar en hoordi anders niet mee[643]
dan '*o wy!*' *ende* '*wach!*' *ende* '*wee!*'
Daar hoordi krijzeltanden[645]*;*
daar zag hi vliegen die branden[646]
in die wolken hooge opwaart.
Sinte Brandaan sprak ter vaart[648]
ten proofst, *die der hellen plach*,[649]
'*Zegge mi*, *oft wezen mag*[650]*:*
wat is deze groote onminne[651]
die ik hoore hier inne?'
Doe zeide een der pijnheeren[653]*:*
'*Hier zijn voogden*[654] *ende onrechte*[654] *heeren*

ons voor de duur der eeuwigheid
opneme in Zijn heerlijkheid.'

Met zijn Godsmannen ging Brandaan[+]
daarna weer uit de streek vandaan.
Hij bevoer de vloed van de zee;
wederom liep het hem niet mee.
Door de storm en het zwalpend nat
werden zij deerlijk afgemat.
Zij dreven met de wind mee voort
naar een ver afgelegen oord.
Op die plek nu rustte een vloek;
hier ter plaatse vermeldt het boek
dat Brandaan een helleput zag,
daarin klaagde men 'wee' en 'ach'.
't Was bij een berg. Die berg was zwart.
Het lot der zielen daar was hard.
Door leed en onheil overmand,
stonden zij ziedende in brand,
want deze berg brandt onvertraagd;
menige ziel wordt er geplaagd. -
In de put werd geen ander woord
dan 'wee' en 'ach' en 'wee' gehoord.
Tandenknarsen hoorde men ook.
Stukken hout, brandend en in rook,
vlogen tot in der wolken baan.
Dadelijk vroeg Sinte Brandaan
aan de bestuurder van de hel:
'Als gij vertellen kunt, vertel:
wat is dat ijselijk gekrijt
dat uit de put ten hemel schreit?'
Een der kwelduivels nam het woord:
'Gij ziet hier een slecht mensensoort;

[+] *Een brandende berg blijkt een ingang tot de hel*

*

- dat moogdi getrouwen -[655]
ende ook ongerechte[656] *vrouwen*,
looze meieren ende boze schepenen,[657]
die moeten 't nu hier berekenen[658].
Ik zegdi[659] *nog meerre wonder:*
die wroegers[660] *zijn hier onder*
ende alle die verraderen.
Die moeten wi hier vergaderen
in dit diepe afgronde,
die allen met haren[664] *monde*
dát alle wegen[665] *ontvaan*,
dat van hem kwam gegaan
van alre boozer dingen.[664-67]
Dits haar loon in waarliker dingen[668]
omdat zi dies gedochten[669]
dat zi hare heeren[670] *daartoe brochten*,
dat zi om kleene mieden[671]
mesvoerden[672] *die arme lieden*.
Daaromme zoo moeten zi hier
bernen[674] *in dit heete vier*.
Ook zijn hier ander zielen,
die in zonden vielen:
in hoovaarde, *in gierigheid*,
ende in alretieren kwaadheid,[678]
entie[679] *met boozer schalkhede*[679]
haren evenkersten[680] *mede*[680]
dicken[681] *hebben veroordeeld*[681].
Dies werden zi eeuwelike hier verzeeld:[682]
omdat zi niet wilden afstaan[683]
no rechte boete ontvaan.'[684]
Doe riepen die arme zielen:
'*Brandaan*, *heere*, *wi zwielen*[686]
in wel bitt're carijne[687]
in deze groote pijne[688].

* 670 Om dezelfde reden samengesteld uit C 670 en H 645.

rechters, maar zij spraken vals recht;
vrouwen ook, maar zij waren slecht;
opzichters met een vals oogmerk;
zij ontvangen hier loon naar werk.
Dit zeg ik u: in het bijzonder
treft men er de kwaadsprekers onder.
Ook de verraders zijn er bij;
die allen verzamelen wij
in dit bodemloos diepe graf;
hun mond ontvangt gerechte straf.
Dat, waarin het meest werd gefaald,
wordt hier dubbel terugbetaald.
Met hun tong misdeden zij zwaar.
Daarom is ook hun loon er naar.
Zij brachten door oorblazerij
aan hun meesters de geldzucht bij:
en dezen, om geringe buit,
plunderden arme mensen uit.
Als vergelding voor al hun kwaad
boeten zij met het vuur hun daad.
Dan is er nog een ander soort,
dat hier om zijn zondigheid hoort.
Uit gierigheid en hovaardij,
uit allerhand boosdoenerij
en uit pure verdorvenheid
misdeden zij de Christenheid.
Zij lieten niet af van hun kwaad;
voor boete is het nu te laat,
zij volhardden in euvelmoed:
vastgebonden zijn zij voorgoed.'
De arme zielen riepen nu:
'Brandaan, wij richten ons tot u.
Wij versmachten hier van de pijn,
nu wij in deze vuurpoel zijn.

*

Helpt ons, *Brandaan lieve heere*,
dore uwes zelves eere!'[690]
Die duvel hieten[691] *weg varen:*
'*Ik zegge u*[692]', *sprak hi te waren*[692],
gi en wert niet zijnre hulpen vroo;[693]
hi en mag[694] *u helpen niet een stroo*.
Gi roept al jegen spoed[695].
Gi en hadt nie wille no moed[696]
om Gods wille te doene:
dus en hebdi nemmermeer zoene[698].'

Een evel stank hem[699] *ane viel;*
doe keerdi danen[700] *zijnen kiel*
ende zi kwamen an een eiland.
Daar ging die zorge in hand[702]*:*
harde donker was 't daar.
Daar en was 't nieuwer klaar[704]
doch[705] *was die grond guldijn*[705].
Daar[706] *dat gruus*[706] *zoude zijn*
daar waren vele edelre steenen;
omtrent den schepe alleene[708]
was 't harde zeere donker.
Menigen grooten carbonkel[710]
hadde daar God geborgen[711].
Daar lagen zi in zorgen
drie nachten ende drie dagen,
zoo dat zi niet en zagen
zonne, *mane no*[715] *sterrenlicht;*
des zagen zi twint nicht,[716]
maar al donkernisse[717] *zonder dag*.
Die kiel daar al stille lag.
Doe hiet[719] *Sinte Brandaan*
eene barke[720] *wel gedaan*[720]

* 706 *gruus* hersteld volgens een door Bonebakker in zijn vierde stelling geopperde emendatie. C heeft *slijc*, H *gras* (M *griez*).

709-10 Verdam leest het rijm: *carbonckel*: *donckel.* Idem C 739-40.

Help ons, Brandaan, goedgunstig Heer,
doe het, te uwer eigen eer!'
De duivel ried hem weg te gaan.
Aldus sprak hij de zielen aan:
'Zijn hulp is u van weinig baat;
niemand is hier tot hulp in staat.
Tevergeefs slaakt gij dit gegil.
Gij hadt de moed niet noch de wil
om af te laten van het kwaad:
voor genade is het te laat!'

Wat werden zij een stank gewaar![+]
Toen wendden zij hun schip van daar.
Op een eiland kwamen zij aan.
Weer begon strijd om het bestaan.
Pikdonker was het. Bijaldien
had men geheel niets kunnen zien,
ware daar niet geweest, in steê
van slijk, van goud de grond der zee.
En overal om het schip heen
blonk edelsteen naast edelsteen.
Menig robijn en diamant
had God hier gestrooid uit Zijn hand,
in de volslagen duisternis;
groot was hunne bekommernis.
Drie etmalen was elk gezicht
hun ontzegd door gebrek aan licht.
Geen sterren, geen zon en geen maan
zag men aan de hemel ooit staan.
Duisternis heerste heel de dag.
Terwijl het schip voor anker lag,
trok, op bevel van Sint Brandaan,
men een sloep uit de kiel vandaan.

[+] *Een Paradijseiland, gebuld in duisternis*

*

uten[721] *kiele trekken;*
daar in sprongen die recken[722].
Doe voeren zi aan 't eiland,
daar die Gods wigant[724]
liet zijnen kiel staan
alzoo[726] *wij vernomen haen*[726].
Daer gingen zi uut te hand[727].
Doe zi kwamen op 't zand
waren zi blijde ende vroo.
Met Sinte Brandane gingen zi doe
neven een water te dale[731]
tote eene der schoonster zalen[732]
die nie[733] *kersten man*[733] *zag*,
als ik u mag doen gewag[734].
Die zak was buten guldijn[735].
Dat die stijlen[736] *zouden zijn*,
dat was al karbonkel:
daar en was geen zoo donker,
hi en lichte[739] *alse 't zonneschijn*.
Vore die zale sprang een borne[740] *fijn*,
daar was zoo vele goeds in:
hen mochte niet[742] *beter zijn*.
Balseme ende cyroop[743-47]
was daar goeden koop[744];
olijve, *honig ende zeem*[745]

*

723-24	Hier heb ik twee moeilijk te verklaren of te verdedigen regels van C weggelaten, daar H ze niet heeft en ze gesteund worden door geen der Duitse versies. Dit brengt mee dat van hier af de nummering van C en mijn tekst uit elkaar begint te lopen.
723	(d.i. C 725); *aan 't eiland* geëmendeerd uit *in een eylant* (C) en *aen een eylant* (H).
731	(d.i. C 733); *te dale* van C en H wordt gesteund door M's *zû tale*. Het lijkt me toch een denkfout in O.
749-50	(d.i. C 751-52; H 720-21). Ik accepteer hier de emendatie van Bergsma: *borne* en *wonne*, ofschoon dit niet de lezing van O is. Het is echter de minst ingewikkelde en daardoor de meest logische oplossing van de moeilijkheid.
753	(d.i. H 724) Bonebakkers *credrus* is klaarblijkelijk een drukfout.
754	Na vs 754 heb ik C 757-58 verworpen. Ook vervalt C 765-66 door een andere indeling van H.

dat ne vloeide niet ineen:
in vier aderen[747] *het vloot*[747].
Dat dochtem[748] *wonder groot.*
Om dien zelven borne
daar was menige wonne[750]:
daar stonden boomen schoone
al om al eene kroone;[752]
daar stond menig cedrus[753]
ende menig platanus.

Goed gebouwd was die en niet zwaar;
de Godsstrijders bemanden haar.
Daarmee voeren zij naar het strand
en roeiden de Godsheld aan land.
Zij meerden zonder ongeval
en legden de boot aan de wal.
Zij verlieten de boot terstond;
verheugd voelden zij vaste grond.
Vreugde heerste in hun gemoed;
zij volgden Brandaan op de voet.
Nevens een water ging de reis;[+]
zij ontdekten een schoon paleis,
schoner dan ooit sterveling zag.
Het paleis, zoals het daar lag,
was van buiten geheel van goud.
Op pilaren was het gebouwd,
stralende van karbonkelsteen:
ook de donkerste onder hen
schitterde gelijk zonneschijn.
Voor de zaal ruiste een fontein;
die bevatte allerhand goeds:
het was een hoorn des overvloeds.
Stroop en balsem van goede geur
had men daar te kust en te keur;
ook olie, honing zag men daar
in stralen spuiten naast elkaar.
Zo vloeiden vier rivieren heen
tot verwondering van elkeen.
Rond de bron heerste wijd en zijd
vrede en gelukzaligheid:
bomen stonden er slank en schoon
in een kring als rondom een kroon.
Men vond er menig ceder staan
en men zag menige plataan;

[+] *Het bezoek aan de eerste Paradijsburcht*

*

Speciën[755] *stonden daar zoo vele...*
Dát der ik[756] *u zeggen wele*[756]:
had ik geschreven alte male[757]
dat daar stond vore die zale,
eer zoude lijden[759] *een jaar*
eer ik zeide voorwaar[760-61]
hoe menige wonderlijk ding.
Ai, *hoe in twijfele*[762] *ging*
alle dier moonken moed[763]!
't Wezen dochte hem daar zoo goed[764]
dat zi noode keerden wedere.
Het schenen schoone pauws vederen[766-67]
van der zalen hoven dat dak.
Daar was alle dat gemak[768]
dat een keizer hebben zoude,
ende[770] *hi feeste houden woude*.
Den moonken kwam in haren zin
dat zi alle gaan daar in
om te ziene die schoone zale.
Een der moonken daar stal
eenen breidel wel gedaan[775]:
dat bekochti harde zaan[776]
wel zeere zonder twijfel.
Daar stond bij een duvel
die 't hem ried met liste[779].
Ik wane hij[780] *'s*[780] *niet en wiste*[780-89]
waar omme dat hine hem[781] *bood*.
Dies leed hi[782] *pijne groot*.
Hi[783] *ried hem*, *dat hine*[783] *name*,
want hi[784] *hem*[784] *wel ware betame*[784]
met te rijdene[785] *in zijnen lande;*
dies leed hi groote schande.
Hi roerdene dat hi wagede[787].
Hoe wel dien moonk behagede

* 773-74 Het rijm van O was ongetwijfeld *sal* tegenover *stal* en ik heb daarom hersteld *zale*: *stal*. (Men kan de weggewerkte overblijfselen herkennen in C 779-80 en H 744-45. - Mijn regel 774 is een combinatie van C 780 en H 745.

waarlijk, er stonden aan hun voet
specerijen in overvloed.
Zou ik alles beschrijven wat
die plek aan heerlijkheden had,
het schrijven kostte mij, voorwaar,
de arbeid van geheel een jaar:
daar er zoveel te roemen viel.
Ai, hoe werd der monniken ziel
door dit al in tweestrijd gebracht,
want de plek had hen in zijn macht:
slechts schoorvoetend keerden zij weer.
Het dak blonk als een pauweveer,
zo wonderbaarlijk scheen de gloed.
Er was hier zoveel overvloed
dat voor een keizer, hield hij feest,
alles voorhanden was geweest.
De monniken besloten toen
om een tocht in 't paleis te doen
en de wonderen te bezien.
Een der monniken stal nadien[+]
een teugel uit de zaal vandaan.
Dat is hem duur komen te staan,
gelijk hij weldra ondervond.
De duivel die er neven stond,
raadde hem dit te doen, met list.
Ik weet zeker dat hij niet wist
waarom die hem de teugel bood;
maar de straf, die volgde, was groot.
Hij zeide: ‘Neem de teugel aan;
hoe prachtig zal die u niet staan,
in uw land, als gij rijden gaat.’
Maar de straf volgde op het kwaad.
De duivel stiet de teugel aan;
verlangend bleef de monnik staan,

[+] *De teugeldiefstal*

*

dat hine[789] *klaar zag schijnen!*
Dies worden[790] *groot zijne pijnen.*
Doene[791] *de duvel ter hellen trak*[791]
dede hi hem groot ongemak
om dat hi hem[793] *dien breidel nam*
doen hi in die zale kwam,
ende bargen[795] *onder zijn gewant*[795].
Te hand rumeden zi die zale
ende gingen weg alte male[797].

Doen zag Sinte Brandaan
eene borch daar bij staan
die was schoonre dan de stede[801]
daar de monk de diefte[802] *dede.*
Doe zagen zi danen[803] *vaste*[803]
over menige groote raste[804]
dat land alom altoos klaar:
ne geenen nacht en was daar,
daar en was rijm no snee[807],
daar en dede hem[808] *die wind niet wee,*
van regen werd[809] *daar niet nat.*
Een oud man voor de poorte zat:
hi was wel gehaard[811],
al grauw[812] *was hem zijn baard.*
Daar ter zelver borch-dore[813]
gingen jongelingen dore
harde vele ende genoeg[815].
Alzoo vertellet die boek
ende zeit al openbaren[817],
dat het engelen waren.
In die poorte stond een jongeling,
hi maakte eenen wijden ring

*	790-98	Deze verzen bergen grote moeilijkheden die ik tenslotte heb moeten doorhakken. C 796-801 is zeker niet juist: *conroot* is een later ingebracht rijmwoord dat niet thuishoort in C/H. Ik koos dus als tekst H 761-65, maar moest constateren dat C 801 - blijkens M 502 - oorspronkelijk is (M 503-512 is secundair). C 801 werd mijn vs 795, maar nu ontbreekt er een rijmwoord, dus een regel.
	810	Na vs 810 (d.i. H 779) heb ik C 819-20 doen vervallen.

*
want het tuig blonk zo wonderbaar.
Maar de straf naderhand was zwaar:
hij kreeg toen hij de hel inging,
van de duivels een tuchtiging,
omdat, toen hij de zaal inkwam,
hij steelsgewijs de teugel nam
en die verborg onder zijn pij.
Nadat zij alles van nabij
bewonderd hadden in de zaal,
verlieten zij die allemaal.

Toen zag de heilige Brandaan[+]
een kasteel, daar met ver vandaan,
dat nog schoner was dan de hal
waar de monnik de teugel stal.
Men overzag als men daar stond
een land dat overal in 't rond
helder was tot in 't verst verschiet.
Nacht bestond in die streken niet;
geen sneeuw, geen rijp trof men er aan;
de stormwind deed geen letsel aan
en de regen maakte niet nat.
Een oud man bij de slotpoort zat.
Edel was zijn hoofdhaar van snit
en zijn baard was geheel grijswit.
Achter hem, door de schone poort,
spoedden zich jongelingen voort,
gaand, in groot aantal, in en uit.
Zo zegt het boek en het wijst uit
als men het op die bladzij leest,
dat het engelen zijn geweest.
In de poort stond een jongeling;
hij tekende een wijde kring

[+] *De tweede Paradijsburcht*

* 827-28 Moge Sint Michael ons geleiden, nl. wanneer wij gestorven zijn. Michael toch is de engel die de zielen naar het paradijs voert. (Vgl. p. 218 en vs 2256). St. Michael wordt in deze passage door M en P niet genoemd; trouwens de naam Cherubin (vs 823) ook niet.

met eenen zwaar de vierijn[821].
Dat mochte[822] *wel die engel zijn*
die men heet[823] *Cherubin*.
Hine laat daar niemen in[824-26]
no stille no openbaar
die andere en bringene daar.
Doen kwam daar Sinte Michael
- hi moet ons geleiden wel! -[828]
metten anderen jongelingen;
aldaar die moonken gingen
nam hi eenen bij den rocke[831],
bij den haar ende bij den koppe[832]
ende tracken[833] *in die borch-dore*.
Doe stond die engel daar vore
met zijnen zwaarde vierijn.
‘*Hier mogen*[836] *wij licht te lange zijn*,’

met een vurig zwaard rond zich heen.
Dit was de engel, naar ik meen,
die genoemd wordt de cherubijn
en daar de bewaker moet zijn,
die elk de toegangsweg bestrijdt,
tenzij een engel hem geleidt.
Daar kwam Sinte Michaël aan,
- moge hij ons altijd bijstaan! -
vergezeld van een engelenstoet.
Tredend de monniken tegemoet,
trok hij een hunner bij zijn kleed;
trekkend aan kuif en armen deed
hij hem door de kasteeldeur gaan,
waarvoor men de engel zag staan
met het zwaard onder zijn beheer.
‘Hier blijf ik geen uur langer meer,’

*
sprak Sinte Brandaan doe
zijnen gezellen toe,
‘*Hier hebben wij genomen*
meer schaden dan vromen[840].
God heeft ons wonderlike[841]
geminderd in zijn rijke;[842]
onzen moonk moeten wi hier laten
weder[844] *dat ons mag schaden of baten*.
Deze muren zijn zoo hooge:
niemen kan ze veroogen[846]
no die lankheid verkiezen[847].
Hier en wil ik niet meere verliezen,’
sprak doe Sinte Brandaan,
‘*ik wille weder te schepe gaan.*’
- Als ons die boek maakt wijs[851],
zoo was dit d'eerdsche paradijs. -
Doe zi te schepe kwamen
ende orlof genamen[854-55]
toten donkeren lande,
een moonk doe bekande[856, 886-88],
dat die grond goudijn[857] *was*.
Ai, *hoe blijde waren zi das*[858]!
Doen gingen zi uut te spele[859]
ende droegen[860] *'s in den schepe vele*
elkerlijk[861] *in zijne handen*,
dat[862] *zi zint*[862] *in haren*[862] *lande*
versierden menig godshuus[863].

Doe hoorden zi een groot geruusch:
eenen wind zoo zeere braken[865]
ende een weder[866] *alzoo kraken*[866]
ende een vier[867] *alzoo blekken*[867]
dat die goede Gods recken[868]

*	851-52	Deze regels (d.i. C 861-62), die H niet heeft, worden door P gesteund.
	859	(d.i. H 822); volg. Bonebakkers tekst *ute spele.* De emendatie is van Verdam (Mnl. Wdb. VII, 1675).
	863	(d.i. H 826); Bonebakker wil de vorm *vercierde* verdedigen; ik acht het waarschijnlijker dat er in het hs. een n-streep is vergeten.

sprak Sinte Brandaan nu meteen
tot de gezellen rond hem heen,
‘omdat wij in dit land meer kwaad
ondervonden hebben dan baat.
Immers, God heeft, volgens Zijn macht,
ons in aantal teruggebracht;
of dit nadeel is of profijt,
een mijner monniken ben ik kwijt.
Deze muren zijn geducht hoog:
hun hoogte onttrekt zich aan ons oog
en hunne lengte evenzeer.
Ik verlies er liever geen meer,’
zo sprak de heilige Brandaan,
‘laten wij wederom scheepgaan.’
- Dit is, voor wie de bron naleest,
het aardse paradijs geweest. -
Toen men zich weer bevond aan boord
en, zeilend onmiddellijk voort,
het donker land verlaten had,
merkte een der monniken dat
de grond met goud was geplaveid.
Ai! wat was iedereen verblijd!
Vol vreugde trok men er op uit
en vulde het schip met de buit;
ieder droeg een deel in zijn hand,
waarmee hij later in zijn land
begiftigd heeft menig Godshuis.

Toen ontstond er een groot gedruis:[+]
de wind ging vreselijk te keer
en er woedde een zwaar onweer;
het hemelvuur blonk in de lucht.
Gods knechten werden zeer beducht,

[+] *Duivels halen de teugeldief, maar moeten hem terugbrengen*

*

ontzagen[869] *des hemels vallen*.
Doe kwamen die duvelen met allen
ende eesscheden[871] *met rochte*[871]
den breideldief, *die zi zochten*.
Om dat hi den breidel stal,
voerden zine[874] *in den afgrond al*.
Daar moesti zeere kwellen[875]
met anderen zijnen gezellen.[876]
Doene begreep die vijand[877]
metten breidele hine[878] *band;*
diefsrecht[879] *maakte hi hem kond*[879]:
hi voerdene[880] *wers*[880] *dan een hond*
ende sleepte zijne beenen
over stok[882] *ende over steenen*
voor zijns heeren aanzichte.
Daar was een groot geruchte[884],

*

871 *rochte* i.pl.v. *rechte*; emendatie van Verdam.

want de hemel scheen in gevaar.
Toen kwam er een duivelenschaar
en eiste, met duivelsrumoer,
den teugeldief die met hen voer;
wijl hij de diefstal had gedaan,
moest hij de afgrond binnengaan;
daar onderging hij al de pijn
van hen die zijnsgelijken zijn.
De duivel greep hem op de tast
en bond hem met de teugel vast;
eer het oordeel nog was geveld,
werd hij reeds als een hond gekweld,
want zij sleurden hem aan zijn been
voort over boomstronken en steen,
voor het aangezicht van hun heer.
Men ging afgrijselijk te keer.

*

alzoo voerden zine te hare scholen.[885]
- Die zint meere hebben gestolen
willen 't over niet slaan;
hen mag alzoo niet gaan,
het en zij dat zij 's ave staan[889-90,]
ende hare boete ontvaan.
Anders zullen zi kwellen[891]
metten[892] *duvelen in der hellen. -*
Sinte Brandaan had's toorn[893]
dat hi zondelike[894] *verloren*
zijnen moonk aldus heeft.
Met tranen hi aldus klagende zeegt[896]:
‘*Waar' ik niet een drogenare*,[897-98]
God en hadde mi niet zoo zware
gegeven deze meswende[899]
hier in dezer allende[900].
Dat[901] *God des gehinget*[901]
zoo[902] *is mijne vaart gelinget*[902]:
in[903] *kome van hier nemmermeere*,
gine helpt[904] *mi beteren mijn zeer*
ende mijnen moonk gekrijgen weder.
Eer[906] *wil ik vallen hier neder*
zoeken ons Heeren ootmoed,[907]
tote mi die duvele doet
mijnen moonk weder zenden
ute der zware allenden.’
Zi weenden vele tranen,
Gode riepen zi ane.
Doen gehoorde[913] *ze onze Heere*
dore[914] *ziere*[914] *liever moeder eere*.
Wel zaan zagen zi eenen schijn[915]:
als twee hoornen vierijn[916-17]
dat brende ende lichtte daar inne.
Daar uut sprak eene stemme:

* 913 (d.i. H 874); Bonebakkers tekst: *ghehorese.*

Hun troep was vreselijk om te zien.
- Zij die nog stalen sedertdien,
trachten zoiets licht aan te slaan,
doch dat gaat waarlijk maar niet aan,
tenzij zij afzien van het kwaad
en daarvoor boeten metterdaad;
anders lijden zij bittersnel
bij de duivelen in de hel. -
Sinte Brandaan had groot verdriet
dat hij - al was er kwaad geschied -
een zijner monniken verloor.
Hierover klaagde hij aldoor:
‘Ik moet slecht aangeschreven staan,
anders deed God mij dit niet aan
en gedoogde niet dat ik kamp
met een ramp in een zee van ramp.
Want nu het God aldus behaagt,
wordt mijn tocht zienderoog vertraagd.
Ik kom hier nimmermeer vandaan,
tenzij Hij mij poogt bij te staan:
dan krijgen wij de monnik weer.
Ik verlaat deze plek niet, eer
God ons die grote gunst toestaat
en de duivel zijn prooi loslaat,
zodat mijn monnik wordt bevrijd
uit zijn diepe rampzaligheid.’
Hierop stortten zij traan op traan
en riepen God wenende aan.
Toen verhoorde hen onze Heer,
Zijn Moeder Maria ter eer.
Men zag hoe een lichtschijn verscheen:
daar straalden twee horens doorheen,
een en al vuur van makelij
en er klonk een stem uit en zei:

*

‘*Wat witti mi*, *Brandaan?*[919]
Dies en heb ik niet gedaan:[920]
die duvel voerden[921] *te ziere*[921] *scholen*[921]
om dat hi hadde gestolen.
Waarom belgedi u op mi?[923]
Onschuldig ben ik jegen di[924].
Du wetes wel dat Adam,
om eenen appel dien hi nam,
was in die helle voorwaar
wel vijf duzend jaar.
Alzoo is 't uwen moonk vergaan:
met dieften is hi bevaan[930]
ende is der hellen gegeven[931].’
‘*Ne schende*, *Heere*, *niet zijn leven*,’
sprak weder Sinte Brandaan,
‘*Hevet mijn moonk iet*[934] *misdaan*,
dies willicken wederbringen:[935]
ik wilne[936] *altoos verdingen*[936].’
In kruuswijs[937] *zi hem*[937] *strekten*,
met tranen zi Gode wekten[938].
Haar beden wilden zi niet begeven,[939]
altoos zi daar ane bleven
tote die almachtige God
den duvele gaf een gebod
dat hi Brandane t'zijnen gevoege[943],
zijnen moonk weder droege
toten kiele in der vloeden.
Onlange zi daar mede stoeden.[946]
Doen nam hine[947] *op zijnen hals*
ende dedem[948] *vele ongevals*[948].
Hi[949] *ging er omme loopen*[949].
Den breidel moesti[950] *bekoopen*.
Dat hi op zulk een ors[951] *zat*
kwam, *omdat hi Gods vergat*[952],

*	935	Deze regel is een combinatie van C 945 en H 896.
	938	Na vs 938 (d.i. H 899) heb ik C 949-50 doen vervallen.
	949	(d.i. C 959); Bonebakkers tekst: *hi en ghincker* etc. H is in deze omgeving corrupt en M helpt niet (hiaat).

‘Wat verwijt ge Me, Sint Brandaan?
Niets daarvan heb Ik ooit gedaan:
de duivel bracht hem bij zijn soort;
hij stal, dat hebt ge toch gehoord.
Waarom maakt ge u op Mij boos?
Jegens u ben Ik schuldeloos.
Gij weet toch dat Adam, omdat
hij een appel gestolen had,
ter helle voer en dat, voorwaar,
niet minder dan vijf duizend jaar.
Met hem is dit ook het geval.
Wijl hij betrapt werd toen hij stal,
is de hel zijn verdiende straf.’
‘Neem hem, Heer, zijn leven niet af,’
sprak daarop weder Sint Brandaan,
‘als mijn monnik iets heeft misdaan,
dan betaal ik de losprijs, Heer,
en ik zuiver de monnik weer.’
Languit op de grond neergestrekt,
hebben zij Gods meelij gewekt,
want zij baden maar altijd voort
totdat hun gebed werd verhoord
en de Heer, in Zijn almacht groot,
eindelijk de duivel gebood
dat hij, omdat Brandaan dat wou,
de monnik terugbrengen zou;
monnik en duivel talmden niet
nu Gods tussenkomst was geschied.
De duivel nam hem op zijn hals,
maar behandelde hem niet mals,
want hij liep en hij sprong maar raak
en nam over de teugel wraak.
Dat hij nu zulk een paard bereed,
kwam er van, omdat hij misdeed,

*

daar[953] *hi dien breidel tien male*[953]
hier voren stal in die zale.
Der heeter hellen heere[955]
toorende[956] *vele zeere*
dat hi dien moonk moeste dragen
toten kiele op zijne kragen[958].
Doe hine brochte op dat boord[959],
doe sprak hi lude, *zeere gestoord*[960]:
'*Wee di*', *sprak hi*, '*Brandaan*,
dattu[962] *mi leede hebs gedaan!*
Du en laats mi niet behouden[963],
dat[964] *wi met rechte hebben zouden*.
Du mesdoet jegen ons, *dats*[965] *waar.'*
Die moonk dochte hem harde zwaar
ende den weg harde lang,
daar hi die letaniën zang,[968]
zittende op zijnen[969] *hals-beene*.
Over stok ende over steenen[970]
daar hi den moonk dragen moeste,
stak hi an't schip een joeste[972]
ende werpen[973] *in die koorden*[973]
onzachte, *dat zij 't allen hoorden*.
Doen was hem zijne varwe[975] *ontkert*[975],
verwandelt[976] *ende zwert*,
dat zine[977] *kume*[977] *gekanden*[977]:
dat pek was hem gestanden[978]
ane haar ende ane baarde,
die huut was hem harde[980980-81]
zwart ende verrompen[981];
van stokken ende van tsompen[982]
haddi[983] *gehad menigen stoot*.
Die duvel schree[984], *daar*[984] *hi weg schoot*
ende vloo[985] *der goeder lieden zegen*.
Sinte Brandaan, *die Gods degen*[986],

*	960	(d.i. C 970); hs.: *gescoort.*
	961	Deze regel is een combinatie van C 971: *weetstu niet - sprac hi - Brandaen* en H 916: *Weedi - sprac Sente Brandaen.* Het is namelijk de duivel die spreekt en hij begint zijn klacht met *wee di* (dat bewijst P).
	976	Emendatie van H 931: *verwandelt ende bleec. Zwart* rijmt goed bij H 930: *ontkert* en het wordt door P gesteund.

toen hij de teugel zo brutaal
voor kort nog wegstal uit de zaal.
De meester van de hete hel
was woedend over het bevel
dat hij de monnik weer terug-
brengen moest, boven op zijn rug.
Toen hij hem dan ook bracht aan boord,
schreeuwde hij, ten zeerste verstoord:
‘Wees gewaarschuwd,’ riep hij, ‘Brandaan,
daar gij mij dit hebt aangedaan;
want gij ontneemt mij hier iets, wat
ik met goed recht genomen had.
Gij berokkent ons kwaad, voorwaar.’
Wat viel de monnik de tocht zwaar
en schier eindeloos, terwijl hij
telkens zijn gebeden opzei,
zittend op 's duivels sleutelbeen.
Nadat die hem langs stronk en steen
voortgesleept had in zijnen nood,
deed hij een aanval op de boot:
in 't want wierp hem de woesteling,
zodat horen en zien verging.
De monnik was verkleurd: zijn huid
zag er zwarter nog dan zwart uit;
men herkende hem haast niet meer:
hij droop van het pek en de teer,
dat in zijn baard zat en zijn haar.
Zijn huid schrompelde in elkaar
en was hard en zo zwart als roet
en zo geworden door de knoet,
waarmee men hem geslagen had.
De duivel nam de vlucht, nadat
men hem door zeegnen had ontsteld,
waarop Sinte Brandaan, Gods held,

*

weende van grooten lieve[987]
ende sprak toten breidel-dieve:
'*Haddi*[989] *den breidel vermeden*
ende met eenen halchter[990] *gereden*,
zoo ne waar' uw krune[991] *met uwen baarde*
ende uwen hals niet zoo harde[992]
zwart bepeket[993] *no bezinget*[993].
Nu hebdi ook gelinget[994]
harde zeere mijne vaart.'
'*Mi is leed dat hi ie gesmeed ward*',[996]
sprak die bezingde[997] *kapelaan*.
Doe loech[998] *zeere Sinte Brandaan*.

Doe dus Sinte Brandaan
weder zijnen kapelaan
gewan[1001] *van der hellen*
- dat mag ik u tellen -[1002]
doen voer hi lange wijle[1003]
ende leed[1004] *menige mijle*.
Doen hoorde harde zaan
die goede Sinte Brandaan
een dier, *dat hiet Cyrene*[1007],
die slapen doet die genen[1008-9]
die 't hooren zingen ofte zien;
van zijnre blijdschap moet geschien[1010-11]
ter zee groot ongeweder.
Doe viel schiere[1012] *neder*
Sinte Brandaan op zijne knien[1013-14]
ende bad Gode, *dat hi moeste ontvlien*
dien diere, *zoo hi best kan*[1015].
In slape ward die stierman[1016];
haar zelves zi al vergaten[1017]
dat zi en wisten, *waar zi zaten*.
Elk moonk wel vaste sliep.

* 998 De opmerking van de teugeldief is in M veranderd en Brandaans lachen weggewerkt in de tekst. Men moet wschl. na deze regel een hiaat aannemen in de Mnl. bewerking: hier volgt nl. in de Duitse teksten de op p. 218 besproken episode van de lijken-rovende-griffioenen.

van vreugde zijn tranen liet gaan.
Toen sprak hij de teugeldief aan:
‘Had de teugel maar laten staan,
- kunt gij met een riem niet volstaan? -
dan was nu uw baard en uw kruin
en uw hals niet hard als arduin
en verschroeid en besmeurd met pek,
en dan hadt gij ook mijn vertrek
niet zo vertraagd, hetgeen gij deedt.’
‘Had men het ding maar nooit gesmeed,’
sprak de verschroeide kapelaan.
Toen schaterde Sinte Brandaan.

Toen dus de heilige Brandaan[+]
herkregen had zijn kapelaan,
- die, zoals ik zojuist vertel,
weergekomen was uit de hel -
was men lange tijd onder zeil
en men knoopte zo mijl aan mijl.
Kort daarop hoorde Sint Brandaan
een wonderlijk dier zingen gaan,
dat geheten wordt de Sireen.
In diepe slaap valt iedereen
die het zingen hoort, schoon hij waakt.
Als de Sirene zich vermaakt
ontstaat er een stormachtig weer.
Brandaan viel op zijn knieën neer
en stelde als altijd zijn lot
met vertrouwen in hand van God,
biddend: ‘Heer, verlos mij hiervan.’
Het eerst in slaap viel de stuurman.
En na een korte poos vergat
iedereen waar hij stond of zat.
Elke monnik was stil en sliep.

[+]*Een Sirene zingt het scheepsvolk in slaap*

*

Die kiel zonder stierman[1020] *liep*
tote eenen bernenden[1021] *berge dan*.
Daar ute liep een zwart man;
Hi riep toten kiele
ute zijnen grooten giele[1024]
zoo hi luuds mochte[1025]
ende wekket ze[1026] *harde onzochte*[1026].
Hi hiet ze[1027] *tote hem keeren:*
hi zeide, *dat hi leeren*
den meester stierman woude,
waar hi henen zoude[1030].
Doe hiet Sinte Brandaan
zijnen kiel wel zaan
toten berge keeren
omme dat hi hem zoude leeren.

*	1022	Een combinatie van C 1032 en H 977 die gesteund wordt door M en P. - C 1032 is veel te omvangrijk: *laerc* is natuurlijk niet te verdedigen (de schrijver van het hs. heeft zich vergist en een r-afkorting geschreven i.pl.v. een n-streep); *nan* is een gewone drukfout. H 977 heeft de rijmklank veranderd, daarmee ook 976.

De boot bleef onbestuurd en liep[+]
snel op een brandende berg aan;
daar kwam een zwart man uit vandaan.
Hij stiet een daverend gehuil
uit zijn ontzaggelijke muil,
en hij wekte de monn'ken weer
zo geweldig ging hij te keer.
Luidkeels riep hij hen naderbij;
op ruwe toon beloofde hij
dat hij de stuurman helpen zou,
als hij goede vaart hebben wou.
Daarop beval Sinte Brandaan
er het schip heen te laten gaan,
zodat men de berg aandoen kon
en er inlichtingen inwon.

[+]*Het schip drijft naar een vulkaan met dreigende duivels*

*

Maar des duvels coze[1035]
die was harde booze[1036].
Doen zi zoo na[1037] *kwamen*
dat zi zijn woord vernamen,
doe sprak des duvels bode:
‘*Dorst ik wel*, *door Gode*,[1040]
dijnen kiel, *heere Brandaan*,
hadde kwade vaart gedaan.
Ik wane du 't bekoopen moet
dattu[1044] *ons zoo leede doet*.
In kan jegen u niet gehebben;[1045]
God en wilt u niet ontzeggen,[1046-49]
zoo wat dat dijn wille is,
- want dijne bede zoo mogende is -
du zouds dat wel genieten.
Laattij's u niet verdrieten,[1050-51]
dat u mijn vernooy is lief?
Du naams mi[1052] *den breideldief*
die achter di zit aldaar:
hi zweet van angste - dat is waar -
van zorgen is hi ontdaan[1055].’
Doe sprak Sinte Brandaan:
‘*Dat is zijne boete*,
dat hi hem[1058] *wasschen moete;*
mi ne dunkt niet zoo goed[1059-60]
dan men worpe in die vloed,
dat hi hem[1061] *wel wasschen mag*[1061].’
Die moonk schamelike[1062] *lag:*
met wel grooter zorgen[1063]
hadde hi hem[1064] *geborgen*
onder eene schip-bank;
die tijd dochte hem harde lank[1066].
Ai, *hoe loech die duvel das*,[1067]
dat die moonk verveert[1068] *was!*

* 1035-38 Ik plaats H 990-91 na C 1045-46; *werc* van H 991 geëmendeerd tot *woord* in mijn vers 1038.

Maar wat de duivel had gezegd,
was vleitaal en zeer onoprecht.
Langzaam varende naderbij,
verstonden zij pas wat hij zei.
‘Vreesde ik’, sprak des duivels knecht,
‘Gods alziendheid niet zo oprecht,
dan had uw schip, Here Brandaan,
dit keer een kwade vaart gedaan.
Maar gij hoort nog wel eens van mij;
men beledigt ons maar niet vrij;
nu echter kan ik u niet aan,
want gij krijgt veel van God gedaan
en door uw smeekgebed behaagd,
geeft Hij u, wat gij Hem ook vraagt,
wijl gij Zijn vertrouwen geniet.
Maar spijt u mijn ongeluk niet,
of is u mijn rampspoed soms lief?
Gij ontnaamt mij de teugeldief,
die daar, helaas, achter u zit:
hij zweet van angst en is lijkwit
en van de schrik nog gans ontdaan.’
Daarop antwoordde Sint Brandaan:
‘Ach, hij wasse zich voor zijn straf
eens van onder tot boven af
en het is, dunkt mij, wel eens goed,
hem te kielhalen in de vloed,
want een bad is hier bittre nood.’
De monnik schaamde zich haast dood,
terwijl hij zich, met grote zorg,
achter een houten bank verborg.
Voor de duivel was hij doodsbang.
Hemel, wat viel de tijd hem lang
en wat voelde hij zich ontzet,
maar wat had de duivel een pret!

*
Doe hi zijn spot hadde gedreven,
bad hi[1070], *dat hi hem wilde geven*
weder 'zijnen[1071]' *kapelaan:*
hi zoude'n[1072] *harde schoone dwaan*[1072],
hi stonke op hem te zeere![1073]
Doe zeide die milde heere,
die goede Sinte Brandaan:
'*In*[1076] *geve u niet den kapelaan;*
mi dunke dijne coze[1077]
onnutte ende gebooze:
dijns sprekens ben ik zat.'[1079]
Den stierman hi doe bad
dat hi weder keerde op 't meere.
Doe kwam des duvels heere[1082]
uten berge ende dede'm wee[1083]
ende volgede hem[1084] *op die zee*,
ende droegen in haar handen
groote gloeiende branden[1086]
ende ook bernende schichten[1087]
als of zi wouden vichten[1088].
Zi worpen[1089] *ende schoten*
op die in den kiel vloten[1090]
met grooten toornen moede.[1091]
Doen kwam God die goede,[1092]
hi ne liet ze niet ontwegen[1093].
Ik wane van boven die regen
zoo dicke nie en viel[1095]
alze[1096] *daar omtrent*[1096] *den kiel*
die branderen entie[1097] *schichten vlogen;*
die moonken met riemers togen[1098]
..... danen zi vloten[1099].
Die duvelen worpen ende schoten[1100]
na den vluchtigen kiel.[1101]

*	1070	C 1078 heeft twee maal *hem.*
	1098-1101	Ook hier een moeilijkheid die nogal hardhandig moest worden opgelost. *Vlogen* tegenover *togen* (C 1105-6) en *vloten* tegenover *schoten* (H 1054-55) zijn als opvolgende rijmwoorden gewaarborgd door M. C 1107-8 is niet oorspronkelijk (om het rijmwoord *conroot*). Maar: C 1106 en H 1054 sluiten niet op elkaar aan. Dit is de oorzaak van mijn onvolledige vs 1099.

Toen hij de draak gestoken had
met zijn vrees en zijn onrust, bad
hij weder om ‘zijn’ kapelaan,
dan zou hij hem eens wassen gaan:
zijn stank hinderde hem te zeer!
Toen sprak daarop de milde heer,
- die goedhartige Sint Brandaan:
‘Neen, ik behoud mijn kapelaan;
al de woorden die gij daar zegt,
lijken mij boos en onoprecht:
waarlijk, ik ben uw grootspraak zat.’
Hij ging naar de stuurman en bad
hem aan te sturen op het meer.
Toen kwam geheel het duivelsheer
te voorschijn uit de berg en deed
hun op de zee allerlei leed.
Stukken hout, gloeiend en in brand,
torsten zij met zich in hun hand
en als wilden zij vechten gaan,
kwamen zij met vuurpijlen aan.
Men wierp er mede en men schoot
op de bemanning in de boot,
want hun woede was fel ontbrand!
Toen bood de goede God bijstand;
Hij wou hen niet laten vergaan.
Het kan onmogelijk bestaan
dat de regen ooit zo dicht viel
als de pijlen rondom de kiel.
Brandend hout regende er naast.
De monniken roeiden gehaast,
zoekende in de vlucht hun heil
en de duivel schoot menig pijl
achter het vluchtende schip aan.

Op dat moment verloor Brandaan[+]
plotseling van zijn hoofd zijn hoed:
hij verdween in de watervloed.

[+]*Brandaan verliest zijn hoed*

Maar Brandaan het het er niet bij.
‘Wend terstond de steven!’ sprak hij
tot de stuurman, ‘en zoek mijn hoed.’
Iedereen sprak: ‘Dat gaat niet goed.
Al ware hij van klinkklaar goud,
eigenlijk laat die hoed ons koud.
Veel liever een tocht door zwaar weer,
dan een tocht naar die hoed, o Heer.’
Toen sprak een monnik tot Brandaan,
(hij die naar de hel was gegaan):
‘Heer, ik heb nog twee hoeden hier,
goed van vorm en van goede sier
en gloednieuw ook van makelij.
Neem ze alstublieft aan van mij!
Als ge 't schip maar niet keren laat.
Zie eens, hoe het met de zee staat;
de vloed stijgt geweldig en, hoor!
het water brult aan één stuk door;
u kunt immers toch nooit uw hoed
vinden in zulk een watervloed:
de zee gaat veel te hard te keer.’
Daarop sprak de heilige heer:
‘Neen, de duivels zouden de spot
drijven met een dienaar van God;
zij zouden mijn hoed dragen gaan
en dat kan ik toch nooit toestaan.’
Gehoorzamen moesten zij wel
en zij stuurden, op zijn bevel,
het schip naar de plek waar zopas
de hoed in zee verdwenen was.

*
dat zi bi Gods hulpe waren
der vreezen al ontvaren.
Brandaan voer voort, *met trouwen*[1105];
doe liet hem God beschouwen[1106]
van engelen vele scharen
die boven hem kwamen gevaren.
Die voerden in den troone[1109]
menige ziele schoone.
Den lof Gods zi zongen
dat die luchten klongen.[1112]
Dat dede hem God te minnen[1113],
dat hi hem liet verkinnen[1114],

*	1111-12	Verkort uit C 1121-22 waar de oorspronkelijke rijmwoorden zijn bewaard.

Daar dreven duivels met getier
en met een echt duivels plezier
rond Brandaans hoed hun spotternij;
ondertussen naderde hij...
Zij hadden hem nog niet gezien,
of zij schrokken als nooit voordien.
Een ware paniek was ontstaan
onder hen, die daar straks Brandaan
nog hadden doen vluchten van daar;
nu vlogen zij zelf uit elkaar,
en men zag er geen meer, nadat
Sinte Brandaan gesproken had:
'Misereatur nostri, Heer!'
Want de duivel waagt het niet meer
ook maar een ogenblik te zijn
waar men dit bidt in het Latijn.
Spoedig hervond de goede heer
toen zijn ronde kogelhoed weer,
dicht drijvende nabij de plek
waar de berg brandde van de pek.

En aldus ontkwamen zij weer[+]
door de bijstand van God de Heer.
Brandaan voer verder, sedertdien;
God liet hem een visioen zien,
waarin een grote englenvlucht
boven hem verscheen in de lucht:
menige ziel, van zonden schoon,
droegen zij in de hemeltroon.
Hun gezangen, Gode ter eer,
echoden van de hemel weer.
Uit liefde gaf God Sint Brandaan
door dit visioen te verstaan

[+] *Zingende engelen voeren zielen ten hemel*

*

wat die geesten wouden[1115]
ende waar zi henen zouden[1116].
Doe zag Sinte Brandaan
eene schoone kerke staan
met tien schoonen koren[1119],
die nooit man testoren[1120-21]
zonder God en mochte.
Te zeggen het en dochte[1122-23]
ne geenen aardsen man.
Doe schreef Sinte Brandaan
al dat wonder dat hi zag,
daar[1126] *hi in den schepe lag*.
Doe Brandaan, *die Gods degen*[1127],
te rechte[1128] *hadde al beschreven*
die twee schoone paradijzen,
doe waande die goede wijze,
die Gods dienare,
dat hi al kwijte ware[1132]
van des waters harmscharen[1133]
ende hi te lande zoude[1134] *varen*.
Doe bad die heere goede
met eenen nernsten moede[1136]
onzen eeuweliken troost,[1137]
diene dicken hadde verloost,[1138]
dat hine[1139] *zaan gezande*[1139]
weder te zijnen lande. -

Doen kwam een angstelijk[1141] *wind*
diene[1142] *dreef ende zijn kind*[1142]
danen verre op die zee.
Daar werd hem harde wee.[1144]
Die storm werd harde groot,
de zee borlede[1146] *ende dood*[1146]

* 1133 *Harmscharen* hersteld; vgl. de aant. op vs 240.

wat de ware betekenis
en het doel van die geesten is.
Ook zag de heilige Brandaan
nog een schone basiliek staan:
tien schone koren had die kerk.
Niemand zou ooit dit heerlijk werk
kunnen te niet doen. God alleen.
Overigens past het niet één
op dit mysterie in te gaan.
Daarop beschreef Sinte Brandaan[+]
de dingen die hij had gezien,
toen hij weer aan boord was, nadien.
En nadat nauwgezet Gods held
twee paradijzen had vermeld
en al hetgeen hij er van wist
had geboekt, meende hij beslist
dat hij voortaan zou zijn bevrijd
van der golven onstuimigheid
en dat hij zonder ongeval
binnenkort weer kon gaan aan wal;
en daarom verhief hij zijn stem
met een vurig gemoed tot Hem,
Die hem zo dikwijls had gered:
tot God richtte hij zijn gebed,
opdat hij spoedig weer zijn land
zou bereiken door Gods bijstand.

[+] *Brandaan meent genoeg geschreven te hebben*

Toen ontstond er weer stormgevaar;[+]
Brandaan en zijn monnikenschaar
dreven altijd verder op zee,
het liep hun ook nimmer eens mee.
De orkaan groeide altijd meer.
Brullende ging de zee te keer;

[+] *Het scheepsvolk schrikt van de vele vissen*

*
als[1147] *hem*[1147] *verhief die wind*.
Doe zagen die Gods kind[1148]
zoo vele visschen in die zee,
dat hem die zorgen daden[1150] *wee*.
Zi zagen daar olfendieren[1151]
gelijk wilden stieren
vele onder dat water gaan.
Doe sprak Sinte Brandaan:
‘*Dit is zeker die Lever-zee*
daar ik af wijlen ee[1156]
las zoo menig teekijn[1157]
- dat is dat geloove mijn.[1158]
Maar ik hebbe groot wonder[1159]
van den gronde hier onder
hoe hi ze gevoeden[1161] *moge*
dat hem allen doge[1162];
maar God is zoo rijke[1163]
dat hi hem[1164] *dagelike*
haar voedsel geven mag[1165].’
Tote zijnen kapelaan hi sprak,
dat hi zochte parkement[1167]:
hine lette niet een twint,[1168]
die waarheid hi schrijven began.
Doen hiet hi[1170] *den stierman*
dat schip houden stille
om zijnre beden[1172] *wille*
dat zi die waarheid geschreven[1173]
van dien visschen diere[1174] *dreven*.
Die moonken hadden grooten vaar[1175]
van den visschen die waren daar,
dat zi haar schip bederven mochten[1177].
Brandaan troostte[1178] *ze dat hi mochte*[1178],
ende zeide: ‘*Lieve broeders mijn*,
wilt in Gode betrouwende zijn![1180]

*	1155	C (1165) en H (1110) hebben beide *Leverzee*, wat een vergissing moet zijn op Mnl. gebied. De hier beschreven episode past niet in een ‘mare coagulatum’ of ‘mare concretum’.
	1156	Zowel H als C hebben: *eer*.
	1166	Combinatie van C 1176 (*tote eenen capelaen hi sprac*) en H 1121 (*tote sine cappelaen hi sprach*).

de wind zwiepte de golven maar;
de Godskinderen zagen daar
zoveel vissen rondom de kiel
dat de angst hen weer overviel.
Men zag, wild als een wrede stier,
er een soort olifantendier
bij kudden door het water gaan.
Toen sprak de heilige Brandaan:
‘Dit is beslist de Leverzee,
want daarover deelt het boek mee
dat er veel wonderlijks geschiedt,
en 't is al wonder wat men ziet.
Immers verbaast het u niet zeer
dat de bodem hier zonder meer
heel de vissenschool voedsel geeft,
die toch van de zeebodem leeft.
Maar God is rijk genoeg om hen
iedere dag weer te spijzigen
en hen voort te laten bestaan.’
Toen vroeg hij aan zijn kapelaan
of die perkament halen wou
en daarop beschreef hij getrouw
wat hij gezien had, vel voor vel.
Aan de stuurman gaf hij bevel
om het schip stil te laten staan,
waaraan dadelijk werd voldaan;
en hij schreef zo de waarheid neer
over dit machtig vissenheer.
Maar der monniken vrees was groot
voor de vernieling van de boot.
Door het vissenheer verontrust,
werden zij door Brandaan gesust,
want: ‘Lieve Broeders,’ sprak Brandaan,
‘beveelt u in Gods handen aan:

*

Door hem[1181] *zijn wi ute gevaren:*
hi zal ons wel bewaren[1182].
Hi heeft alles ding gebod[1183]
ende is die almachtige God.
Ende[1185] *Sinte Marie*, *die goede*,
die zij hier in onzer hoede
jegen dat ons evele zij -[1187]
dies jonne[1188] *ons Filius Dei*[1188]!
Ende alle dat hemelsche heere[1189]
helpe ons nut dezen meere!
"*Amen*" *zegget alle gader*
ende vleeuwet[1192] *den hemelschen vader!*'

Doe kwam hem an[1193] *een zachte wind;*
doe zagen zi waar[1194] *een Gods kind*[1194]

* 1188 (d.i. C 1198); Bonebakkers tekst: *Filii.*

op Zijn last zijn wij op de vaart,
op Zijn last blijven wij gespaard.
Elk ding valt onder Zijn gebod.
Hij is de almachtige God.
Stellen wij ons ook onvertraagd
onder hoede der Heilge Maagd,
tegen geheel het helse heer -
Fili Dei, o help ons, Heer!
En ook gij, hemelse armee,
help ons, help ons uit deze zee!
'Amen', zegt nu allen tot slot
en aanbidt de Heer, uwen God!'

Toen ontstond er wind naar hun wens[+]
en ontdekten zij een vroom mens,

[+] *Een godskind drijft op een graszode in zee*

*
op die zee voor hem[1195] *zwevede*[1195].
Onzachte[1196] *het levede*
op eenen resch eerden[1197].
Wat zoude zijns gewerden[1198]
als die zee verwoedde[1199],
maar dat God zijns hoedde[1200]*? -*
Van den kiele vloo[1201] *hi doe;*
Sinte Brandaan sprak hem toe,
dat hi door Gode[1203] *met hem sprake.*
Die ressche vlote doe met gemake[1204]
ende ward gehoorzaam zaan,[1205]
ende doe bi hem kwam Brandaan
toter creaturen[1207] *hi dus sprak:*
'*Dogedi*[1208] *om Gode dit ongemak*
op deze wilde zee?
Of dogedi dit groote wee
door[1211] *dijns zelves misdaad?*
Zoo mag dijns werden raad[1212]*:*
ik ben een abt gewijhet[1213-14]
ende metter stolen gevrijhet,
die ik van Gode hebbe ontvaan[1215]
dat ik mag in baten staan[1216]
ende haar pijne[1217] *korten*[1217] *mag*
beede jaar ende dag[1218].
Hebdi al zulke ding gedaan,
door God[1220] *zoo wil ik di ontvaan*[1220].'
Doe sprak die eenzedele[1221]*:*
'*Met mi zoo ward di evele*[1222]
vergouden[1223] *dijn kapelaan*
dien du verlores, *Brandaan*,
vore den schoonen paradijze.
God heeft mi mijne spijze
ende alle mijne lijfnare[1227]
een jaar min dan honderd jaren

*	1203	*Van God weghe* (C 1213) veranderd in *door Gode* ter wille van het rhythme. De emendatie wordt gesteund door M 858 (*durch Got*) èn door P.
	1206	is C 1216 - alleen heeft deze regel een *hi* te veel.
	1217	Bonebakkers tekst (C 1227): *Ende haer pine hem corten mach.* Over de spreektaal-slordigheid van deze passage, zie de aant. van Bonebakker op C 1220-25.

die op de zee dreef, voor hen uit,
en zich bevond op een aardkluit.
Zijn leven was moeilijk en zwaar.
Wat ontstond er niet een gevaar
als de zee woelig worden zou,
zo God hem niet beschermen wou.
Hij vluchtte van de kiel vandaan,
maar toen de heilige Brandaan
riep: ‘Om Gods wil, sta mij te woord’,
dreef de aardkluit langzaam aan boord:
het Godskind luisterde naar hem.
Weer verhief Sint Brandaan zijn stem
tot het vreemd schepsel en hij sprak:
‘Duldt gij om God dit ongemak
op een zee, in zo'n wilde staat?
Of is dit de straf voor uw kwaad
en lijdt gij door uw misdaad pijn?
Dàn kan er redding voor u zijn.
Ik ben, wat gij wellicht niet weet,
abt en met de stola bekleed:
van Godswege heb ik die aan
om mensen als u bij te staan,
opdat zij door mijn macht altijd
van hun pijnen worden bevrijd;
want ik neem, hebt gij iets gedaan,
u door God in genade aan.’
Toen antwoordde de kluizenaar:
‘Geen vergoeding vindt gij, voorwaar,
in mij voor uwe kapelaan,
die gij verloren hebt, Brandaan,
aan de deur van het Paradijs.
God heeft mij ruim voorzien van spijs
en leeftocht schenkt Hij, wonderbaar,
mij al honderd jaar min één jaar,

*
op deze zee gegeven;
zijnre genaden moet ik leven[1230]
ende wachten zijnre leere[1231].
Mijnre broederen is nog meere[1232]*:*
God onze vader is zoo goed
dat ons zijne genade voedt
metten[1235] *hemelschen broode.*
Hi halp ons te onzer noode[1236],
daar[1237] *dijn moonk weder kwam*,
dien u die duvel nam
voor die rijkelike zale
daar[1240] *hi den breidel stal.*
Zi wachten[1241] *ook haren ende*
op die hooge steenwende[1242].
Die ruwe heere alleene[1243]
die zat op dien hoogen steene,
die halp di ter stede[1245]
an Gode met zijnre bede,
dattu[1247] *verkreges dijnen kapelaan*.'
Doe zeide Sinte Brandaan:
'*Dore die Gods eere*[1249] -
nu zegge mi nog meere
van dien heeren: hoe zi leven
ende hoe zi daar verdreven[1252].
Zij leven zoo heiligelike
ende verdienen Gods rijke.'
Doe sprak die heere goede
met eenen eenVoldigen moede[1256] *:*
'*Een stad was*, *hiet Nazerijn*[1257],
danen dat wij geboren zijn[1258].
Die stond in eenen lande
daar men Gode niet en kande[1260].
Om der lieder groote zonden
zoo zank[1262] *'t al in afgronden*,

*	1239-40	Ik heb het 'rijm': *zale* tegenover *stal* hersteld. Vgl. de aant. op vs 773.
	1257	Ik heb de vorm *Vaserijn* van C 1267 (de regel ontbreekt in H) in *Nazerijn* veranderd. De vorm in O begon zeker met een N, daar M *Narrasîn* heeft, en P de naam veranderde in het algemeen bekende *Nazareth.*
	1261	Combinatie van C 1271 (*dor des volcs grote zonden*) en H 1211 (*om der lieder sonden*) in aansluiting op M 899 (*von der lûte michel sunde*).

waar ik op de zee ga of sta.
Ik wil leven naar Zijn gena
en mij schikken naar Zijn gebod;
meerderen delen in mijn lot.
God onze Vader is zo goed,
dat Hij ons, Zijn schepselen, voedt
in Zijn goedheid met hemels brood;
iedereen helpt Hij uit de nood:
zo de monnik, die wederkwam -
(hij, die de duivel u ontnam,
toen hij uit de kostbare hal
de prachtige teugel wegstal);
zo ook de nederzetting Gods,
die haar heil verbeidt op de rots;
zo de kluizenaar, die alleen
gezeten was op de rotssteen
en die u heeft geholpen met
zijn tot God gericht smeekgebed;
door hem herkreegt g' uw kapelaan.'
Hierop antwoordde Sint Brandaan:
'Vertel, ter wille van Gods eer,
mij over die heren iets meer.
Hoe leven zij? Vertel het maar,
en hoe toch belandden zij daar?
Zij leven zo heilig en wijs,
zij verdienen Gods paradijs.'
De goede heer antwoordde hier
op een eenvoudige manier:
'De stad waar wij geboren zijn
wordt genoemd de stad Nazarijn;
zij bevond zich in een ver oord,
waar geen nog van God had gehoord.
In een afgrond verdween die stad
wijl men er zwaar gezondigd had,

*
alle dat groote land;
ende alle dat booze volk te hand[1264]
dat nam daar kwaden ende[1265].
Maar op die hooge steenwende[1266]
zoo heeft er God een deel gezet
onzer broederen, als gi wet[1268].
Daar voedt ze die Gods kracht[1269]
die mi hare[1270] *hevet bracht*,
God onze lieve Heere.
Nog is onzer broederen meere[1272]
die des zelfs lijves[1273] *leven*
ende op die ressche[1274] *zweven*
in dezer zee-gronden.
Dat kwam van mijnen zonden
dat wi gescheiden waren[1277] *;*
dies[1278] *moet ik alleene varen.*
Doe dat land verdrank[1279]
ende menige borch[1280] *verzank*[1280]
alzoo[1281] *Sodoma dede*, *ende Gomorre*,
die groote sterke torre[1282],
doen schoolde[1283] *al deze eerde*[1283]
ende al deze groen zweerde[1284]
van dien erderijke[1285].
Dus houd ik 'ne vastelike[1286-87]
te mijnen jongsten ende.
God moet[1288] *ons gezenden*
in hemelrijke met eeren. -
Noordwaart zaltu keeren[1290] *:*
daar zaltu[1291] *zien groot wonder*.'
Een wind hief daar onder[1292]
die ze zonder orlof[1293] *weg droeg.*
Den kiel hi danen sloeg[1294]
in wel korter wijle[1295]
over menige mijle.

* 1294 Geëmendeerd uit H 1244: *dat scip danen sloech* (H is in deze omgeving beter dan C). *Kiel* moest hersteld worden, daar H dit woord stelselmatig wegwerkt (vgl. p. 224).

en ook het machtig land daarrond
met zijn boosaardig volk verzwond
en kwam op droeve wijze om.
Maar op die hoge steenkolom
zette God, zo ge hebt gezien,
een deel onzer broeders, nadien;
zij worden gevoed door de macht
van God, die ook mij hierheen bracht.
Zo wil het Onze Lieve Heer.
Van mijn soort zijn er nog veel meer,
die drijvend op de watervloed,
evenals ik door God behoed,
bewoners van een aardkluit zijn.
Door mijn zonden lijd ik pijn
dat ik gescheiden werd van hen
en dat ik nu zo eenzaam ben.
Toen dat machtige land verdronk,
waarbij menige stad verzonk,
zoals bijvoorbeeld Sodoma
en de sterke stad Gomorra,
toen zag men hoe de bodem brak
en dit stuk groen aardoppervlak
losliet en van het aardrijk dreef.
Aan dit stuk, waarop ik nu leef,
klem ik mij vast tot aan mijn dood.
God geve, in Zijn goedheid groot,
ons een plaats in Zijn hemelrijk. -
Neem nu naar het Noorden de wijk,
daar zult gij menig wonder zien.'
De wind werd straffer, sedertdien.[+]
Plotseling dreven zij van daar
en de snelheid was wonderbaar;
zij legden in een korte wijl
een afstand af van menig mijl.

[+] *De ontmoeting met Judas*

*

Dat kwam van eenen bedruussche[1297]
ende van eens winds geruussche
dat die kiel alzoo versprang[1299]
zoo menige dagvaarde[1300] *lang.*
Dat hi den schrijvere gaf eenen vloek[1301-04],
ende hi mede den boek
verberde[1303] *in den viere*,
dat bekochti nu wel diere,
daar die kiel zoo verre sprang
meer dan duizend mijlen lang
in grooter ongeweldheid[1307].
Waar' Gode zijne vaart leid[1308-9]
hi en hads niet mogen genezen.
Daar voer hi voort, *zoo wi lezen;*
doe verzag[1311] *Sinte Brandaan*
eenen naakten man zaan,
al ruw[1313] *zittende alleene*
op eenen heeten steene.
Hi dogede[1315] *leed ende toorn*[1315]*:*
bezijden was hi vervroren[1316]
dore vleesch ende beenen[1317] *;*
b'anderzijde[1318] *op den steene*
was hi zoo heet, *dat hi verbran*[1319].
Na zijne werken hi loon gewan.
Voor hem hing blaaiende[1321] *een dwale*[1321].
Berrende[1322] *heete stralen*
vlogen in allen zijden[1323] *toe;*
geen bescherm[1324] *en haddi*[1324] *doe*
anders dan die kleene dwale,
die halp[1326] *hem harde wale:*
die sloeg die hitte danen[1327].
Hem kwam met grooten banen[1328]
beide heet ende ook koud.
Zijne pijne was menigvoud. -

*	1300	Na vs 1300 (d.i. C 1310) zijn een paar regels van de Mnl. bewerking weggeraakt, waarvan H 1251-52 nog een verminkt en onbruikbaar overblijfsel vertoont.
	1321-24	Samengesteld uit C 1331 en H 1274-76. Dit bracht mee de emendatie van H 1275: *vaste* in *vlogen.*
	1328	is H 1280. Het door Bonebakker verdedigde *bonen* lijkt me toch een schrijffout.

De snelheid was zo ongewoon,
door het woeden van een cycloon,
dat het schip, bij zulk een getij,
menig dagreis ineens aflei.
Brandaan bekocht het nu wel duur,
dat hij het boek wierp in het vuur
en dat hij zonder meer een vloek
uitsprak over schrijver en boek,
want het schip deed in allerijl
een tocht van meer dan duizend mijl
en er scheen geen redden meer aan.
Maar God beschermde Sint Brandaan
en bezwoer voor hem het gevaar;
men voer verder, zo leest men daar.
Toen zag de heilige Brandaan
een naakt man, daar niet ver vandaan,
die ruwbehaard en gans alleen
neergezeten was op een steen.
Hij doorstond grote kwelling, want
hij was bevroren aan één kant
en leed kou tot op merg en been;
maar de kant, gekeerd naar de steen,
werd verbrand door de gloed er van.
Loon naar werken ontving de man.
Een doek woei voor hem heen en weer;
kokende stralen daalden neer
en verzengden hem met hun schijn;
hij had geen bescherming dan zijn
doekje, waaiende af en toe
hem een weinigje koelte toe
en werend de hitte van daar.
Zijn leed was onmenselijk zwaar,
want hij verduurde daar altijd
hitte en koude, als om strijd.

*

Des Zondagesnachts stond hem zoo[1331]
dat hi was blijde ende vroo[1332] *:*
hem dochte wel openbare[1333]
dat hi ter werschap[1334] *ware.*
Des Manendages vroe
kwam hem groote pijne[1336] *toe:*
doe voerdene[1337] *in der hellen*
die duvel met zijnen gezellen. -
Doe die heere[1339] *zoo na kwam*
dat hi zijne[1340] *pijne vernam*[1340],
begonsti hem ontfarmen[1341].
Doen vragede hi den armen
van wat volke hi ware. -
Doen sprak die zondare:
‘*Ik ben die arme Judas.*
Omdat ik ongetrouwe[1346] *was*
ende ik verkocht zonder nood[1347]
die mi schiep ende gebood[1348] *- - -*
dies heb ik zeere ontgouden[1349].
Doe zi mi berouwen zoude[1350-52]
die schoudelike zonde groot,
doen began hi mi ook,
die kwade, *valsche duvel*,
ende gaf mi eenen twijfel[1354]
ende ried[1355], *dat ik mi hing*[1355]
ende ne geene boete ontving[1356].
Aldus nam ik die dood:
dies[1358] *moet ik lijden dezen nood.*
Had ik 's[1359] *gehad berouwe*
- God is alzoo getrouwe[1360] *-*
het ware mi wel vergaan:
God hadde mi ontvaan[1362]
als[1363] *hi den Joode ontving*,
daar hi an den kruse[1364] *hing*,

* 1350-51 is H 1302-3. Ik heb *zonde* gesystematiseerd op de enkelvoudsvorm omdat het iets logischer was. Het enkelvoud blijkt echter niet uit de Duitse teksten zoals Bonebakker in zijn aant. op deze regels beweert.

De nacht voor Zondagnacht was hij
vrolijker dan anders en blij,
wijl hij dan het gevoelen had
dat hij aan een feestmaaltijd zat;
maar 's Maandagsmorgens onderging
hij weer de oude foltering,
want hij werd gesleept naar de hel
door de duivel en zijn gezel.
Toen de heilige Sint Brandaan
dit van dichtbij gade kon slaan,
kreeg hij dadelijk medelij.
Aan d'ongelukkige vroeg hij:
‘Wat voor landsman zijt gij? Gij daar!’
‘Ik? Ik ben een zeer groot zondaar
en niemand anders dan Judas,’
- zei de man, - ‘die zo ontrouw was.
Want ik verkocht in boosheid groot
de Heer, Die mij schiep en gebood.
Daarvoor boet ik nu metterdaad,
want die afzichtelijke daad
vervulde mij niet met berouw,
hetgeen men toch verwachten zou.
Neen, de duivel blies, kwaad van zin,
mij de wanhoop en twijfel in
en ried mij, dat ik mij verhing
en niet dacht aan boetedoening.
Op die wijze koos ik de dood
en ben nu in bittere nood.
Had ik maar getoond mijn berouw!
God in Zijn grote goedheid zou
mij dan nu wel genadig zijn
en ik leed niet die helse pijn.
Want toen Hij aan het kruishout hing,
schonk Hij de Jood ook vergeving,

*
die hem dat herte stak ontwee.
Nochtan zoo dedi mee[1366] *:*
hi ontving den schaakman[1367]
omdat hi berouwe gewan[1368],
daar[1369] *hi an den kruse hing*
ende die bitter dood ontving.
Alzoo hadde hi mi gedaan[1371-72],
waar's mi berouwen zaan. -
Mijns en werd nemmermeere raad[1373].
Mi dunkt dat mi nu wel staat[1374],
maar overmorgen vele vroe[1375]
zal mi gaan die pijne toe[1376] *:*
dan werdet[1377] *mi al benomen*[1377]
't goed, daar ik nu in ben komen.[1378]
Om des Zondagesnachts eere
doog'[1380] *ik deze blijschap, heere.*
Stond mi dus in allen dagen[1381-82]
zoo ne woud' ik niet klagen.
Nochtan en heb ik 't borgoed[1383-85]
maar dat mi vele wers doet
die grondelooze, bitter helle
daar ik altoos in kwelle[1386]
ende eeuwelike in walle[1387].
Die duvelen met haren geschalle[1388]
doen mi wel menigen nood.
O wee, heere, waar' ik dood
of mocht ik versterven[1391] *!*
Zoo en zoud' ik niet bederven[1392]
in dus menigen arbeid[1393].
Mi zal altoos wezen leid[1394-95]
dat ik nooit geboren werd.
Ik vare eene jammerlike vaart[1396]
van rouwen ende van leede.
Deze groote angsten[1398] *beede,*

* 1366 is H 1318. Het *dehi* van de tekst lijkt me een gewone schrijffout.

1374 Combinatie van C 1378 en H 1326.

die Zijn hart doorstak met een speer.
En Hij vergaf nog zoveel meer.
Hij vergaf ook alles, voorwaar,
aan de rover en moordenaar,
die naast Hem aan het kruishout hing,
en de felle dood niet ontging.
Zo had Hij ook mijzelf verschoond
als ik maar berouw had getoond.
Voor mij is er geen uitkomst meer,
al beklaag ik mij niet te zeer -
doch overmorgen vroeg zal mijn
deel aan leed onmenselijk zijn.
Dan verlies ik tot mijn verdriet
al het goed, dat ik nu geniet.
Ik verkrijg deze vrijheid, Heer,
de nacht voor Zondagnacht ter eer.
Als het altijd zo met mij stond,
kwam er geen klacht meer uit mijn mond.
Ik heb het wel niet al te goed,
maar de hel met zijn hete gloed,
waarin ik dagelijks verkeer,
kwelt en foltert duizendmaal meer:
daar brandt men in der eeuwigheid.
Duivels met hun brutaliteit
brengen mij in de grootste nood.
Ach Heer, ik was veel liever dood.
Kon ik toch maar voorgoed doodgaan,
dan had ik dit niet te doorstaan.
Ik ga ten onder aan de pijn.
Het is erg geboren te zijn, -
daarvan heb ik eeuwige spijt.
Ik ben een en al treurigheid
en lijd een vreselijk verdriet.
De kwellingen die gij hier ziet:

*

die vorste[1399] *ende hitte*
daar ik altoos in zitte,
houd ik al over nicht[1401] *:*
ter hellen en heb ik licht;
daar is 't donker emmermeer.
Daar is dat eeuwelike zeer[1404].
Ter armer tijd werd hi geboren
die daar komt[1405-6] *is verloren.*
Eene hitte komt mi daar[1407] *:*
eer ge geroeret een haar[1408-10],
ware versmolten eenen berg stalijn
diene worpen daar in.
Mochte ik hier lange wezen,
mi dochte, *ik ware genezen*[1412].
Mi doen wers[1413] *die zorgen*
jegen den overmorgen
dan die pijne, *die ik nu haan*[1415].'
Doe sprak Sinte Brandaan:
'*Darf iemand vore u bidden iet*[1417] *?*'
'*Neen 't*, *het waar' al om niet*[1418]',
sprak Judas die arme,
'*want God wil hem*[1420] *niet ontfarmen.*
Alle hulpe heb ik verloren,
maar dit dwaalken[1422] *hier voren*
vore mijn aanzicht naakt -
mi dunkt, *dat 't mi rijke*[1424] *maakt.*
Het holpe mi nog meere[1425-27],
maar ik nam 't onzen Heere
doe ik met hem ging;
- het weert mi groote ding[1428]
van dezen grooten viere -
maar mi berouwes weder schiere[1430].
Doe gaf ik 't door Gode[1431]
eenen zijnen kranken bode[1432],

*	1402	is H 1352. Ik heb *lucht no* doen vervallen.
	1420	Deze zin is veranderd in aansluiting op M 1000 (*wan got wil sich niht erbarmen*) en P, omdat de opmerking anders in strijd zou zijn met vs 1350-72.
	1424-26	is H 1374-76. Ik heb een onzijdig voornaamwoord moeten herstellen, dat H aanvankelijk ook gehad heeft blijkens vs H 1378.

de vorst en de hete vuurgloed,
waarin ik altijd zitten moet, -
tel ik in het geheel niet mee:
dat zijn slechts druppels in de zee.
Maar de hel en het eeuwig zeer
en het donker drukken mij neer.
Wie terechtkomt in het hels vuur,
is geboren op een kwaad uur.
Wat een hitte lijden wij daar!
Daar zou, eer men het merkt, voorwaar,
door de hitte en de vuurschijn
een berg van staal gesmolten zijn.
Was ik maar langere tijd hier,
ik werd gered op die manier!
Overmorgen weer daar te zijn,
baart mij veel meer pijn dan de pijn
die ik hier heb te ondergaan.'
Daarop antwoordde Sint Brandaan:
'Helpt misschien mijn gebed u iets?'
'Neen, het zou moeite zijn voor niets,'
zei Judas, 'want God heeft met mij
in het geheel geen medelij.
Hulp bestaat er voor mij niet meer.
Maar dit doekje, dat heen en weer
voor mijn aangezicht waait, dat blaakt,
is het, dat mij gelukkig maakt.
Het hielp mij wellicht nog veel meer,
maar ik ontstal het Onze Heer,
toen ik nog Zijn apostel was;
- het komt mij nu zeer wel van pas:
het tempert de gloed van mijn leed.
Omdat het mij toen terstond speet,
gaf ik het toen om Godswil maar
weg aan een arme bedelaar;

die ooit zint[1433] *zijne bede*
voor mi te Gode dede.
Nu helpet[1435] *mi zeere hier*
jegen dit sterke vier.
Al en mag 't niet zoo vele zijn[1437-38]
of 't te rechte waar' mijn,
nochtan helpet mi, *heere*,
harde[1440] *vele meere*
jegen dezen heeten brand,
omdat ik 't zelve gaf metter[1442] *hand*,
dan mi nu holpe[1443] *alle die have*,
al waar' 't dat men ze over mi gave[1444-45],
die nu in die wereld is
- dies mogedi zijn gewis[1446].
Zoo wel helpt dat goed[1447]
dat die mensche zelve doet
ende dat hi zelve geeft
die wijle[1450] *dat hi leeft.*
Want gebed ende achter-daden[1451]
komen dicke te spade -
ende dat men naar[1453] *'t leven doet*,
dat hevet kranken spoed[1454]
te helpene die zelve niet en geeft
door Gode, *die wijle*[1456] *dat hi leeft.*'
Doe Judas dit hadde gezeid
began hi drijven grooten arbeid[1458] *:*
des Maandags metten dage
maakte Judas groote klage
ende jammerliken rouwe groot,
dat 't bloed van zijnen oogen schoot.
Hem naakte[1463] *groot ongemak;*
zeere weendi[1464] *ende sprak:*
‘*O wee! vele arm man*,
dat ik nooit[1466] *ziel gewan*[1466] *!*

die stond mij sedertdien vaak bij
door te bidden tot God voor mij.
Het helpt mij nu bijzonder goed
tegen de felheid van de gloed,
al kwam het mij nog meer van pas
wanneer het mijn eigendom was;
het beschut mij tegen de brand
omdat ik het met eigen hand
weggaf - en daarom alleen, Heer,
helpt het mij wel duizend keer meer
dan al 's werelds goed en bezit,
ook al offerde iemand dit,
die nu nog op de wereld is,
voor mijn ziel en haar lafenis.
Zo zwaar weegt immers al het goed
dat men tijdens zijn leven doet;
zo beloont God hetgeen men geeft
op de aarde, als men nog leeft.
Gebed en herstel van een daad
komen, helaas, meestal te laat
en men vordert waarlijk geen voet
met wat men na dit leven doet;
niets baat - tenzij men zelf iets geeft,
om Godes wil, terwijl men leeft.'
Toen hij zijn verhaal had gedaan,
begon hij weer te keer te gaan.
Maar het meest weeklaagde Judas
toen het weer Maandagochtend was,
want toen werd zijn misbaar zo groot,
dat het bloed uit zijn ogen schoot.
Langzaam kroop de kwelling nabij;
luidop jammerde hij en zei:
'Wee mij! Het ware beter dat
ik nooit een ziel bezeten had!

*
Dezer vaart die ik varen moete
dezer en werd[1468] *nemmermeere boete*[1468],
want ik verdiend haan[1469]*.*'
Doe hiet Sinte Brandaan
zijn heiligdom[1471] *brengen voort*[1471]
ende zette 't op des kiels boord:
alze die duvelen kwamen[1473-75]
ende dat heiligdom vernamen,
dat hi ze zoude vervaren.
Hi zag an zijne gebaren[1476]
ende hevet wel vernomen[1477]
dat zi zaan zullen komen.
Die duvel kwam met grooten heere[1479] *;*
hem dochte lucht ende meere[1480-81]
dat het al waar' vierijn.
'*Wi zouden eer gevaren zijn*[1482]',
sprak die bezingde[1483] *kapelaan*,
die met zorgen was bevaan[1484].
Doen vloen[1485] *die kwade geesten*
van den schepe ende maakten tempeeste[1486].
Zi vlogen boven den kiele;
hem schoot uut haren giele[1488]
pek ende vlammen ongiere[1489]
met sulfer-achtigen viere[1490]
dat gloeide ende wiel[1491] *:*
daar[1492] *'t op die zee viel*,
berrende[1493] *'t water alze stroo.*
Judase wilden zi alzoo
voeren in der hellen,
daar zine[1496] *zouden kwellen.*
Den vijanden[1497] *gebood Sinte Brandaan*
dat zi een wijle zouden staan[1498]
ende Judase vermijden[1499].
Gode bad hi in dien tijden

* 1487 Met het nummer van deze versregel komt de oorspronkelijke C-telling weer overeen uit.

Want de kwelling die ik hier lijd,
scheldt God mij immers nooit meer kwijt;
ik verdien het dit te doorstaan.'
Daarop beval Sinte Brandaan,
dat men de reliquieën gauw
op de verschansing plaatsen zou;
werd immers de duivelse schaar
deze reliquieën gewaar,
zij zou bang worden, net als toen;
want aan Judas' manier van doen
bemerkte de heilige Brandaan
dat het uur van hun komst ging slaan.
Daar kwam de duivelse armee
en het leek wel of lucht en zee
in brand stonden uit alle macht.
Gans en al van zijn stuk gebracht,
sprak de verschroeide kapelaan:
'Waren wij maar eerder gegaan.'
Doch het kwade geestenheer voer
van het schip weg met groot rumoer.
Voortvliegende over het dek,
schoten zij uit hun muilen pek
en vlammen en een zeer onguur
soort zwavelachtig uitziend vuur,
dat gloeiend bruiste rond de kiel:
waar het op de zeespiegel viel
brandde het water gelijk stro.
Judas - het was nu eenmaal zo -
wilden zij voor de kwellingskuur
weder brengen naar het hels vuur.
Aan de duivels gebood Brandaan
daarmee niet langer voort te gaan.
'Spaart Judas!' zo was zijn gebod
en inmiddels bad hij tot God,

dat dien nacht moeste genezen[1501-2]
Judas ende kwijte wezen
van dien helschen zeere;
dies bad hi onzen Heere.
Weenende hi zoo lange bad,
dat hem God gelovede[1506] *dat.*
Die duvelen lude schreiden
ende burrelden[1508] *ende neiden*[1508]
dat zi're zonder[1509] *moesten varen.*
Met vele grooter scharen
voeren zi ter hellen.
Doen dreigeden zine[1512] *te kwellen*
vele meer dan zi zouden
of zine[1514] *hadden mogen behouden.*
Dat dreigen dede hem wee
daar hi vlotede[1516] *op die zee. -*
Die duvelen kwamen weder doe
des morgens vele vroe[1518]
te Judas' ongevalle[1519].
Krauwels[1520] *brochten zi allen*,
die gloeiden ende sneden.
Onlange dat zij's vermeden[1522],
maar in hem dat zi ze sloegen;
onschoone[1524] *dat zine droegen*
met allen[1525], *metten steene.*
Zi kwelden zijne beenen.
Doe zine op genamen
ende een lettel danen[1528] *kwamen*,
spraken zi leelike toe
Sinte Brandane doe:
‘*Hierom zullen wine*[1531] *pijnen meer*
dan hi was gepijnd eer.’
Doe sprak Sinte Brandaan:
‘*Anders zal 't hem vergaan*,

dat Judas van de helse pijn
één nacht langer verlost mocht zijn
en dat hij nog één nacht gespaard
mocht worden van de hellevaart.
Wenende bad hij lange tijd
tot hij God daartoe vond bereid.
De duivels klaagden steen en been,
brulden en hinnikten dooreen,
nu zij zonder hem moesten gaan.
Scheldend gingen zij daar vandaan
in grote scharen naar de hel
en dreigden: wij vinden hem wel!
Nu krijgt hij veel meer te doorstaan,
dan wanneer hij was meegegaan!
Dat dit licht het geval kon zijn,
deed de goede Brandaan veel pijn.
Bij het allereerst morgenlicht
kwamen de duivels weer in zicht.
Zij hadden, om hem pijn te doen,
menig haak en menig harpoen
bij zich, gloeiende op de sneê,
en zij talmden er niet lang mee.
Zij hakten er mee op hem in
en zij maakten reeds een begin
met hem te trekken aan zijn been
en weg te slepen op zijn steen.
Toen zij hem aldus, zo onzacht,
een eind weegs hadden weggebracht,
vingen zij luid te schelden aan
en riepen tot Sinte Brandaan:
‘Hiervoor kwellen wij hem nu meer
dan wij het ooit deden weleer.’
Maar daarop sprak Sinte Brandaan:
‘Neen, het zal hem anders vergaan;

*
niet te meer en zal gepijnd zijn hi
omdat hi te nacht was bi mi.
Al mogedi op mi schelden[1537]
hi en zal's[1538] *niet ontgelden;*
uw schelden heb ik onmare[1539]*.'*
Bij Gode, *onzen scheppare*[1540],
ende met dieren[1541] *woorden*
gebood hi dien verhoorden[1542],
dat zi hem en daden niet meer
dan alzoo[1544] *zi te voren eer*,
des ander dages, *hadden gedaan. -*
Aldus voerden[1546] *zine zaan*
harde zeere karmende
ende zijns niet ontfarmende[1548].
Doe hiet[1549] *die heere goede*
op des zeewesvloeden[1550]
volgen met zijnen kiele
na[1551-52] *die arme ziele*,
maar die duvelen ontvoerden ze[1553] *zaan.*
Doe zag hi voor hem opslaan
eenen rook wel gruwelijk:
dat was een pijne[1556] *vreeselijk.*

Doe voeren die degenen[1557]
mettien Gods zegene[1558]
toten Ooster-ende[1559]
onder eene steenwende[1560].
Daar zagen zi bernende[1561] *vogelen varen*
uut eenen hemenden berge te waren
ende menigerhande tongen[1563]
die el niet en[1564] *zongen*
dan: '*wi*, *wach ende wee.*'
Eene grondelooze zee

*	1553	Bonebakkers tekst: *ontvoerdense.*
	1558	is H 1502; *zeghele* veranderd in *zeghene.* Dit is al een emendatie van Bergsma en zelfs Bonebakker noemde die lezing 'zoo goed als zeker oorspronkelijk'. Het laatste deel van Bonebakkers aantekening berust op een vergissing: N 823 heeft geen kracht, want dit is M 1090 en *niet* M 1094.
	1559	is de regel van C; *overste* veranderd in *ooster* (al bij Verwijs).
	1561	is C 1561. Ik heb *alse* doen vervallen.

hij wordt niet méér gekweld wijl hij
de nacht heeft doorgebracht met mij.
Al scholdt gij mij voor alles uit,
hij betaalt het niet met zijn huid.
Scheidt toch uit met uw dwaas misbaar!
Bij God, gij afvallige schaar,
kwel, zeg ik u, Judas niet meer
dan gij het hebt gedaan weleer!
Bij God - hebt gij dat goed verstaan?'
Zo sprak de heilige Brandaan.
Daarop sleepte de schare toen,
snel, gelijk zij het placht te doen,
Judas, die kermde, met zich voort;
maar naar Judas werd niet gehoord.
Toen verordende Sint Brandaan
hem op zee achterna te gaan
en zo volgde hij met zijn kiel
het spoor van deze arme ziel.
Maar de duivels ontvoerden haar,
en hij werd een rookzuil gewaar,
die een ijzige aanblik gaf;
dit is geweest de helse straf.

Vervolgens voer de heldenschaar[+]
verder naar de Oostkant, alwaar
(reizende met de zegen Gods)
zij verzeilden onder een rots.
Brandende vogels vlogen aan
uit een brandende berg vandaan.
Men vernam hoe menige tong
geen ander lied dan dit lied zong:
'Wee en ach!' klonk het, 'ach en wee!'
Er sloeg een bodemloze zee

[+] *Voorpoorten der hel*

sloeg daar op die Westzijde ane,
zoo dat men 't hoorde danen[1568]
over menige mijle. -
Daarna in korter wijle
zagen zi uut eenen berge slaan
eene vlamme zoo gedaan[1572],
datter ginstren[1573] *uut vlogen*
alzoo groot als eenen oven[1574]
ende kolen als masten[1575].
Daar was pijne[1576] *ende onraste*[1576].
Uut dien zelven berge ran[1577]
een water - zulk en zag nooit man[1578] *:*
het was zwart ende het wiel[1579].
B'anderzijde daar ute viel[1580]
een water ende een wind gereede[1581]
die alzoo koud waren beede

klotsend tegen de Westkust aan
die men al te keer hoorde gaan
op menig mijl afstand vandaar.
Hierop werd men een berg gewaar,
waar het vuur uit te voorschijn schoot;
de vlam, die men zag, was zo groot,
dat alleen al een vonk der vlam
op de maat van een oven kwam.
Een sintel was groot als een mast.
Daar heerste pijn en overlast.
Uit de berg schoot een watervliet;
zijnsgelijke zag men nog niet,
zo kokend zwart bruiste hij daar.
Aan de andere helling, waar
de wind bevroor van koude schier,
ontsprong een ijskoude rivier.

*

dat nie[1583] *kouder ding geward*[1583].
Daar hadden zi moeilike vaart:
op d'een zijde was hitte menigvoud,
op d'ander zijde was 't zoo koud
dat die schorsen van den kolden[1587]
van den boomen scholden[1588].
Doen hiet[1589] *Sinte Brandaan*
hem allen ten riemen vaan[1590] *;*
monken ende schipman[1591]
allen vingen zi daar an[1592].
Daar en letten[1593] *zi niet meer:*
daar[1594] *zi komen waren eer*
in eenen dage gevaren,
keerden zi kume[1596] *in twee jaren.*

Doe dus die kiel ontran[1597]
entie moede schipman[1598]
van der heeter harmscharen[1599],
doe kwamen zi zaan gevaren
op eene der bester eerden[1601]
die ooit mochte geweerden[1602].
Dat heeft men gezien zelden:
daar wiesen[1604] *op die velden*
beide koren ende wijn[1605]
ende alle vruchten die mogen zijn[1606],
zonder eriën[1607] *ende graven.*
Daar was luttel nood van have[1608] *:*
visch was daar genoeg
die daar dat water droeg,
ende vleesch, *wild ende tam;*
die dieren waren daar nooit gram[1612].
Deze jegenode[1613] *schoone*
was altoos even groene;

* 1599 *Harmscharen* hersteld; zie de aant. op vs 1133 en 240.

Haast onmogelijk was de vaart
bij een koude van zulk een aard.
De ene helling stond in brand
en zo koud was de andere kant
dat de boomschors er zonder meer
van de boom spleet door dit koud weer.
Daarom beval Sinte Brandaan
ieder aan de riemen te gaan,
en heel de bemanning begon
zo hard te roeien als zij kon.
Niemand talmde nu langer meer
en de afstand die men weleer
afgelegd had, in één dag maar,
kostte hun nu minstens twee jaar.

Men ontkwam aan dit ongeval[+]
met de schepelingen en al,
en eenmaal ontsnapt aan de brand,
bereikte men spoedig weer land.
Hier vonden zij een landerij:
daar haalt geen beschrijving het bij.
Zoiets had men nog nooit ontmoet.
Op 't veld stonden in overvloed
nevens het koren en de wijn,
al de vruchten die er maar zijn.
Daar gebruikte men nooit de ploeg,
want van alles was er genoeg
en het water zat er vol vis;
aan vlees was ook al geen gemis,
of het nu tam was of wildbraad.
De dieren werden er nooit kwaad.
Om de kroon op het werk te doen,
was de streek altijd even groen.

[+] *Het heerlijke land van de Walscheranden*

*

dat is '*Multum bona terra*[1615],
ende is gelegen harde verre
van alre menschen konde[1617].
En hadden doe die onden[1618]
dat schip daar niet geslagen,
daaraf en konst niemand gewagen[1620].
Doe daar kwam Sinte Brandaan
entie[1622] *hem waren onderdaan*,
hare moedhede[1623] *ende pijne al*
verging hem groot ende smal,
mits[1625] *der zoetheid menigerhande*
die zi ontvingen in dien lande.
Alze Sinte Brandaan entie[1627] *zijnen*
waren in dezen lande fijne,
zagen zi eenen berg zoo hooge,
zine konsten niet veroogen[1630]
zijne groote hoogheide.
Hem dochte[1632] *in der waarheide*
dat die wolken daarop zweveden.
Ne geene dingen die leveden[1634-35]
Ne kwamen daarop, *zi en vlogen.*
Maar t'eenen hangenden woge[1636]
met zorgen zi anevingen
dat zi daar op gingen.
Die berg was boven schoone[1639]
ende hiet '*Mons Syone*'.

*

1617-20

Dit is eenlastige passage om te emenderen. C 1617 en H 1561 vertonen de oorspronkelijke rijmklanken (dat blijkt uit M). Dan moet in C 1618 en H 1560 het vroegere rijmwoord *onden* zijn weggewerkt, ofschoon op verschillende manieren en daardoor met een andere uitslag. Voor het ongebruikelijk geworden woord stelde H een synoniem in de plaats (*vloede*), hetgeen een verdere verandering van H 1559 meebracht. - C behield de oude regel 1617, doch veranderde 1618-20.
Ik verving de woorden van H 1562 naar M 1134 en naar de betekenis van C 1620.
Ik zou volkomen tevreden over deze emendaties zijn, als P niet de mogelijkheid overliet dat *gedraghen* (in H 1562) een woord van O was en dat O een toespeling had op Gods wil in de kwestie bovendien (al houd ik het er voor dat het noemen van God in C 1618 secundair is). Ik vermoed dus dat er minstens twee regels uit O verdwenen zijn.

Daar sloeg an der zee vloed;
nie en[1642] *was berg zoo goed.*
Daar zi dien berg opgaan,
zagen zi an den berg staan
eene borch zoo rijkelike:
nooit en zag mensche der gelike[1646].
Daar zagen zi vreeselike draken
ende lindwormen[1648] *die gapen*,

‘Multum bona terra’ heet zij,
niemand kent de streek van nabij,
niemand weet hierover bescheid.
Hadden de golven, in die tijd,
niet de koers van het schip bepaald,
dan had niemand er van verhaald.
Zo kwam de heilige Brandaan
daar met zijn discipelen aan.
Hun vermoeidheden, groot en klein,
vergingen en daarmee hun pijn,
door de allerhand zaligheid
die hun in dit land werd bereid.
Sint Brandaan en zijn monnikenschaar
werden hierop een berg gewaar,
die niet te schatten was - zo hoog
streefde hij hemelwaarts omhoog:
onafzienbaar scheen hun de top;
wolken zweefden er bovenop,
en het kwam Sinte Brandaan voor
dat hij zich in de lucht verloor.
Geen levend wezen kon zo hoog
komen, tenzij het er heen vloog.
Zij beklommen, met overleg,
de berg langs een hellende weg,
die, om zijn schoonheid zeer geroemd,
de berg ‘Mons Sion’ wordt genoemd.
Tegen de berg klotste de vloed;
de plek leek de monniken goed.
Toen men de berg was opgegaan,[+]
zag men er een slot tegenaan,
dat kostelijk was om te zien;
nimmer zag men zoiets voordien.
Maar slangen met wijdopen bek
en draken, liggend op die plek,

[+] *Het wonderbaarlijke kasteel*

*
ende hem voer t'allen stonden
dat vier[1650] *uten*[1650] *monden;*
die hoedden die poorten.
Metten Gods woorden[1652]
gebood hem[1653] *Sinte Brandaan*
dat zi ze[1654] *daarin lieten gaan*
in die zelve ure.
Die boek zeit, *dat die muren*
waren alle kerstalijn[1657] *;*
daar waren luttere steen in[1658].
Daar was gegoten inne[1659-62]
met meesterliken zinne
van kopere ende van eere[1661]
menigerhande[1662] *dieren*
in dien ring[1663] *al omme:*
somme rechte, *somme kromme*[1664].
Die ze eerst ging bezien[1665],
hi mochte van vreezen vlien[1666],
want zi hem ute dien muur gebaren[1667]
alsof zi alle levende waren.
Daar stonden alle die dier[1669]
die ik nooit[1670] *hoorde noemen hier:*
leeuwen ende panthieren[1671]
ende menigerhande dieren,
eencornen[1673] *ende lupaarden*
ende beesten van menigen aarde[1674] *:*
olifanten, *herten ende hinden*
mochte[1676] *men daar al vinden.*
Ook stonden daar vele vormen
van vreeseliken wormen[1678].
In midden dien borche vloot[1679]
een riviere wel groot,
die al 't wild dede omme gaan,
dat[1682] *niet stille mochte*[1682] *staan.*

*	1658	Dit is een emendatie van C 1658 die Bonebakker heeft voorgesteld. Ik verwierp C 1659-60.
	1679	vlg. De regels 1679-90 (d.i. C 1681-92 en H 1615-26) moeten haast wel een - niet al te handige - uitbreiding op Mnl. gebied zijn. Wschl. heeft een afschrijver aan (door waterkracht bewogen) mechanische beelden gedacht, die in de Byzantijnse romans zo geliefd zijn.

spogen er, zonder rust of duur,
uit hun muilen een zee van vuur
en lagen op wacht bij de poort.
Met de kracht van een bijbelwoord
beval daarop Sinte Brandaan
hen daar binnen te laten gaan.
De muren waren er overal,
gelijk het boek meldt, van kristal;
stenen, van een blinkende pracht,
waren daar weer op aangebracht.
Die beelden, die de muur bezat
en die men daar gegoten had,
gaven van grote kunstzin blijk
en verbeeldden het dierenrijk;
men zag hen rondom in een baan:
het een kruipen, het ander staan,
en die hen voor het eerst zou zien,
hij zou op de vlucht slaan misschien,
zo stonden zij daar op de muur
gelijk levend in de natuur.
Alle dieren zag men daar saam,
die ik ooit hoorde bij de naam.
Men zag leeuwen en panters staan
- wat een beesten trof men daar aan! -
en dieren van allerhand aard
zag men naast eenhoorn en luipaard.
Herten en hinden zag men daar
en ook een olifantenpaar;
er waren slangen bovendien,
afschuwelijk om aan te zien.
Breed van bedding wentelde hier
midden door de burcht een rivier,
die noopte het wild rond te gaan,
zodat het niet kon blijven staan.

*
Zi zagen al openbaren[1683],
die[1684] *daar kommen*[1684] *waren*,
dat die beelden bij wijlen sprongen
ende riepen ende zongen,
alsof zi weg wouden
ende uten mure varen zouden.
Daar stond menige vorme:
daar waren zulke[1690] *wormen*[16901679-90]
half ruw[1691] *ende half bloot -*
nooit zag man des genoot[1692].
Nog stond daar onder[1693]
gegoten menig wonder:
daar stond die sterke liebaard[1695] -
ik wane[1696], *nie dier geward*[1696],
en[1697] *stond daar gegoten.*
Visschen daar ook vloten[1698]
harde menigertiere[1699]
..... in die riviere.
Herten ende hinden
vloen[1702] *daar voor den winden*[1702].
Wilde zwijnen liepen daar;
die jagere reed hem naar[1704]
met blozenden hoorne
dore bossche ende koorne[1706] -
ende menig wonder zoo vele
in kan 't gezeggen wele[1708].
Daar speelden[1709] *in den mure*
orsen, *met coverturen*[1710],
in eenen ring[1711] *wijde;*
daar zoo hielden[1712] *bezijden*
ridderen, *of zi leveden;*
vanen dat daar zweveden[1714].
Daartoe[1715] *mochte*[1715] *men schouwen*
harde vele vrouwen.

*	1693-1700	is C 1695-1702. C heeft hier zeker de goede lezing tegenover de corrupte van H. Maar: C 1702 is onzinnig. Wat kwam in de oorspr. bewerking vòòr *in die riviere*?
	1715	is C 1717; ik heb het tweede *daer* uit de regel verwijderd.

Duidelijk werd de monnikenschaar,
bij aanschouwing hiervan, gewaar,
dat zulk een beeld bij wijle sprong
en iets riep of daarbij iets zong,
alsof het uit de muur vandaan
zo maar weg wilde lopen gaan.
Daar zag men menig vreemd figuur;
men zag er monsters op de muur:
zij waren half behaard, half bloot.
Ongelooflijk, wat die muur bood!
Van koper in die galerij
gegoten, trof men allerlei
wat de dierenwereld ons biedt
en zelfs de leeuw miste men niet,
zoals hij er gegoten stond.
Vissen zwommen er in het rond
van de uiteenlopendste soort,
schietende door het water voort.
Hert en hinde zag men, beducht
voor de windhonden op de vlucht,
en de jagersman zag men gaan
achter de wilde zwijnen aan;
op de hoorn blies hij er op los,
door het korenveld en het bos.
Voor een zeer uitvoerig verhaal
van dit moois schort het mij aan taal.
In de muur draafden opgewekt
paarden, door een dekkleed gedekt,
in een kring dartelende rond.
Alsof zij springlevend was, stond
er een schare ridders vlakbij,
- vlaggen wapperend aan hun zij.
Dan waren daar nog bovendien
vele schone vrouwen te zien.

*

Daar bliezen die wachtaren[1717] -
dies onkondig waren[1718],
waanden, dat zi leveden daar.
Ik mag[1720] *u zeggen over waar*[1720],
in deze zale[1721] *geheere*[1721]
was wonders vele meere:
daar lichtten die tinnen
buten ende binnen
als die dag-sterre[1725]
die oprijzet verre.
Zeshonderd torren[1727] *stonden alle*
op dien muur om die zale:
zi blekten[1729] *gelijk den viere.*
Niet en[1730] *was daar diere*
dan ongemak ende armoede.
Menige kulkte[1732] *goede*
ende zijdine sporwaren[1733]
zagen zi daar te waren,
die daar hingen te dien[1735] *male*
boven die bedden in die zale[1736].
Die vloer van der zalen was
algader sneeuwwit glas -
daar dore blekten[1739] *die goud-malen*[1739].
Dus rijkelijk was die zale.
In dien hove vrone[1741]
stonden ced'ren schoone
ende and're boomen zoo vele
dat die zonne niet wele[1744]
schijnen mochte[1745] *ter eerden.*
Daar en mochte niet nat werden[1746].
Dies namen zi allen gome[1747]. -
Onder die ceder-boomen
was die anger[1749] *harde schoon*
ende t'allen tijde groen;

*	1729	H 1661 verkozen boven C 1731-33.
	1749	is H 1681; *acker* veranderd in *anger* (lezing van M en P), daar in C en H de verandering wschl. in omgekeerde richting heeft plaats gehad.

Hoor, daar bliezen de wachters wat:
wie niet beter geweten had,
zou - naar waarheid - hebben gevreesd,
dat zij levend waren geweest.
Dit alles was nog slechts een deel
van de rijkdom van dit kasteel.
De hoge tinnen glansden daar
naar binnen en buiten zo klaar
als de glanzende morgenster
die des ochtends oprijst van ver.
Zeshonderd torens werd men daar
op de muur van het slot gewaar.
En zij blonken gelijk een vuur.
Het werd duidelijk, op den duur,
dat hier gebrek noch armoe was.
Zij zagen menig goed matras,
en menig zijden vliegennet
zagen zij er boven een bed,
staand of hangend met grote praal
overal rondom in de zaal.
De vloer van de kasteelzaal was
geheel van een soort sneeuwwit glas;
er schitterden goudvlekken door.
Prachtig stelle men het zich voor!
In deze hof, zo welgedaan,
zag men heerlijke ceders staan
en zoveel bomen, dat de zon
er slechts zwak doorheen schijnen kon
en de aarde veel schaduw had;
nimmer werd de bodem er nat.
Op dit alles sloegen zij acht.
Onder der cederbomen pracht
was het grasveld een waar festoen,
want het gras was er altijd groen.

daar hing menig gulden vat[1751].
Nooit en was huus bat[1752]
versierd met dieren dingen[1753].
Daar mochte[1754] *men hooren zingen*
die vogelen in allen tijde
in deze borch wijde.
Daar stond binnen[1757] *een palas*[1757]
dat nog schoonre was
gesierd met goude ende dieren steene[1759]
gezet in elps-beene[1760].
Die vloer saphier ende glas;
ik wane, nooit ding en was
gemaakt boven der eerden[1763],
dat beter mochte weerden[1764]
of dat gemaakt was bat[1765] -
over waar[1766] *zeg ik u dat.*
Gegoten was 't van eere[1767] *;*
het en werd[1768] *nemmermeere*
gemaakt zoo goeden werk,
no[1770] *zoo vaste, no zoo sterk*
als daar[1771] *op dien dag*
Sinte Brandaan zag.
Die moonken bezagen bijzonder[1773]
dat menigvoudige wonder.
In die borch zoo sprongen
diere wat'ren[1776] *; daar zongen*
molenen[1777], *of zi hadden tongen,*
zoo dat al verklongen[1778]
beede berg ende[1779] *dal*
ende dat[1780] *daar bij was, overal.*
Die boek zeit ons dat,
dat vloeiden[1782] *in 't gewat*[1782]
visschen, die daar speelden.
Ende alrehande weelden

Er hing goud vaatwerk bovendien
en geen huis was ooit zo voorzien
van allerhande kostbaarheid.
Vogels zongen er ook altijd,
fluitende dag en nacht hun wijs
in dit uitgestrekte paleis.
Versierd met goud en edelsteen,
dat gevat was in elpenbeen,
was er binnenin nog een zaal
die het schoonst was van allemaal.
De vloer van deze slotzaal was
gemaakt van saffieren en glas
en ik meen dat op aard gewis
nooit beter werk vervaardigd is,
noch ooit vervaardigd worden zal
dan met dit slot was het geval.
Nimmermeer werd er uit metaal
gegoten zon pracht van een zaal,
die getuigde van zulk goed werk,
die zo hecht was en ook zo sterk,
als de zaal die, op deze dag,
Sinte Brandaan persoonlijk zag.
Monnik na monnik schouwde daar
al dit wonderlijks bij elkaar.
In het slot spoten met een boog
bronnen hun wateren omhoog.
Molenrad naast molenrad zong
als was het begaafd met een tong.
Berg en dal weerklonken er van
en al wat maar echoën kan.
Vissen speelden - meldt het boek hier -
in de bedding van de rivier.
De bewoners van dit kasteel
vielen zaligheden ten deel,

*

waren der borch onderdaan[1785] -
dat schrijft ons Sinte Brandaan.
Doe sprak die bezingde[1787] *kapelaan:*
‘*Het 's goed dat wi henen gaan*,
eer wi hier schade gewinnen.
Mi dinke in mijnen zinne[1790] *:*
het en is zonder meester niet,
dit wonder, *dat gi hier ziet.*
Werden zi onzer geware[1793]
wi ne mogen hem niet ontvaren[1794].
Zi doen ons zulken arbeid[1795],
dat ons die vaart werd leid[1796]
ende ons dat lijf[1797] *rouwet.*
Dit werk hevet getouwet[1798]
een wonderlijk gediet[1799],
dat hem an Gode en keert niet[1800] *:*
het 's van wonderliken zeden.
Zi mogen ons brengen t' onvreden[1802],
alzoo[1803] *diegenen daden*[1803]
die ons zoo hadden verladen[1804]
toten berge die bran[1805].’
Doe bad die schipman[1806]
Sinte Brandane ende dien heeren
dat zi wilden te schepe keeren.
Doe zi te schepe waren gegaan
zoo kwam hem gevolgd zaan
een volk wonderlijk gedaan[1811] -

*	1785-86	Op deze plaats ontbreekt een vermanende toespraak van Brandaan in de Mnl. bewerking en de genoemde regels (die zijn C 1791-92) bewaren er nog een nauwelijks herkenbare aanduiding van. In H is de zaak consequent weggewerkt. Men zie over de kwestie Meyer, p. 34-35.
	1805-8	In vs 1805-6 (d.i. H 1735-36) moeten in de Mnl. vertaling als rijmwoorden *bran* en *man* hebben gestaan, die ik heb hersteld. In de regels 1806-8 (H 1736-38; C 1812-14) wil Bonebakker - in aansluiting op de lezing van M - Brandaan tot het onderwerp van de zin maken. M heeft echter in deze passage absoluut geen gezag, noch voor O noch voor C/H. M heeft hier nl. zó bekort dat zijn lezing in de bedoelde regels onder dwang staat van het rijm.
	1812	is C 1818; Bonebakkers tekst: *als ons de bouc doet te verstane.*

als ons die boek doet verstaan.
Zi hadden wolfs-tanden
ende hieten[1814] *Walscheranden.*
Zeere zi verbolgen waren
dat zi hem dus zijn ontvaren[1816].
Hoofden hadden zi alze zwijn[1817] *;*
hoe mochten zi[1818] *wonderliker zijn!*

te talrijk dat men ze vermeldt,
gelijk Brandaan het ons vertelt.
Daarop zeide de kapelaan,
die geschroeid was: ‘Laat ons toch gaan,
voordat ons enig leed geschiedt -
al het heerlijks dat gij hier ziet,
heeft toch een eigenaar, dunkt mij;
want er behoort een meester bij
en dus, werd men ons hier gewaar,
hoe ontkwamen wij dan, voorwaar.
Het baart nog zoveel ongeval
dat de tocht ons berouwen zal
en ons leven ons wordt tot last.
Mij dunkt - en ik geloof het vast -
het volk dat dit werk heeft gedaan,
trekt zich van God niet erg veel aan,
want zijn zeden zijn wonderbaar.
Het brengt ons vast nog in gevaar.
Zoals de lieden die voorheen
ons lokten naar de vuurberg heen,
zullen zij ons genegen zijn.’
Daarop verzocht de kapitein
aan de heren en Sint Brandaan
om toch alsjeblieft scheep te gaan.
Nauwelijks had men dat gedaan,[+]
of er kwam een menigte aan,
waarmede het vreemd was gesteld,
zoals het boek ons nu vertelt.
Dit was het volk der Walscheranden,
dat gewapend was met wolfstanden.
Zij gromden omdat Sint Brandaan
hun op zo'n manier was ontgaan.
Hun hoofd was de kop van een zwijn,
zij konden niet lelijker zijn.

[+] *Het gesprek met de bewoners*

*

Mans handen, honds been[1819] *;*
zi schrouwen[1820] *ook al in een.*
Kraans[1821] *halzen, mans buuk,*
om die voeten waren zi ruut[1822] *;*
zijden was al haar gewand[1823].
Bogen droegen zi in die hand
ende pijlen daarin gezet,
welgeslepen ende gewet[1826].
Zi hadden lange baarden,
zi rochelden allen harde
alze[1829] *doen wilde beeren.*
Hem berouw[1830] *harde zeere*
dat hem Sinte Brandaan
uut hare borch was ontgaan[1832].
Doe sprak Sinte Brandaan:
‘*Laat 't schip zachte gaan*
uut dezen grooten vliete[1835],
dat ons niet en schiete
dit ijselike konder[1837].
Nu heeft mi groot wonder[1838]
of zi Gode iet kinnen[1839].
Ik wille hem vragen beginnen.’
Op die stavene[1841] *ging hi staan.*
Hi bemanet[1842] *ze vele zaan*
bi Gode ende bi zijnre kracht,
ende bi al dat hi heeft gewracht[1844]
ende ie[1845] *liet gewerden*[1845]
in den hemel ende in der eerden,
dat zine[1847] *met vreden lieten*
bi den lande vlieten[1848],
dat hi te hem spreken mochte[1849].
Zi leiden vele zochte
die bogen uter[1851] *hand*
ende zwegen altehand[1852].

*	1837	is C 1843 of H 1767 (de lezingen zijn gelijk); *commer* geëmendeerd tot *conder*. Zie de aant. op vs 346.
	1852	Na deze regel heb ik C 1860-61 verworpen. H, P en M hebben ze niet; in C lijken ze me een overbodige herhaling van vs 1847-49 (d.i. 1841-43 van mijn tekst).

Mensenhand ging met hondebeen
gepaard en zij schreeuwden dooreen;
met een kraanvogelhals gepaard
was de buik. De romp was behaard.
Zij hadden een gewaad van zij
en droegen er handbogen bij,
waarop pijlen waren gezet,
goed geslepen en scherp gewet.
Zij bezaten een lange baard
en zij rochelden onvervaard
met de keel van een wrede beer,
want het verdroot hunlieden zeer
dat de heilige Sint Brandaan
hun uit hun kasteel was ontgaan.
Toen sprak de heilige Brandaan:
‘Stuur het schip uit de stroom vandaan,
zachtjes - opdat dit volk ons niet,
wanstaltig als het is, beschiet.
Maar’, vervolgde de goede heer,
‘eigenlijk benieuwt het mij zeer
te weten, of dit volk God kent.
Ik wil het vragen daaromtrent.’
Hij ging op de voorsteven staan
en sprak hen vermanende aan.
Hij bezwoer hen bij Godes macht,
bij al wat Hij heeft voortgebracht,
en bij alles wat ooit ontstond
in de hemel of op de grond,
dat men hem op zijn vaartuig niet
storen zou en met vrede liet,
opdat hij rustig spreken mocht.
Toen Brandaan hun dit had verzocht,
legden zij zacht de bogen neer,
en zwegen allen zonder meer.

*

Doe sprak een daar onder[1853] *:*
‘*Brandaan*, *du heves*[1854] *wonder*
dorevaren[1855] *in menig land.*
Nu heeft u God hier gezand[1856-57]
dien gi ons voren nennes.
Hoe wel dat dune kennes[1858-59],
wi kennen vele bat:
daar hi in zijnen troone zat,
daar zagen wine[1861] *allen*
voor Lucifers valle.’
Doen sprak Sinte Brandaan:
‘*Dit zoud' ik wederzeggen*[1864] *zaan*,
maar dat mi niet en bestaat[1865].
Een wijs man geschreven haat[1866] *:*
d'engelen dorsten niet begien[1867]
dat zi Gode hadden gezien
in den aanzichte zijne.
Du wils di domhede pijnen[1870] *:*
ik zegge di te voren,
du en moges mi niet verdoren[1872-73]
met dusdaanre mare.
Dijne woorden zijn ongeware[1874]
ende ook logenlijk[1875].
God is ongezienlijk[1876].
Nooit en zagen[1877] *oogen - dat 's waar;*
God is zoo wonderlijk klaar[1878].
Wat hevestu di toegetogen[1879] *?*
Di hebben zeere bedrogen[1880-81]
dijne leelike oogen zwijnijn.
Waar mogestu komen zijn[1882],
dattu zages[1883] *met dijnen oogen*
die[1884] *d'eng'len niet zien en mogen*[1884]
in vollen aanzichte?
Waar zagestune te richte[1886] *?*

*

1857-58	is H 1787-88 *nennes* en *kennes* i.pl.v. *nummes* en *hunnes* zijn emendaties van Verdam.
1880	is H 1810; *u* veranderd in *di.*

Een van hen ving te spreken aan
en zeide tot Sinte Brandaan:
‘Gij hebt reeds menig land bezocht;
nu bracht God u hier op uw tocht,
Hij, Wiens naam gij ons hebt genoemd;
hoezeer g' u er ook op beroemt
Hem te kennen, - wij in persoon
kennen Hem van de hemeltroon;
daar immers zagen wij Hem al
tezamen, voor Lucifers val.’
‘Ik zou zeggen,’ sprak Sint Brandaan,
‘daar is werkelijk niets van aan.
Maar daartoe heb ik niet het recht.
Een zeer wijs man heeft eens gezegd:
“Tot zelfs een engel waagt het niet
te bekennen dat hij God ziet
of Hem aanschouwt in Zijn gelaat.”
Domheid is het die gij begaat.
Ik zeg u maar liever oprecht
dat ik niet geloof wat gij zegt;
het is klinkklare zottepraat;
gij liegt alsof het gedrukt staat
en fantaseert nog bovendien,
want de Heer God is niet te zien,
daar het oog van elk mensenkind
door Gods licht zou worden verblind.
Hemel, wat verbeeldt gij u toch!
Het is een jammerlijk bedrog
van uw lelijk zwijnsoog misschien;
want waar waart gij om Hem te zien?
Zeg mij eens, waar zaagt gij Hem dan,
Die zelfs een engel niet zien kan,
open en bloot in het gelaat -
zeg, waar zaagt ge Hem inderdaad?

*
Doe hi in eerderijke was zoone,
droeg hi in hemelrijke kroone.
Hier was hi zoone ende daar vader[1889].
Nochtan was hi daar al gader
vader, *zoone*, *heilig geest:*
eenig heere ende alre meest[1892].
Du dunkes mi onbedacht[1893].
Overal is zijne macht:
ende[1895] *in die diepe afgronde*
ter hellen men ze vonde,
wie dat zoo 't rochte[1897-98]
dat hi ze daar zochte. -
Wat wiltu di toe tien[1899],
dattu Gode zouds hebben gezien?'
Doe sprak die wonderlike geest:
'*Brandaan*, *dattu niet ne weets*[1902-3],
des en wiltu niet betrouwen!
Dat zal di nog berouwen
ende schade winnen[1905] *ook.*
Twi daadstu bernen den boek[1906]
daar die waarheid in was?
Hoe lede is di worden das[1908] *!*
Nu hebben gezien dijne oogen,
dattu doe niet wils gelooven[1910].
Bedi[1911] *doen zi wijzelike*
ende leven zaliglike
die an Gods woord gelooven
al en zien zi niet met oogen.
Ja, *en schrijft ons Sinte Jan*[1915]
hoe in Thomase, *den heiligen man*,
't geloove was tebroken[1917] *?*
Al had 't hem God voorsproken[1918] -
doe hem kwam die mare[1919]
dat God verrezen ware,

*	1889	Ik ben huiverig te kiezen tussen C 1897 en H 1819, omdat het ál of niet gebruiken van het woordje *daer* juist de quintessens kan zijn.
	1907	Samengesteld uit C 1915 en H 1837.
	1908	Idem uit C 1916 en H 1838.
	1945	De oude C-telling komt weer overeen.

Toen Hij op aarde was als Zoon,
droeg Hij in de hemel een kroon.
Zoon was Hij hier en Vader daar;
in de hemel was Hij tegaar
Vader, Zoon en Heilige Geest.
Enig Heer is Hij steeds geweest.
Wat gij zegt is dom als de nacht;
immers: overal is Zijn macht;
zelfs in de afgrond van de hel
staat alles onder Gods bevel
en wanneer gij er op zoudt staan,
kunt gij het daar aanschouwen gaan;
maar waarom beweert ge zo boud
dat ge God zelve hebt aanschouwd?'
Toen sprak het wezen tot Brandaan:
'Wat gij niet vermoogt te verstaan,
dat verwerpt gij maar zonder meer
en gij legt u er niet bij neer,
tot het u berouwt, naderhand;
hebt gij zo niet het boek verbrand,
waarin de waarheid heeft gestaan
en bracht dit niet leed genoeg aan?
Gij hebt nu immers zelf gezien
wat gij niet geloofdet voordien.
Daarom is hij met reden wijs
en verdient ook het paradijs,
die Gods Woord gelooft, schoon hij niet
alles met eigen ogen ziet.
Ja, kwam het zelfs voorheen niet voor
dat Thomas zijn geloof verloor,
al had God Zelf het hem voorspeld,
gelijk Sint Jan het ons vertelt?
Toen de tijding gekomen was,
dat God de Heer verrezen was,

hi en wilde's niet gelooven,
hi en zaagt[1922] *metten oogen*
dat God ware op verstanden[1923].
Hi moest tasten metten handen
ende zijne wonden alzoo bevaan[1925].
Daarna baarde'm[1926] *God zaan.*
T'eerst[1927] *dat hine*[1927] *ane zag*,
die Gods zoone te hem sprak:
"*Thomas*, *ik wil 't u toonen openbaar*[1929] *:*
ziet hier mijne wonden klaar.
Thomas, *wiltu nog*[1931] *begien*[1931]
- want du mi heves gezien[1932-33]
ende mijne wonden bevaan -
dat ik ben op verstaan?"
Doen sprak die twijfeleere:
"*Nu zoo geloof ik 's*, *Heere*,
dattu best verrezen nu[1937 en 40]*.*"
"*Dies te*[1938] *zaliger bestu*[1938]",
sprak die heilige Kerst,
"*dattu geloovig worden best.*
Die 's ook gelooven zelen[1941],
haar loon zal werden[1942] *vele.*
Vele zaliger zijn die,
die mi en zagen[1944] *nie*
ende gelooven ane mi."
Brandaan, *nu bedinke di*,
hoe houd[1947] *die heilige Kerst*
den wel-geloovigen es[1948].'
Nog sprak die zwijninen mond[1949] *:*
'*Brandaan*, *ik make di kond*[1950],
wi waren Gode zoo na in dien[1951]
dat wine[1952] *mochten*[1952] *zien*,
doen Lucifer dochte goed,
dat hi metier spoed[1954]

wou hij er geen geloof aan slaan,
tenzij hij het zelf na kon gaan,
en hij eiste als onderpand
dat hij voordien zijn eigen hand
gelegd zou hebben in de wond;
daarop verscheen God hem terstond
en Hij sprak dadelijk nadat
Hij Thomas aangekeken had:
“Thomas,” sprak Hij, “gij twijfelaar,
wordt gij nu Mijn wonden gewaar?
En erkent ge dan nu misschien
- nu gij Mij zelf hebt aangezien
en uw hand in de wond kon gaan -
dat Ik waarlijk ben opgestaan?”
Daarop zeide de twijfelaar:
“Ja Heer, nu houd ik het voor waar,
want Gij overtuigdet mij nu.”
“Dat is des te beter voor u,”
zeide hem Onze Lieve Heer,
“nu gelooft gij tenminste weer,
en al wie zich gelovig toont,
zal veelvuldig worden beloond.
Maar meer zaligheid is beloofd
aan degeen die in Mij gelooft
schoon hij Mij niet aanschouwen kan.”
Brandaan, wees er verzekerd van,
dat de goedgelovige zeer
hoog geschat wordt door God de Heer.’
Toen vervolgde de zwijnsmond luid:
‘Brandaan, ik vertel u ronduit:
eenmaal was er voor ons een dag
dat elk van ons God waarlijk zag;
maar dat was in de tijd, voordat
Lucifer kwaad bedreven had

*

op den hemel wezen woude[1955-56]
anders dan hi zoude.
Dan was ons leed no lief nicht[1957].
Eng'len waren wi zoo licht
dat wi Gode zagen daar -
dit zegge ik di voorwaar.
Maar met Lucifers valle
zoo moesten wi vallen allen.
Doe sprak God te handen[1963]
tote ons, *Walscheranden*,
om dat wi hadden zwijnen-moed[1965]
- - dat door doget niet en doet[1966-71] *:*
het heeft eenen boozen list,
het leit in des goors mist;
in 't slijk of ieuwers onreins el
daarin is hem alzoo wel
als 't ware in een reine stede;
wij verzwijmden[1972] *ons - dat's waarhede -*
recht alze dat onwijze zwijn - -
dies[1974] *moeten wi hem gelijk zijn.*
Half zijn wi ruw[1975] *ende hondijn*[1975] *-*
hoe mochten wi wonderliker zijn[1976] *!*
Dat verdienden wi daarmede,
omdat wi des honds zede
in hemelrijke begingen[1978-79] *:*
want van negeenen dingen[1980-85]
en wroegt hi den bekenden man,
zint dat hine noemen kan,
maar hi staat hem zwijgende bij
- hoe houd hi zijnen meester zij -
dat hi hem eenig schade gedoet.
Dies gaf ons God dit land goed
te zoene ende te miede[1987],
omme dat wi zijne schade niet berieden[1988].

*	1980-85	Zie de vertaling van Bonebakker in zijn aantekeningen.
	1988	De Walscheranden zijn wèl van hun engel-staat vervallen, maar omdat zij God althans niet hebben tegengewerkt, mogen zij in hun paradijsachtig land leven.

en God de hemel heeft betwist
wijl hij zijn plaats niet langer wist.
Wij trokken daarbij geen partij.
Zuivre engelen waren wij
en in die lang verleden tijd,
waarlijk, schouwden wij God altijd.
Maar tezamen met Lucifers val
vielen ook wij, eens en vooral,
want toen verzaakte God de Heer
ons Walscheranden zonder meer,
wijl ons de inborst van een zwijn
en zijn aard eigen bleek te zijn:
het doet niets op edele grond,
het wentelt maar in de drek rond
en het voelt zich in het goor slijk
even thuis en behagelijk
als waar het zuiver is en puur.
Wij zondigden naar zijn natuur.
En wijl wij deden als het zwijn,
moeten wij zijns gelijken zijn.
Het bezit ook zijn goede grond
dat wij half behaard zijn, half hond,
daar wij ons in het hemelrijk
gedroegen aan een hond gelijk,
- waarvoor elk loon naar werk ontving.
Een hond immers aanvaardt elk ding,
zonder meer, van een bekend man,
die hem bij zijn naam roepen kan.
Hij blijft er werkeloos bij staan
- al hangt hij zijn baas nog zo aan -
als die zijn meester schade doet.
God bood dit land van overvloed
ons toen als een vergoeding aan,
wijl wij niet mee hebben gedaan

*

Dies wi daar stonden stille[1989]
hebben wi dus onzen wille:
verlaten is ons der hellen[1991],
men zal ons niet tellen
met Lucifers kwaden gezellen,
die de zielen zeere kwellen.
Wi hopen genadelike[1995-96]
op Gode van hemelrijke.'
Doe sprak Sinte Brandaan:
'*Wi waren in uwe borch gegaan*,
daar zagen wi groote sierheid[1999]
ende harde groote rijkheid[2000],
die daar is genoeg.
Die[2002] *'t daar al te gader droeg*,
hi was vroed ende wel bedacht.
God heeft ons met zijnre kracht[2004-12,]
van danen zoo wel geleed[2005],
zoo dat ik 't alrebest weet
dat wi daar niet[2007] *en namen*
dies[2008] *wi ons dorven*[2008] *schamen*
of in pijnen[2009] *dorven komen.*
Wi en hebben u niet[2010] *genomen*
- dies[2011] *weet God die waarheid.*
Waar's ook iet, *dat ware mi leid*[2012]
En hadde God met zijnre kracht,
die ons hier hevet bracht,
die draken niet gebonden,
zi hadden ons verslonden,
daar[2017] *wi ter poorten gingen in.*
Nu wondert mi in mijnen zin[2018]
waar gi waart gevaren[2019]
doe wi in uwe borch waren.'
Doe sprak die Walscherant:
'*Wi waren in een ander land*

*	2004-12	Bonebakker schrijft in zijn aantekeningen dat men vooral geen consecutief verband zoeken moet tussen vs 2005 en 2006. Toch geloof ik dat dit er wèl is. Brandaan redeneert: wij zijn heelhuids uit het kasteel gekomen, *dus* heeft er blijkbaar niemand iets gestolen (zoals in de eerste paradijsburcht is gebeurd). Helemaal gerust is hij er echter toch niet op en vandaar de verontschuldiging in vs 2012.
	2021	Combinatie van C en H.

en niet zaten in het complot;
hierdoor verzachtte Hij ons lot.
Wij ontgingen de helse pijn
en behoeven niet één te zijn
met Lucifer en zijn gebroed,
dat de zielen folteren moet.
Wij hopen op de oordeelsdag
dat God ons dan aannemen mag.'
Daarop zeide Sinte Brandaan:
'Wij waren in uw burcht gegaan
en daar zagen wij pracht en praal
en rijkdommen in zaal op zaal;
het was er alles om het meest.
Het moet een rijk man zijn geweest,
die dit alles daar heeft gebracht.
God heeft ons in Zijn grote macht
weer veilig weggevoerd van daar.
Maar ik durf u zeggen: voorwaar,
wij namen niets van al dit goed,
zodat niemand zich schamen moet,
of in moeilijkheden geraakt,
als iets blijkt te zijn weggemaakt;
want het zou mij in elk geval
spijten als iemand u bestal.
Als God niet in Zijn grote macht,
nadat Hij ons hier had gebracht,
de draken vastgebonden had,
wij waren verslonden, voordat
wij de poort waren ingegaan.
Maar wat moogt gij hebben gedaan
- want daarvan begrijp ik niet veel -
toen wij waren in uw kasteel?'
Toen antwoordde de Walscherand:
'Wij waren in een ander land,

*

over[2023] *een woud gevaren*
met zestig groote scharen,
in dat land ten Draken[2025].
Wel vele ongemaken[2026-27]
zoo hebben wi allen daar begaan:
wi waren wel na gevaan[2028].
Zi daden ons menigen toorn[2029] *:*
met spotte namen zi ons koren -
dat zeggen wi te waren.
Dies[2032] *waren wi daar gevaren*
ende hebben met hem[2033] *gevochten*,
aldaar wi ze zochten[2034].
Wi hadden groot volk-heere[2035].
Zi brochten ook[2036] *ter weere*
harde vele schraten[2037] *:*
wegen ende straten
hadden zi alle beleget[2039].
Zi en waren niet[2040] *zoo ontweget*[2040]
no in zoo grammen moede,[2041]
zint[2042] *dat hem God*, *die goede*,
gedoogede[2043] *den twijfel*[2043],
dat zi moesten metten duvel. -[2044]
Ik en zeg u niet meere,
gi ne wilt[2046] *wederkeeren*
tote onzen huus, *heere;*
daar willen wi di eeren.'
'*Neen wi*, *wi zullen varen;*
God moet[2050] *ons bewaren*',
sprak die goede Sinte Brandaan,
'*ende Gode volen*[2052] *zoo moetti*[2052] *gaan.*'

*

2025 — *Draken* schijnt, blijkens de Duitse vorm *trachen* in H 1951 inderdaad tot O te behoren. (M bekort hier en heeft geen gezag; P helpt wel voor de passage - d.w.z. vs 2022-44 -, maar niet voor deze regels.) De Draken moeten een soort demonische monsters zijn die zich weer tot de duivelen verhouden als de Walscheranden tot de engelen (vgl. vs 2040-44).

2027 — *Begaan* i.pl.v. *ghedaen* is een emendatie van Verdam.

2037-38 — Regels van C; ik heb de oorspronkelijke rijmwoorden hersteld. Vgl. de aant. van Bonebakker.

2056 — is H 1982; ik heb *ende* doen vervallen. Over deze wonderlijke tussenzin (vss. 2053-58), zie p. 212. Vgl. ook vs 2117 vlg.

- Doe Brandaan oorlof genam[2053],
die boek zeit dat hi kwam
in den ellefsten[2055] *morgen*
in der meester[2056] *zorge*

dat is het land der Drakenschaar,
en tegen hen voerden wij daar
met zestig legers een gevecht;
onze toestand was bitter slecht,
want steeds liepen wij weer gevaar
dat men ons gevangennam daar.
Telkens weer, en met overleg,
stalen zij ons graan van ons weg
en berokkenden ons verdriet;
maar wij namen het zo maar niet.
Wij volgden hen en naderhand
bevochten wij hen in hun land;
wij bezaten een grote macht,
maar door hen op de been gebracht
waren kobold en bosgeest bei
en de wegen bezetten zij.
Waarlijk, sedert de goede God
Zich had afgekeerd van hun lot
en hen, in hun wanhopigheid,
duivels gemaakt had, indertijd,
waren zij niet meer zo bevreesd
en zo toornig gestemd geweest.
Maar ik voeg er geen woord meer bij
en zal beslist zwijgen, tenzij
gij in ons huis binnentreedt, Heer;
dan bewijzen wij u hier eer.'
'Neen waarlijk, dat weigeren wij,
wij varen voort. God sta ons bij!
En dat gij', sprak goedig Brandaan,
'onder Zijn bescherming moogt staan.'
Het boek meldt verder dat Brandaan,
nadat hij van daar was gegaan,
op de elfde morgenstond weer
zich bevond in het zwaarst stormweer,

die hem ie wederstoet[2057]
zint hi voer in der zee-vloed. -
Die wonderlike lieden
riepen in haren bediede[2060]
na Sinte Brandane,
den Gods onderdane,
ende boden hem schat ende spijze.
Doe sprak die Gods wijze:
'*Uwer spijzen hebben wi goeden raad*[2065],
want het ons zoo niet en staat[2066-67]
dat wi're iet mogen ontvaan.'
Doe liet hi zijnen kiel gaan
ende schied[2069] *van dien lande*
ende voer op die zee te hande.

Doe verzag[2071] *Sinte Brandaan*
eenen kleenen man zaan.
Die boek zeit ons dat,
dat hi vloot[2074] *op een blad.*
Die man was kume[2075]
alzoo groot als eenen dume[2076]*;*
in die slinke hand zijn[2077]
voerdi een kleen napkijn[2078]
ende een greffie[2079] *in die rechtere hand*,
die ne was niet harde lang.[2080]
Daarmede was hem vele wee:
hi stak die greffie in die zee[2082]
ende droop[2083] *'t in dat napkijn*,
dat hi hadde in de hand zijn.
Doen hij 't vol had gedaan,
goot hij 't uut alzoo zaan[2086].
Doe hij 't dus mat ende uutgoot
- hoort hier wonder groot! -

dat hem ooit op zee overviel,
sinds hij haar bevoer met zijn kiel.
Toen gaf de wonderlijke schaar
van Walscheranden door gebaar
en ook door woorden te verstaan
aan de goede Sinte Brandaan,
dat zij hem aanbood drank en spijs.
Maar de man Gods antwoordde wijs:
‘Spijs hebben wij genoeg aan boord
en 't ware niet zoals het hoort,
als men u dan nog lastig viel.’
Daarop wendden zij hunne kiel
en afscheid nemend van dat land
lieten zij achter zich het strand.

Toen zag de heilige Brandaan[+]
een klein man, daar niet ver vandaan,
waarvan het boek melding maakt dat
hij daar maar voortdreef op een blad;
't manneke was ternauwernood,
en al met al, maar één duim groot;
in zijn linkerhand torste hij
een schaaltje, klein van makelij,
en in zijn rechter merkte men
een soort griffel of kleine pen.
Hij zat daar vol verdriet en wee;
telkens stak hij zijn pen in zee,
en wierp de druppel naderhand
op 't kleine schaaltje in zijn hand.
Was dat eindelijk volgedaan,
dan liet hij de inhoud weer gaan.
Toen hij weder de inhoud mat
en die toen weggegoten had,

[+] *Het mannetje dat de zee wil meten*

doe vraagde hem Sinte Brandaan
twi[2090] *dat waar' gedaan.*
Hi sprak: '*Ik mete deze zee*
- het 's mi voorschepen[2092] *emmermee*[2092] *-*
ofte ik ze volmeten mag[2093]
tote aan den doems-dag[2094].'
Doen sprak Sinte Brandaan:
'*Hen*[2096] *werd*[2096] *nemmermeere gedaan;*
al woud's al de wereld pijnen,[2097]
dat meten zoude luttel[2098] *schijnen*
tote an den doems-dage.'
'*Nu hoort*, *wat ik u zage*[2100],'
die kleene man antwoordde op dat,
daar[2102] *hi op dien blade zat.*
'*Niet te meer dan*[2103] *ik volmeten mag*
die zee tote an den doems-dag,
niet te meer mogedi[2105] *beschouwen*
al dat wonder in trouwen[2106]
dat God heeft laten geweerden[2107]
in 't water ende op der eerden
entie di nog verholen zijn. -[2109]
Dijne geestelike kind'ren fijn[2110]
die zijn thuus[2111] *zonder troost*[2111].
God, *die di dicken*[2112] *heeft verloost*[2112],
bid heme dore zijn goede[2113]
dat hi u altoos behoede.
Die heilige engel plege dijns[2115]*!*
In[2116] *mag*[2116] *hier niet langer zijn.*'

In den ellefsten[2117] *dage*
hierna - dat's geene zage[2118] *-*
waren zi in zorgen op die zee:
daar werd hem harde wee.[2120]

vroeg hem de heilige Brandaan,
waarom hij dit toch had gedaan.
‘Ik meet de zee,’ sprak de man toen,
‘en ben voorbeschikt dat te doen
tot de Oordeelsdag, om te zien
of ik haar kan meten voordien.’
Toen sprak de heilige Brandaan:
‘Dat krijgt gij immers nooit gedaan.
Al hielp u elke sterveling,
het resultaat zou nog gering
op de dag van het Oordeel zijn.’
Toen zeide dat mannetje klein,
terwijl hij op zijn boomblad zat:
‘Hoor,’ zei hij, ‘ik zeg u eens wat!
Evenmin als ik het vermag
de zee te meten vóór die dag,
evenmin aanschouwt gij ooit al
de wonderen van het heelal,
zoals God die heeft doen ontstaan
op aard en in de hemelbaan
en die u nog verborgen zijn.
Uw geestlijke kinderen fijn
zijn thuis in Ierland, zonder troost.
Bid de goede God onverpoosd,
dat Hij, Die u vaak heeft gered,
u steeds helpe op uw gebed.
Dat de engel u bij mag staan!
Adieu!’ zei hij, ‘want ik moet gaan.’

Op de elfde dag na dit feit[+]
kwamen zij - het is de waarheid -
weer in moeilijkheden op zee;
het liep hen ook nimmer eens mee.

[+] *Een walvis omsingelt het schip*

*

Haar angst was vele groot:
daar brocht ze in grooter nood
een visch, die was vreesam[2123],
die jegen hem zwemmende kwam.
Hi wilde verzwelgen haren kiel;
hem was zijn mond ende zijn giel[2126]
menig gelachte[2127] *wijd.*
No eer no na dier tijd[2128]
en was haren angst zoo groot.
Drie dagen hi voor hem vloot.[2130]
Doe spien hi hem[2131] *t'eenen boge,*
en zij dat ons die boek loge.[2132]
Den staart stak hi in den monde
zoo hi alrediepst konde.[2134]
Dat schip hi al omme beving[2135]*:*
veertien dagen voeren zi in den ring!

* 2128 is C 2124; ik heb de formule hersteld naar vs 276. Wschl. bedoelt het hs.: *weder eer no na der tijt.*

In de grootste bekommernis
zag men een monster van een vis,
dat vreselijk was om te zien,
op het schip toezwemmen, nadien.
Hij wou de boot verzwelgen gaan
en men zag zijn bek openstaan:
die was menige vadem wijd.
Waarlijk, noch vóór noch na die tijd
was hun bekommernis zo groot.
Hij zwom drie dagen voor de boot.
Toen spande hij zich in een boog
- tenzij het boek ons hier beloog -
en hij stak zijn staart in zijn muil:
deze ging er geheel in schuil.
Zo lei hij om het schip een kring.
Twee weken voer men in die ring;

*

Als die visch hem roerde[2137],
die zee dat schip voerde
als of 't in die wolken zoude[2139]
ende echter[2140] *weder woude*
vallen in die afgronde.
Dus voeren zi lange stonde.
Doe vielen[2143] *zi in die barke*[2143]*:*
daar mede wilden zi starke[2144]
roeien ute, te lande[2145].
Die visch dede hem grooten ande[2146].
Doe weende zeere die schipman[2147].
Doen troostene[2148] *Sinte Brandaan:*
'*Heelden, u niet en versaget*,[2149]
gi wit[2150] *wel dat ons God havet*[2150]
dicke wonderlike geneerd[2151].
Als dezen visch wegkeert,
zoo werd[2153] *die zee al stille;*
dan hebben wi onzen wille.'[2154]
Die visch hi zank[2155] *te gronde.*
Daar verledigt[2156] *ze God tier stonde*[2156]. - -

Doen kwam een weder schoon.
Die kiel stond stille doen:
no[2159] *door zeil, no door wind*
hi en wilde niet gaan een twint[2160].
Vierde half[2161] *weke lag hi ter stede;*
die hitte hem[2162] *dicke wee dede.*
Doe kwam een ivindes-stoot,
die kiel daar henen schoot.
Zi voeren voort een lettel bat[2165]

*	2143-46	is C 2139-42 en H 2069-72 (ik koos H 2069-70, C 2141-42). Deze bijzonderheid komt in M en P niet voor; het lijkt me overigens een denkfout, maar daarom psychologisch des te interessanter.
	2151	is H 2077; *gheheert* veranderd in *gheneert.*
	2154	De Mnl. bewerking heeft na vs 2154 (d.i. C 2150, H 2080) het verdwijnen van de vis vergeten te vermelden. Daar dit echter een zinstorende fout is, heeft C de mededeling secundair ingevoegd na C 2158. Ik heb C 2159-60 nu 8 regels hoger geplaatst.
	2158	is H 2082; *dat scip* veranderd in *die kiel*; idem in 2164 (d.i. H 2088).
	2161	is H 2085; *halve* veranderd in *half.*
	2164	zie aant. op 2158.

doe kwamen zi t'eenre stad[2166]
daar 't water was zoo dinne[2167],
dat zi onder hoorden daar inne

als de vis zich even bewoog,
joeg de zee het schip naar omhoog,
als vloog het naar het wolkenheer;
daarna echter stortte het neer,
alsof het viel in een ravijn:
er leek geen einde aan te zijn.
Zij wierpen zich in de roeiboot,
want waarlijk, de toestand gebood
hun te trachten aan land te gaan,
zoveel leed deed de vis hen aan.
De stuurman ving te wenen aan.
Toen troostte hem Sinte Brandaan:
'Helden,' zei hij, 'weest niet bevreesd,
God is steeds onze steun geweest
en Hij heeft ons vaak bijgestaan.
Als de vis nu maar weg wou gaan,
dan kalmeerde de watervloed
en dan ging het ons verder goed.'
Toen zonk het dier naar de zeegrond,
want God verloste hen terstond.

Toen genoot men van prachtig weer,[+]
maar de boot bewoog zich met meer.
Zeilen noch wind speelden het klaar
dat hij ook maar bewoog een haar.
Hij lag daar drie en een half week.
Men raakte van hitte van streek.
Eindelijk kwam er een windstoot,
zodat de boot weer voorwaarts schoot;
men dreef een weinig verder voort
en bereikte een zeldzaam oord.
Het water was daar zo sereen:
men hoorde er alles doorheen.

[+] *Brandaan en de zijnen bereiken het eind van de wereld*

*

klokken helen ende klingen[2169]
ende ook papen[2170] *zingen.*
Zi hoorden paarden neien[2171]
ende ook vogelen schreien[2172].
Zi hoorden die honden bilen[2173]*;*
ende met hoornen gilen,[2174]
ende vroolike zingen,
dansen ende springen
van mannen ende wijven:
zoo hoorden zi onlede[2178] *drijven.*
Doe zi dit hoorden daar onder
zoo hadden zij 's groot wonder:[2180]
dat[2181] *hem zoo bij*[2181] *was*
ende zi niet en zagen das.[2182]
Die heeren bij rade gemeene[2183]
worpen ute zinkel-steenen,[2184]
hoe diepe dat 't water ware.
Die steenen waren zware,
in wel korter stonde
zoo waren zi te gronde.
Den anker worpen zi ute daarnaar.
Dies ward hem te moede zwaar:[2190]
in den eersten valle
die anker ward met allen[2192]
onder gevaan[2193] *ende gebonden.*
Daar hielden zi lange stonden
ende hadden wel groot wonder[2195]
wiene hielde daar onder.[2196]
Die meester-stierman[2197] *zeide doe:*
‘*Ik en weet*, *wat ik best doe:*[2198]
snijd ik den anker-reep[2199] *ontwee*[2199],
zoo en mogen[2200] *wi nemmee*[2200]
den grond der zee gewinnen - -
Helpt ons, *Drochtijn*[2202], *henen*[2202]

*	2182	Na deze regel (d.i. C 2178 of H 2106) heeft de Mnl. versie een hiaat van wschl. 8 regels. Men zie p. 210.
	2201-2	Het nog bewaard zijn van het woord *ghewinnen* in C 2197 bewijst wel dat M 1507-8 de oude rijmwoorden gebruikt. Ik heb daarom het rijm als: *gewinnen* tegenover *hinnen* hersteld.

Klokkeluien vernam het oor
en de zang van een priesterkoor
en paardengehinnik verstond
men naast het geblaf van een hond.
Hoorngeschal en vogelgeluid
klonk onder de zeespiegel uit,
en onder een vrolijk gezang
was het dansen er aan de gang
van mannen en vrouwen die daar
veel rumoer maakten met elkaar.
Aan hun verbazing daaromtrent
kwam bij de monniken geen end.
Niets van dit alles zagen zij
en toch klonk het hun zo nabij.
Daarom, met algemeen besluit,
wierp men de dieploden daar uit
en zo ontdekte men alras
hoe diep of de zee daar wel was:
zij bereikten bijna terstond
na geworpen te zijn de grond.
Het kwam hun echter duur te staan
dat zij het anker lieten gaan,
want het werd terstond na zijn val
vastgebonden geheel en al.
Daar zaten zij nu aan de grond
en niemand begreep wat hen bond
of wie ter wereld hen vastlei,
en de dagen gingen voorbij...
De meester-stuurman zeide toen:
‘Wist ik toch maar wat ik moest doen.
Snijd ik het ankertouw in twee
dan kunnen wij in volle zee
immers nooit meer voor anker gaan.
Heere God, wil ons toch bijstaan!

*
dore dijnre moeder eere!
Nu en mogen wi nemmermeere[2204-5]
onzer konst genieten.'
Dat zeil zi neder lieten...

Doe vraagde Sinte Brandaan
eenen zijnen kapelaan,[2208]
die geheeten was Noë,
of hi te schrijvene hadde mee[2210]
des wonders dat hi hadde gezien.
Noë sprak mettien[2212]*:*
'*Vader*, *ik heb's lange begeven:*[2213]
God dank, *die boek is volschreven.*'
Doe sprak Sinte Brandaan:
'*Zoo wil ik*, *dat wi zaan*
dezen boek ophaven[2217-18]
ende voor Sinte Mariën dragen,
want wi varen te hande[2219]
weder tote onzen lande.'
Doe dit al was gedaan
gingen zi ten zeile zaan
ende trokken 't an den maste
ende bonden 't vele[2224] *vaste.*
Den anker-kabel sneden zi ontwee
ende voeren vroolijk op die zee
ende kwamen zaan te hand
gezond tote in haar land.
Den boek nam Sinte Brandaan
ende alle die moonken zaan
ende gingen met hem schoone[2231]
in den monster vrone.[2232]
Doe kwamen hem jegen[2233]
vele goede Gods degen[2234],

*	2206	Is C 2202; H 2130. Hier treedt het grote hiaat op. Men vgl. p. 210.
	2220	Na deze regel (d.i. C 2216 of H 2144) heb ik C 2217-18 verworpen. H heeft ze niet; dit gedeelte is een Mnl. eigenaardigheid: wij kunnen dus niet bij M of P te rade gaan. Het wijst m.i. al voldoende in de verkeerde richting dat C hier viermaal dezelfde rijmklank achter elkaar heeft.
	2232	is C 2230; *vrome* veranderd in *vrone.* Vgl. de aant. op vs 470.

Doe dit, Uwe Moeder ter eer!
Want zeemanskunde baat niet meer.
Daarin zochten wij vergeefs heil.'
Daarop streken zij toen het zeil.

Toen sprak de heilige Brandaan[+]
een van zijn twee kapelaans aan,
en vroeg aan hem die Noach heet
of hij met opschrijven gereed
was en of hij nog meer moest zien.
Noach sprak dadelijk nadien:
'Vader, ik heb het al gestaakt:
het boek is, Goddank, volgeraakt;
er kan geen letter meer bijstaan.'
Toen sprak de heilige Brandaan:
'Ik wil dat gij dit boek opdraagt
aan Maria, de heilige maagd.
Want wij vertrekken nu terstond
weer naar de vaderlandse grond.'
Toen dit alles was afgedaan,
gingen zij bij de zeilen staan
en hesen hen op aan de mast
en bonden hen daar stevig vast.
Men sneed het ankertouw in twee
en koos toen, vrolijk gestemd, zee
en bereikte spoedig gezond
en wel de vaderlandse grond.
Toen is de heilige Brandaan[+]
met zijn schare aan land gegaan
en heeft het boek met praal en pracht
in een heerlijke kerk gebracht.
Daar ter plaatse kwam hem een stoet
krijgsknechten van God tegemoet,

[+] *Het boek is vol*

[+] *Slot*

broeders ende papen,
alzoo, *alze*[2236] *God hadde geschapen*[2236],
ende ontvingen die heeren
met wel grooter eeren.
Den boek heeft hi opgeheven[2239]
daar dat wonder in was beschreven.

Doe kwam een engel van Gode
ende dede zijns Heeren gebode[2242]:
'*Zijt willekome*, *Brandaan!*
Dijne vaart is voldaan.
Nu zijt op eerderijke
alzoo lange als u gelijke[2246],
ende alstu[2247] *hier niet mee*[2247] *wils zijn*,
zoo vaart ten hemele in 't zitten[2248] *dijn.*'

die God Zelf eenmaal uitverkoor
tot zijn broeder- en priesterkoor;
en zij groetten de goede heer
en de zijnen met grote eer.
Op het altaar lei Sint Brandaan
het boek, waar dit al in moet staan.

Toen daalde een engel Gods neer,
met een boodschap van God de Heer.
‘Welkom,’ zei hij, ‘welkom Brandaan,
nu gij uw zeereis hebt gedaan.
De aarde is zolang uw domein
als het u lokt om er te zijn,
maar acht ge hier uw taak vervuld,
de hemel wacht met ongeduld...’

*

Doe gereeddi hem gewesse[2249]
ende zang eene schoone messe.
Doen hi die messe volzang,[2251]
doe en leed niet harde lang,[2252]
hi en verschiet[2253], *die heere.*
God dede hem groote eere:
hi zand[2255] *omme zijne ziele*
den engel Sinte Michiele.
Men groef[2257] *met eeren den lichame;*
daar maakte men, *in zijnen name*,
eene kerke te waren[2259]
met negen schoone outaren[2260]*:*
die beteekenden[2261] *die negen jaar*
- dat zeit die boek over waar -
dat hi was in allenden[2263]
daar hem God wilde zenden.

Nu bidt Sinte Brandane

* 2260-61 is C 2258-59 en H 2182-83. Brandaans tocht duurt volgens de Reis (- in tegenstelling tot de Navigatio -) negen jaar. Men vergelijke vs 71, waar ook M en P dezelfde tijdsduur noemen; bovendien de aant. op vs 106-107. (De voorraad die P aanduidt als *wel genoeg voor twaalf jaar* is daarmee niet in strijd.) O hield deze reisduur consequent vol: dat bewijst C/H en P; want ofschoon P aan het slot bekort en de kerk met de negen koren of altaren niet noemt, wordt daar het avontuur bij de Walscheranden uitdrukkelijk *in het negende jaar* geplaatst. M echter keert tegen het slot naar de 7-jarige tocht van de Navigatio terug (M 1922-23).

2264 Na vs 2264 (d.i. C 2262) heb ik de lange uitweiding over *het latijnse boek* en de toespeling op de Spiegel Historiael, die alleen voorkomt in C en niet door de Duitse versies gesteund wordt, doen vervallen (C 2263-75). Men zie ook al Bonebakkers aant. op p. 63. In mijn tekst volgt daarom dadelijk de slotformule waarbij ik één regel heb moeten weglaten omdat er nu een rijmklank ontbrak. Zo verdween C 2276 (H 2185-86 is zèker niet oorspronkelijk).

2265 is H 2187; *ende* veranderd in *nu.*

2276 is H 2198; na *die* een *t* ingevoegd.

den Gods onderdane,
dat hi altoos ende heden
voor ons allen moete beden[2268].
dies en moet[2269] *hi niet vergeten*
want hi 't paradijs heeft bezeten.[2270]
Dies gehoore[2271] *hem Kerst*, *onze Heere*,
dore[2272] *zijnre liever moeder eere!*
Die dit heeft geschreven,
met Gode moet hi eeuwelike leven
in zijn schoone hemelrijke,
ende allen die 't hooren lezen, *eeuwelike!*

AMEN

Verlangende naar 's hemels dis,
zong hij zijn laatste schone mis
en nadat hij dit had gedaan,
wou hij uit het leven vandaan
en lei hij zich te sterven neer.
God bewees hem een grote eer,
want zijn ziel werd op Gods bevel,
gehaald door Sinte Michaël.
Men begroef hem met grote praal
en men bouwde een kathedraal
en plaatste als kroon op het werk
negen altaren in die kerk:
dit ter herinnering, voorwaar,
aan de zeereis van negen jaar
welke, met zoveel leed gepaard,
nochtans blij door hem werd aanvaard.

Nu bidt allen tot Sint Brandaan,
die van God zoveel krijgt gedaan,
dat hij ons altoos helpe met
de bijstand van zijn smeekgebed.
Hij schenke ons dit gunstbewijs
nu hij zit in het paradijs
en verhore hem onze Heer,
Zijn moeder Maria ter eer!
Hopen wij dat ook eeuwig leeft
hij die dit boek geschreven heeft;
kome hij met u tegelijk,
die het las, in het hemelrijk!

AMEN

Eindnoten:

1 *over lang* - lang geleden.
3 *teekijn* - wonder(teken).
4 *wildi* - wilt ge.
6 *die* de
6 *moet* - moge.
8 *wijlen* - eertijds
8 *sprekens beginnen* - beginnen met spreken.
13 *in haar gemoet* - haar te gemoet.
14 *wederstoet* - versperde.
15 *vierijn* - vurig.
16 *vloo van* - vluchtte voor
16 *fijn* - mooi.
17 *dede haren heere kond* - vertelde het aan haar meester. Vs 7-17 zie Numeri XXII, 21-35.
18 *ontsluten* - openen.
20 *redene acht* - in staat om te spreken.
21 er was eens een heilige
21 *zonder waan* - zonder twijfel.
23 *regement* - bestuurder.
24 *moonken* - monniken.

25 *Hiberne* - Ierland.
26 *diendi* - diende hij.
27 *vand* - vond.
29 *teekenen*, zie vs 3.
30 *mogedi* - kunt ge.
31 *Gods wijze* - wijze man Gods.
33 *boven der aarden* - op aarde.
34 *doe* - toen
34 *te waren* - inderdaad.
35 *datmer* - dat men er, *vand*, zie vs 27.
38 *weere* - ware, zou zijn.
39 *eerde* - aarde.
41 *dat* - dat het. Vs 42 rijmt op 41 volg. het mnl. taalgebruik.
42 hij las dat er drie hemelen waren.
44 dat een woudrijk land.
45 *gewassen* - gegroeid, *zwaarde* - huid.
46 *wederzeidi* - loochende hij, *harde* (spreek uit: haarde) - met stelligheid.
47 *omdat* - omdat het, *ongelovig* - ongelooflijk.
49 *geniette* - ondervond, *ontfermighede* - barmhartigheid.
50 *mede* - bovendien.
51 de avond en nacht vóór elke Zondag.
52-53 hij wilde noch kon dit volstrekt niet geloven.
54 *hi en zaagt* - tenzij hij het zag.
55 *verberrendi* - verbrandde hij.
56 *gaf eenen vloek* - vervloekte.
57 dat bekocht hij sindsdien wel duur.
58 *viere* - vuur.
62 *du heves* - ge hebt
62 *evele* - op verkeerde wijze.
63 *overmits* - tengevolge van
63 *dijnen* - uw.
65 *laattene* - laat hem (nl. hetboek).
66 ge zult nog wel gewaar worden.
67 *es* - is.
68 *ontbiedt* - gelast.
69 *dattu zuls* - dat ge moet.
70 op de golven van de zee.
72 *du zult beschouwen* - ge moet nagaan.
73 *mede*, zie vs 50 (het woord is vrij kleurloos van betekenis).
74 *ward* - werd
74 *pijnlikhede* - moeite, bezwaarlijkheid.
75 *gald* - betaalde, boette voor.
79 *doe*, zie vs 34.
80 *te rechte* - nauwkeurig.
81 *ontbood*, zie vs 68.
82 *al te* - zeer.
84 ter ere van Maria.
85 wat hem (Brandaan) ook zou overkomen.
86 *hi* - d.w.z. God
86 *behielde* - zou redden, sparen.
88 *tsiere* - tot zijn; de regel bet.: en hem de hemelse gelukzaligheid deelachtig doen worden.
89 *te hand* - dadelijk.
90 *zeewes* - zee.
91 *kiel* - groot schip
91 *touwen* - gereed maken.
92 stevig en betrouwbaar.
93 *vurijn hout* - van vurenhout.
94 *menigvoud* - bijzonder goed.
95 *besnijden* - door snijden vorm geven
95 *bewinden* - omwinden (de randen met sterk garen of dun touw tegen het inscheuren).
96 *binden* - beslaan, versterken.
97 *harde* - zeer.
98 *na* - naar 't voorbeeld.
99 *Noe* - Noach
99 *wijlen*, zie vs 8
99 *wrochte* - maakte.

100 *diluvie* - zondvloed
100 *vrochte* - vreesde.
101 *stalijn* - van staal.
102-103 om bij de wal te kunnen blijven, waar hem zulks nodig zou zijn.
104 *dedi* - deed hij
104 *gewand* - uitrusting, lading.
106 *ginger* - gingen er.
111 *heiligdom* - reliquieën.
112 waarvoor hij roem zou kunnen oogsten.
114 *pestier* - baktrog
114 *querne* - handmolen.
115 *smessen* - smidsgereedschap
115 *gemak* - geriefelijkheden.
116 *als* - zoals
116 *vertrak* - verhaalde.
117 *dedi* - deed hij.
118 *met zinne* - bedachtzaam.
120 omdat (of zodat) hem niets (kwaads) overkwam.
121 *hem* - zich.
122 *kwam hem ane* - overkwam hem
122 *zint*, zie vs 57.
123 *hine* - hij hem
123 *verloos* - verloor.
124 *vriendeloos* - vijandig.
125 *datten* - dat hem
125 *vijand* - duivel.
126 *breidels gewand* - teugel.
127 *orlof* - toestemming.
129 *gewout* - bezit.
130 *ontgout* - moest ontgelden.
131 *ie* - ooit
131 *gedochte* - in zijn hoofd haalde.
132 *deden* - bracht hem
132 *onzochte* - onzacht.
133-34 *viere*: *diere*, vgl. vs 57-58.
135 *tote dattene* - totdat hem.
136 *beden* - gebeden
136 *gewan* - won.
137 *began* - begon.
141 *harde* - zeer.
142 nooit zag hij daarvan de weerga.
145 toen bezwoer hij het plechtig.
146 *vele schiere* - dadelijk.
147 *dade* - zou doen.
148 hoe het met zijn leven gesteld was (geweest).
150 *doet* - doet het
150 *ongemak* - pijn.
151 *zaan* - weldra, dadelijk.
154 *daar an* - er toe.
155 *dicwile* - dikwijls
155 *woed* - waadde.
157 *strang* - sterk.
163 *hem* - hun.
165 *strang*, zie vs 157.
166 al was ik nog ééns zo lang geweest.
168 *daar* - op de plaats waar
168 *toter* - tot de.
169 toen kon ik het er niet levend afbrengen. De inhoud van de hoofdzin tussen vs 170 en 180 is als volgt: toen had mijn laatste uur geslagen, zoals aan alle dingen (een eind) moet (komen), of ze nu kwaad of goed zijn - behalve aan de martelingen der hel (daar komt nooit een eind aan) en (de zaligheden van) het paradijs.
174 *kwellen* - gekweld worden, lijden.
175 *daar* - waar.
176 *doogen* - lijden.
178 *wijs* - weggelegd, verzekerd.
179 *daar*, zie vs 175.

180 *blijschap* - zaligheid
180 *harde* - zeer.
182 *zaan* - gauw.
183 *of* - indien
183 *verbidden* - door gebed afsmeken.
184 *uws lijves jan* - uw leven zou schenken.
186 *zoudstu* - zoudt ge
186 *ontvaan* - ontvangen.
187 en Gods genade nastreven.
189 *mag* - kan
189 *wijs*, zie vs 178.
193 *ja gi* - ja (dat moest) ge.
194 daaraan zoudt ge niet kunnen ontkomen.
196 *of ik mi doopte* - als ik mij liet dopen.
199 *pijnt hem* - beijvert zich.
200 *mag* - kan.
202 *den schat* - het aardse goed.
206 *mee* - meer.
208 *dies* - daarvan.
210 en het geloof verloochenen.
211 *alzoo* - zoals
211 *schrifture* - de bijbel.
212 *die ziele* - een dergelijke ziel
212 *werd* - wordt.
213 *gepijnet* - gepijnigd
213 *al te* - zeer.
214 *wi*, nl. de heidenen.
215 *niemen* - niemand.
216 *no* - noch
216 *wet* - geloof.
217 *waart* - ware het.
218 *wet*, zie vs 216
218 *afginge* - afvallig werd.
219 *waar* - ware
219 *spade* - laat.
220 door de kwade inblazing van de duivel.
222 *alzoo* - zoals.
224 *mee*, zie vs 206.
225 *gepijnt* - gepijnigd
225 *bin* - ben.
227 *die* - degenen die.
228 zie vs 218.
229 *nood* - marteling.
232 *bename* - zou ontnemen, *beede - ende* = zowel - als, *zitten*: het vermogen tot zitten, enz.
236 *gedinken* - denken of herinneren.
238 *aderen* - inwendige lichaamsdelen.
240 *harmscharen* - hellepijnigingen.
242 en al was ze ook van rood goud.
243 *mocht* - kon.
244 *ende daar toe*: vertaal: en ik bovendien.
247 *door den nood*: dit slaat wschl. terug op vs 229.
249 *dies* - daarom.
250 *harmscharen*, zie vs 240.
251 *deemsternisse* - duisternis.
253 *jonne* - vergunt, toestaat.
256 *gejan* - vergunde.
257 naar de plaats waar God (het) wilde.
258 *houde* - spoedig.
259 *om zijnen nood* - noodzakelijkerwijze.
260 *alzoo* - zoals.
261 *zi*: nl. het reisgezelschap.
262 *orlof* - afscheid.
263 *vrienden ende magen* - verwanten en familieleden.
264 *ter stede* - lett.: ter plaatse (een stoplap).
265 *keerden* - plaatsten volg. de windrichting.
266 *alzoo hem* - zoals hun.

267 ze brachten hun roeiriemen buiten boord.
268 *vloten* - voeren.
270 *kort* - weldra.
271 *al te* - zeer.
272 *linddrake* - krokodilachtig monster.
274 *mule* - muil
274 *giel* - geopende bek.
275 *gelachte* - vadem.
276 noch daarvoor, noch daarna.
277 *meerren* - grotere.
278 *hem* - hen, nl. de zeevaarders
278 *ontsloot* - ging open.
280 *eenen hert gelijk* - gelijkend op een hert.
281 dit achtervolgde op zijn gemak.
283 *datten* - dat het hem.
284 *ne* - niet.
286 *keerdi* - keerde hij.
287 *danen* - waarvandaan.
288 *vernam* - bemerkte.
289 *vro* - blij.
290 *dankets* - dankte daarvoor
290 *alzoo* - eveneens.
292 *meerderde* - werd groter
292 *troost* - vertrouwen.
293 *met gemake*, vgl. vs 281.
294 *zeewes vlake* - uitgestrekt zeevlak.
295 *verzag* - kreeg in het oog.
296 *werf* - oever, kust.
297 *dochte* - leek.
301 dat op die plaats een rivier in zee vloeit.
302 *aat* - voedsel.
304 *over waar* - als waarheid (misschien stoplap).
306 de dappere helden van God.
307 *trokken* - roeiden
307 *havene* - baai.
308 *ave* - (er) af.
309 *schouwen* - bekijken.
311 *ziedene* - koken.
312 *liet 's hem* - liet hun dat.
316 toen zij hem begonnen te vellen.
317 *al dat* - het gehele.
318 *al te hand* - ogenblikkelijk.
320 nauwelijks op tijd zijn schip bereikte.
323 dat hij ze door zijn genade.
324 *pijne* - ellende, treurig lot.
325 *al onder* - geheel onder (water).
329 *vaste* - (bijw.) snel, of zeer.
330 *onraste* - toestand van zorg.
333 dit zou wel een vis kunnen zijn.
334 *trak* - trok
334 *in* - in zee, naar beneden.
336 *gewies* - groeide.
337 *ruggebraden* - rugspieren.
338 *dicken* - dikwijls.
339 met kalme geest.
340 *door* - ter wille van
340 *goede* - goedheid.
341 *gezande* - zou zenden.
342 *gestadigen* - rustig.
346 *konder* - ondier.
347 *jegen hem* - hun te gemoet.
348 *vaan* - aangrijpen.
349 en terstond vernielen.
350 *dorven* - behoeven
350 *ontzien* - vrezen.
352 *niet* - niets.

354 *van hem bewaren* - tegen hem beschermen.
356 *al ruw* - helemaal ruig behaard.
357 *dicken* - dikwijls.
359 het meervoud van knie is in het mnl. éénlettergrepig.
360 *ontvlien* - ontsnapping.
362 *verbaden* - kregen door gebeden gedaan (van).
363 *wonder* - (zee)monster.
364 *bezijden haren* - naast hun.
365 *borlen* - brullen
365 *wallen* - bruisen.
366 *al met allen* - geheel en al.
368 *lange stonde* - lange tijd.
371 *pijne* - hellestraf.
372 *in mensen gelike* - in menselijke gedaante.
374 helaas, zeer droevig was het met hen gesteld.
376 *mag* - kan.
378 *dat dus* - iets dat aldus.
380 *dus* - aldus
380 *zwielen* - versmachten.
382 *om Gode* - om Godswil.
385 *drossaten* - 'butlers'
385 *schinken* - schenkers.
386 *dies* - omdat.
387 *heeren* - meesters
387 *hieten* - opdroegen.
388 toen wij nog leefden.
390 *zoo* - daarom
390 *onzer niet ontfarmen* - zich niet over ons ontfermen.
393 *wee*, vgl. vs 374.
394 hoe dicht bij ons de zee (het water) ook is.
395 *te waren* - inderdaad.
396 *mogen* - kunnen.
398 *bij dijnre minnen* - uit naastenliefde.
400 *door dijne eere* - uzelf ter ere.
401 *doen allene* - toen voortdurend.
402 *vlene* - smeken, bidden.
404 *hem* - hun (nl. de arme zielen)
404 *bij caritaten* - bij de christelijke liefde, uit barmhartigheid.
406 *hovet* - hoofd.
407 *genetten* - nat maakten.
408 *negen* - bogen (voor)
408 *alte hand* - terstond.
410 *heme* - zich
410 *danne* - daarvandaan.
412 *dat Gods vertogen* - de openbaring van God.
413 *hiet* - gelastte.
415 *steden* - plaats.
416 *hare allenden* - hun ellende.
419 *vloot* - voer.
421 *met gemake* - rustig.
422 *zeewes vlake* - zeevlak.
423 *zaan* - weldra
423 *booten* - slaan, kloppen.
425 *hem* - hen.
426 *haren* - hun.
427 *Levermeere* - naam van een fabelachtige zee, gevuld met een brijachtige vloeistof.
427 *Levermeere* - naam van een fabelachtige zee, gevuld met een brijachtige vloeistof.
428 *heere* - leger, schare.
433 *wagen* - heen en weer gaan.
434 *uter* - uit de
434 *ragen* - uitsteken.
436 hoe dikwijls deed God hem zijn genade ondervinden.
439 *metten* - met de.
440 *mogedi* - kunt ge, of: moet ge.
443 wat ook maar van ijzer daar in de buurt zou komen.
444 hij zou het aan-trekken.

446 *begonste* - begon.
447 *in 't Oostende* - naar het Oosten.
448 *steenwende* - rotswand.
450 *monster* - monasterium, klooster.
452 *met zinne* - bedachtzaam.
453 *ende hadden gedaan*, nl. gediend hadden.
458 *kerstenlijk* - christelijk.
459 *Gods kinden* - vrome mensen.
460 *condi ondervinden* - kon hij er achter komen.
462 als het niet was de macht van God.
464 *Selker* - zulke
464 *nicht* - niet.
467-68 er waren maar zeven van deze hoge krijgsknechten van God.
469 *hem* - voor hen.
470 *vronen* - heilige.
471 *te middage* - iedere dag om twaalf uur.
472 *duve* - duif
472 *raven* - raaf.
473 *vierdalf* - vierde half, drie en een half.
478 *onderdane* - dienaar.
481 *harde wijzelike* - zeer verstandig.
482 *rijke* - machtig.
484-85 Hij zou mij mijn voedsel zeker wel hierheen gezonden hebben.
486 indien hij van mening was dat ik dat waardig ware.
487 hoe graag berust ik in zijn macht.
488 *ende* - maar.
489 *wildes* - wilde het (lett.: er van).
490 *allenden* - ongelukkige.
491 *verzag* - verzorgde.
492 *ontwee* - in tweeën.
494 toen trof hij geen voorziening voor mij.
496 *zuldi* - zult ge, moet ge
496 *als die wijzen* - als verstandige mensen (vrijwel een stoplap).
499 *nijd* - afgunst.
502 *te leene* - als leengoed, ten gebruike.
504 alles, waaraan ik behoefte heb. (Deze zin behoort zowel bij 503 als bij 505, en zou eigenlijk tweemaal gelezen moeten worden.)
506 *over* - voor.
511 *brochte* - bracht.
513 *geten* - gegeten.
516 *orlof nemen an* - afscheid nemen van.
517 *entie* - en de.
520 *alzoo hi kint* - gelijk hij bemerkt.
521 *te dale* - achteruit.
522 *zeeschale* - waterbekken van de zee.
526 ze konden hem niet met de ogen afzien.
529 *ruw* - ruig behaard.
530 hij zag slechts lucht en water.
532 *komen ware* - gekomen was.
534 *onderdaan* - onderworpen aan het gezag van.
535 *geloves mi* - geloof me.
536 *waars* - waart.
540 *tote hare* - tot hier, tot nu toe.
542 *trooste* - hulp.
543-45 vertaal ongeveer: en God weet, dat ik niets anders at, sinds ik hier kwam (dan hetgeen hij me zond).
546 *vernam* - zag.
550 vgl. vs 148.
553 *gewaarlike* - waarlijk (stoplap).
554 *rijke* - machtig.
555 *hiet* - heette.
556 *was genant* - heette.
558 daarom ondervindt mijn lichaam grote ontbering (nl. tengevolge van deze zonde).
560 *dies* - daarom
560 *doog* - lijd.
561 *daarbij* - nl. bij deze vrouw.

562 *dicke* - dikwijls.
563 *te zijnen schilde kwam* - ridder werd.
564 *lijf* - leven.
565 uit gramschap.
566 *stoet* - stond.
567 *donderslag* - bliksemstraal
567 *lijf* - vgl. vs 564.
568 *hij* - nl. de bliksem.
570 duchtte ik het van God dreigende onheil.
573 *beede - ende*, vgl. vs 233
573 *vrienden en magen*, vs 263.
576 den paus gaan bekend maken.
579 *alzoo* - zoals
579 *mag* - kan.
580 *bedorven* - kwamen om het leven.
581 *ontklam* - ontsnapte door te klimmen.
583 *mijne mesdaad* - al wat ik misdaan had.
584 *geschepen haet* - geschapen heeft.
585 *wachte* - wacht af.
587 *zegdi* - zeg u.
588 *openbare* - duidelijk.
590 het zingen der engelen.
593 als de kou u overvalt.
594 *mogedi* - kunt ge.
595 *gewezen* - het uithouden.
597 *eenzedelen* - kluizenaars.
599 *vergaten* - als waardeloos beschouwden.
600 *kruut* - kruiden, groente.
601 toch vertoefden zij wel.
602 *was 't* - hetzij.
603 *krude* - struikgewas
603 *riede* - 't riet.
604 *heme* - zich.
605 *verwerden* - verzachtten.
606 *mag* - kan
606 *beverden* - behoeden
608 dan geef ik er in het minst niet om.
609 *vlees* - lichaam.
610 *die wijle* - gedurende de tijd
610 *dat* - dat het.
612 zie vs 593.
613 *slupe* - sluip
613 *hol kleene* - klein hol.
615 *wacht* - vgl. vs 585
615 *dat gestille* - het bedaren (van het slechte weer).
616 *eest alzoo* - is het aldus.
617 *beenen* - gebeente.
619 de dag des oordeels afwachten.
620 *moet* - moge.
621 ik spreek niet langer tot u.
625 *van dannen* - daarvandaan.
627 *zeewes vloeden* - hoge golven.
628 *worden* - werden
628 *harde* - erg.
629, 31 *metten* - met de.
632 *allinde* - (vertaal:) afgelegen streken.
633 *stad* - plaats.
635 *hi* - nl. Brandaan.
638 *erge* - leed, onheil.
640 *branden* - brandden
640 *wielen* - gloeiden.
641 *bernet* - brandt
641 *emmermeere* - voortdurend.
643 daar hoorde hij niets anders.
645 *krijzeltanden* - knarsetanden.
646 *branden* - brandende stukken (hout).

648 *ter vaart* - dadelijk.
649 tot den bestuurder die toezicht had over de hel.
650 *oft wezen mag* - indien dat mogelijk is.
651 *onminne* - rumoer.
653 *pijnheeren* - pijnigers.
654 *voogden* - bestuurders
654 *onrechte* - onrechtvaardige.
655 dat kunt ge geloven.
656 *ongerechte* - zondige.
657 onbetrouwbare opzieners en valse rechters.
658 *berekenen* - boeten.
659 *zegdi* - zeg u.
660 *wroegers* - verklikkers.
664 *haren* - hun.
665 *alle wegen* - op alle manieren.
664-67 die met hun mond die slechte dingen die er van uitgingen, op alle manieren terugkrijgen. (Hun monden worden in het bijzonder gepijnigd, omdat ze daarmee zondigden.)
668 dit is hun loon naar waarheid.
669 *dies gedochten* - dit bedachten, verzonnen.
670 *hare heeren* - hun meesters.
671 *om kleene mieden* - om gering geldelijk voordeel.
672 *mesvoerden* - slecht behandelden.
674 *bernen* - branden.
678 en in kwaad van allerlei soort.
679 *entie* - en die
679 *schalkhede* - verdorvenheid.
680 *evenkersten* - medechristen, naaste
680 *mede* - bovendien.
681 *dicken* - dikwijls
681 *veroordeeld* - in het ongelijk gesteld.
682 daarom worden ze eeuwig hier vastgebonden.
683 *afstaan* - er mee ophouden.
684 noch rechtvaardige boetedoening op zich nemen.
686 *zwielen* - versmachten.
687 *carijne* - pijn, smart.
688 *pijne* - hellestraf.
690 vgl. vs 400.
691 *hieten* - beval hem.
692 *u* - nl. de zielen
692 *te waren* - inderdaad (stoplap).
693 gij zult niet veel genoegen hebben van zijn hulp.
694 *mag* - kan.
695 *jegen spoed* - te vergeefs.
696 ge hadt nooit de wil noch de gemoedsstemming.
698 *zoene* - verzoening met God.
699 *hem* - nl. Brandaan en de zijnen.
700 *keerdi danen* - wendde hij vandaar.
702 *in hand gaan* - naderen, beginnen.
704 *nieuwer klaar* - nergens licht.
705 *doch* - en toch
705 *guldijn* - van goud.
706 *daar* - waar
706 *dat gruus* - het kiezelzand.
708 *alleene* - eveneens.
710 *karbonkel* - robijn.
711 *geborgen* - verborgen.
715 *no* - noch.
716 daarvan zagen ze hoegenaamd niets.
717 *donkernisse* - duisternis.
719 *hiet* - gelastte.
720 *barke* - licht vaartuig
720 *wel gedaan* - goed gebouwd.
721 *uten* - uit de.
722 *recken* - strijders (voor Gods eer).
724 *wigant* - held.
726 *alzoo* - zoals

726 *haen* - hebben.
727 *te hand* - dadelijk.
731 *te dale* - (vertaal:) verder.
732 *zalen* - paleizen.
733 *nie* - ooit
733 *kersten man* - Christen (bij uitbreiding: iemand).
734 zoals ik u kan vertellen.
735 *buten guldijn* - aan de buitenkant van goud.
736 *stijlen* - pilaren.
739 *hi en lichte* - of hij gaf licht.
740 *borne* - fontein.
742 *hen mochte niet* - het kon niet.
743-47 de fontein had vier stralen: daar vloeiden balsem, siroop, olijfolie en honig.
744 *goeden koop* - (vertaal:) in overvloed.
745 *zeem* - honig.
747 *aderen* - stralen
747 *vloot* - vloeide.
748 *dochtem* - leek hun.
750 *wonne* - vreugde, zaligheid.
752 in een kring.
753 *cedrus* - ceder.
755 *speciën* - specerijen.
756 *der ik* - durf ik
756 *wele* - wel.
757 *alte male* - geheel en al.
759 *lijden* - voorbijgaan.
760-61 voordat ik naar waarheid kon zeggen hoeveel prachtigs (daar was).
762 *twijfele* - tweestrijd.
763 *moed* - stemming.
764 daar te zijn leek hun zo heerlijk.
766-67 het dak van het paleis leek wel gemaakt van mooie pauwe-veren.
768 *gemak* - weelde.
770 *ende* - terwijl.
775 *breidel wel gedaan* - mooie teugel.
776 dat bekocht hij heel gauw.
779 *liste* - arglist.
780 *hi* - de monnik
780 *'s* - (vertaal:) het.
780-89 een passage met steeds wisselende subjecten en objecten
781 *hine hem* - de duivel de teugel aan de monnik.
782 *hi* - de monnik.
783 *hi* - de duivel
783 *hine* - hij hem, nl. de monnik de teugel.
784 *hi* - de teugel
784 *hem* - voor de monnik
784 *betame* - passend.
785 *met te rijdene* - om mee te rijden.
787 de duivel stootte de teugel aan, zodat deze bewoog.
789 *hine* - hij hem, nl. de monnik de teugel.
790 *worden* - werden.
791 *doene* - toen hem
791 *trak* - trok.
793 *hi hem* - hij voor zich.
795 *bargen* - borg hem
795 *gewant* - kleed.
797 dadelijk gingen ze uit de zaal.
801 *stede* - plaats.
802 *diefte* - diefstal.
803 *danen* - van daar
803 *vaste* - herhaaldelijk.
804 *raste* - mijl.
807 *rijm no snee* - rijp noch sneeuw.
808 *hem* - hun.
809 *werd* - werd 't.
811 hij had mooi haar.
812 *al grauw* - geheel grijs.

813 *borch-dore* - deur, poort van het kasteel.
815 in groot aantal.
817 *al openbaren* - duidelijk.
821 *zwaarde vierijn*, vgl. vs 15.
822 *mochte* - kon.
823 *heet* - noemt.
824-26 hij laat daar niemand binnen, noch in het geheim, noch openlijk, tenzij de andere (engelen) hem (d.w.z. die iemand) daar brengen.
828 moge hij ons geleiden (wanneer wij gestorven zijn). Michael is nl. de aartsengel die de zielen naar het paradijs brengt.
831 *rocke* - gewaad.
832 *koppe* - kruin.
833 *tracken* - trok hem.
836 *mogen* - kunnen.
840 *vromen* - voordeel.
841 *wonderlike* - op wonderbaarlijke wijze.
842 in aantal verminderd volgens zijn macht.
844 *weder* - hetzij.
846 *veroogen*, zie vs 526.
847 *lankheid verkiezen* - lengte meten met het oog.
851 *maakt wijs* - mededeelt.
854-55 *orlof genemen tot* - afscheid nemen, weggaan van.
856 *bekande* - bemerkte.
886-88 degenen die naderhand gestolen hebben, willen het als niets (nl. gering) achten, maar dat kan niet zo doorgaan.
857 *goudijn* - van goud.
858 *das* - daarover.
859 *te spele* - met blijdschap.
860 *'s* - ervan.
861 *elkerlijk* - ieder.
862 *dat* - zodat
862 *zint* - sindsdien
862 *haren* - hun.
863 *godshuns* - kerk.
865 *braken* - woeden.
866 *weder* - onweer
866 *kraken* - knetteren.
867 *vier* - vuur
867 *blekken* - flikkeren.
868 *recken*, vgl. vs 722.
869 *ontzagen* - vreesden voor.
871 *eesscheden* - eisten op
871 *rochte* - rumoer (wschl.).
874 *zine* - zij hem.
875 *kwellen* - pijn lijden.
876 met andere van zijns gelijken.
877 toen de duivel hem vast greep.
878 *hine* - hij hem.
879 *diefsrecht* - het recht dat op een dief wordt toegepast
879 *kond* - bekend.
880 *voerdene* - behandelde hem
880 *wers* - slechter.
882 *stok* - boomstronken.
884 *geruchte* - rumoer.
885 op deze wijze brachten zij hem naar hun troep.
889-90, vgl. vs 683-84.
891 *kwellen* - pijn lijden, gekweld worden.
892 *metten* - door de.
893 *had's toorn* - had er verdriet over.
894 *zondelike* - door diens zonden.
896 *zeegt* - zegt.
897-98 ik moet toch wel een bedrieger (nl. slecht mens) zijn, anders zou God etc.
899 *meswende* - ramp.
900 *allende* - ellende.
901 *dat* - indien
901 *des gehinget* - dit toelaat.

902 *zoo* - dan
902 *gelinget* - verlengd, vertraagd.
903 *in* - ik plus ontkenning.
904 *gine helpt* - tenzij gij (d.i. de tochtgenoten) helpt.
906 *eer* - liever.
907 God om genade smeken.
913 *gehoorde ze* - verhoorde hen.
914 *dore* - terwille van
914 *ziere* - zijner.
915 *schijn* - lichtschijn.
916-17 als twee vurige hoorns brandde het en lichtte het daar in.
919 wat verwijt ge me?
920 daarvan heb ik niets gedaan (nl. van iets dat te verwijten valt).
921 *voerden* - voerde hem
921 *ziere*, zie vs 914
921 *scholen*, zie vs 885.
923 waarom zijt ge boos op mij?
924 *jegen di* - ten opzichte van u.
930 verstrikt is hij in diefstal (Misschien is zelfs de bedoeling: betrapt is hij met het gestolene nog in zijn bezit).
931 *der hellen gegeven* - overgegeven aan de macht van de hel.
934 *iet* - iets.
935 daarvan wil ik hem zuiveren.
936 *wilne* - wil hem
936 *verdingen* - loskopen.
937 *kruuswijs* - kruisgewijs, met uitgestrekte armen
937 *hem* - zich.
938 *wekten* - opwekten tot genade.
939 met hun gebeden wilden ze niet ophouden.
943 *t' zijnen gevoege* - overeenkomstig zijn verlangen (wschl.).
946 ze talmden niet lang, de monnik en de duivel.
947 *hine* - hij hem (de duivel de monnik).
948 *dedem* - deed hem
948 *ongevals* - leed, onaangenaams.
949 *hi* - de duivel
949 *loopen* - draven.
950 *moesti* - moest hij (= de monnik).
951 *ors* - paard.
952 *Gods vergat* - God niet indachtig was.
953 *daar* - toen
953 *tien male* - op die keer.
955 de meester van de gloeiende hel (= de duivel).
956 *toorende* - was woedend.
958 *kragen* - nek.
959 *boord* - rand van het schip.
960 *gestoord* - boos.
962 *dattu* - dat ge.
963 *behouden* - in het bezit blijven van.
964 *dat* - hetgeen.
965 *dats* - dat is.
968 terwijl hij (de monnik) gebeden opzegde.
969 *zijnen*, nl. van de duivel.
970 vgl. vs 882.
972 deed de duivel een aanval op het schip.
973 *werpen* - wierp hem
973 *koorden* - touwen, het want.
975 *varwe* - (gelaats)kleur
975 *ontkert* - verschoten.
976 *verwandelt* - veranderd.
977 *zine* - zij hem
977 *kume* - nauwelijks
977 *gekanden* - herkenden.
978 het pek zat hem.
980 *harde*, lees haarde.
980-81 *harde zwart* - zeer zwart.
981 *verrompen* - verschrompeld.

982 *tsompen* - knoestige stokken.
983 *haddi* - had hij.
984 *schree* - gaf een schreeuw
984 *daar* - terwijl.
985 *vloo* - ontvluchtte.
986 *degen* - held.
987 *lieve* - vreugde.
989 *haddi* - hadt ge.
990 *halchter* - halster, leren halsriem.
991 *krune* - kruin.
992 *harde*, vgl. vs 980.
993 *bepeket* - met pek besmeerd
993 *bezjnget* - verschroeid.
994 nu hebt ge ook verlengd.
996 ik heb het land dat de teugel ooit gesmeed werd.
997 *bezingde* - verschroeide.
998 *loech* - lachte.
1001 *gewan* - terugwon.
1002 dat kan ik u vertellen.
1003 *wijle* - tijd.
1004 *leed* - legde af.
1007 *Cyrene* - Sirene, hier een soort meermin of nixe.
1008-9 dat degenen die het zien of horen zingen, doet inslapen.
1010-11 betekent: als dat wonderlijke dier blij is, ontstaat er storm op zee. Het is niet zeker, waar de schrijver deze wijsheid vandaan haalde.
1012 *schiere* - dadelijk.
1013-14 vgl. vs 359-360.
1015 *zoo hi best kan* - zo goed mogelijk.
1016 *stierman* - stuurman.
1017 zij raakten buiten zichzelf, verloren het bewustzijn.
1020 *zonder stierman* - onbestuurd.
1021 *bernenden* - brandende.
1024 *giele* - muil.
1025 zo luid hij kon.
1026 *wekket ze* - wekte ze
1026 *onzochte* - ruw.
1027 *hiet ze* - gelastte hen.
1030 *zoude* - moest (varen).
1035 *coze* - vleitaal.
1036 *booze* - slecht.
1037 *na* - dichtbij.
1040 durfde ik maar, met het oog op God.
1044 *dattu* - dat ge.
1045 ik kan niet tegen u op.
1046-49 God wil u niets weigeren: wat ge ook begeert (want uw gebed is zo machtig), dat zoudt ge wel gedaan krijgen.
1050-51 Hebt ge er geen spijt over, dat mijn leed u aangenaam is?
1052 *du naams mi* - ge ontnaamt me.
1055 *ontdaan* - er slecht aan toe.
1058 *hem* - zich.
1059-60 mij lijkt niets zo goed, dan dat men hem in het water zou werpen.
1061 *hem* - zich
1061 *mag* - kan.
1062 *schamelike* - beschaamd.
1063 *zorgen* - vrees.
1064 *hem*, zie vs 1061.
1066 *lank* - lang.
1067 o, wat lachte de duivel daarover.
1068 *verveert* - bang.
1070 *hi*, nl. de duivel, het tweede hi slaat op Brandaan.
1071 *zijnen* is ironisch: de duivel meent recht op de kapelaan te hebben.
1072 *zoude'n* - zou hem
1072 *dwaan* - wassen.
1073 hij hinderde hem (of: hen) te erg met zijn stank.
1076 *in* - ik plus ontkenning.
1077 *coze*, zie vs 1035.

1079 ik heb er genoeg van, van hetgeen je zegt.
1082 *heere* - leger, troep.
1083 *dede'm wee* - deed hun overlast aan, mishandelde hen.
1084 *hem* - hen.
1086 *branden* - brandende stukken hout.
1087 *bernende schichten* - brandende pijlen.
1088 *vichten* - vechten.
1089 *worpen* - wierpen.
1090 *vloten* - voeren.
1091 zeer toornig.
1092 nl.: hun te hulp.
1093 *ontwegen* - vergaan.
1095 nooit zo dicht viel.
1096 *alze* - als
1096 *omtrent* - rondom.
1097 *entie* - en de.
1098 *met riemers togen* - roeiden.
1099 *vloten* - voeren.
1100 vgl. vs 1089.
1101 naar het vluchtende schip.
1105 *met trouwen* - inderdaad, voorwaar.
1106 *beschouwen* - aanschouwen.
1109 *troone* - hemel.
1112 dat het uitspansel weergalmde.
1113 *te minnen* - uit liefde.
1114 *verkinnen* - inzien.
1115 *wouden* - te beduiden hadden.
1116 *zouden* - zouden gaan.
1119 *koren*: de plaats is te kort om uit te maken of hier koorruimten, koorzangers of zelfs scharen engelen bedoeld zijn.
1120-21 die nooit iemand kon verwoesten, behalve God zelf.
1122-23 geen aards wezen betaamde het (dit groote mysterium) te vertellen.
1126 *daar* - terwijl.
1127 *Gods degen*, vgl. vs 467.
1128 *te rechte* - juist, nauwkeurig.
1132 *kwijte ware* - bevrijd zou zijn.
1133 *harmscharen*, zie vs 240.
1134 *zoude* - zou (kunnen).
1136 met een vurig gemoed.
1137 God.
1138 die hem dikwijls had gered.
1139 *hine* - hij hem
1139 *gezande* - zou zenden.
1141 *angstelijk* - verschrikkelijk.
1142 *diene* - die hem
1142 *kind* - kinderen, nl. de monniken.
1144 daar kregen ze het zeer moeilijk.
1146 *borlede* - brulde
1146 *dood* - loeide.
1147 *als* - toen
1147 *hem* - zich.
1148 *die Gods kind* - de kinderen, dienaren Gods.
1150 *daden* - deden.
1151 *olfendieren* - eigl. olifanten, hier grote zeemonsters.
1156 waarover ik vroeger.
1157 *teekijn* - (wonder)teken.
1158 daarvan ben ik overtuigd.
1159 maar ik ben zeer verbaasd.
1161 *gevoeden* - van voedsel voorzien.
1162 *doge* - mag baten, helpen.
1163 *rijke* - machtig.
1164 *hem* - hun, nl. al deze dieren.
1165 *mag* - kan.
1167 *parkement* - perkament.
1168 hij talmde in het geheel niet.
1170 *hiet hi* - gelastte hij (nl. Brandaan).

1172 *beden* - verzoek.
1173 *geschreven* - volledig beschreven.
1174 *diere* - die er.
1175 *vaar* - angst.
1177 *bederven mochten* - vernielen konden.
1178 *troostte* - stelde gerust
1178 *dat hi mochte* - zoveel hij kon.
1180 vertrouwt op God.
1181 *door hem* - om Zijnentwille.
1182 *bewaren* - beschermen.
1183 Hij heeft macht over alles.
1185 *ende* - ook.
1187 tegen alles dat ons kwaad zou kunnen doen.
1188 *jonne* - vergunne
1188 *Filius Dei* - Christus.
1189 *heere* - heerschaar.
1192 *vleeuwet* - aanbidt.
1193 *kwam hem an* - naderde hun.
1194 *waar* - dat
1194 *een Gods kind*, vgl. ook vs 459.
1195 *voor hem* - voor hen uit
1195 *zwevede* - dreef.
1196 *onzachte* - hard, moeilijk.
1197 *resch eerden* - kluit aarde, graszode.
1198 wat moest er met hem gebeuren.
1199 *verwoedde* - onstuimig werd.
1200 ware het niet dat God hem beschermde.
1201 *vloo* - vluchtte.
1203 *door God* - om Gods wil.
1204 de graszode dreef toen langzamer.
1205 en (het godskind) luisterde naar zijn woorden.
1207 *creaturen* - schepsel, man.
1208 *dogedi* - lijdt ge.
1211 *door* - om.
1212 in dat geval kan er redding voor u zijn.
1213-14 ik ben een gewijd abt en met de stola (als priesterlijk attribuut) bekleed.
1215 *ontvaan* - ontvangen.
1216 zodat (of: opdat) ik kan helpen. Achter deze zin moet de gedachte worden ingevoegd: zulke mensen.
1217 *pijne* - straf of verdriet
1217 *korten* - een einde maken aan.
1218 te allen tijde (?).
1220 *door God*, zie 1203
1220 *ontvaan* - in genade aannemen.
1221 *eenzedele*, vgl. vs 597.
1222 *evele* - tot uw nadeel.
1223 *vergouden* - vergoed (22-23: in mij zoudt ge een schamele vergoeding vinden voor uw kapelaan).
1227 *lijfnare* - leeftocht.
1230 volgens zijn genade wil ik leven.
1231 en wachten op zijn gebod.
1232 er zijn nog meer van mijn soortgenoten.
1235 *metten* - met het.
1236 Hij hielp ons in onze moeilijke omstandigheden.
1237 *daar* - toen.
1240 *daar* - waar.
1241 *wachten* - verbeiden.
1242 *steenwende* - rotswand.
1243 de ruigbehaarde kluizenaar.
1245 die hielp u bij die gelegenheid.
1247 *dattu* - dat ge.
1249 terwille van de ere Gods.
1252 *verdreven* - belandden.
1256 op een ongekunstelde wijze.
1257 er was eens een stad, Nazerijn geheten.
1258 vandaar zijn wij geboortig.
1260 waar men God niet kende, d.w.z. de bewoners waren heidenen.

1262 *zank* - zonk.
1264 *te hand* - terstond.
1265 dat kwam daar op vreeslijke wijze aan zijn einde.
1266 *steenwende*, zie vs 1242.
1268 *als gi wet* - zoals ge weet.
1269 *die Gods kracht*, zie vs 462.
1270 *hare* - hierheen.
1272 en nog meer soortgenoten zijn er.
1273 *lijves* - leven.
1274 *ressche*, vgl. 1197, *zweven* - drijven.
1277 *waren* - werden.
1278 *dies* - daarom.
1279 *verdrank* - onder water raakte.
1280 *borch* - o.a. stad
1280 *verzank* - verzonk.
1281 *alzoo* - zoals.
1282 *torre* - stad.
1283 *schoolde* - spleet, liet los
1283 *eerde* - aarde.
1284 *zweerde* - begroeide aardkorst.
1285 van het aardrijk.
1286-87 daarom houd ik hem (nl. de kluit) stevig vast tot mijn dood.
1288 *moet* - moge.
1290 naar het Noorden moet ge u wenden.
1291 *zaltu* - zult ge.
1292 *hief daar onder* - stak daar op.
1293 *zonder orlof* - plotseling.
1294 *sloeg* - dreef, joeg.
1295 *wijle* - tijd.
1297 *bedruussche* - wervelwind.
1299 *alzoo versprang* - zich zo snel van zijn plaats bewoog.
1300 *dagvaarde* - dagreis.
1301-04, vgl. 55-58.
1303 *verberde* - verbrandde.
1307 *ongeweldheid* - machteloosheid.
1308-9 had God zijn tocht onaangenaam gevonden, Brandaan zou dit gevaar niet te boven gekomen zijn.
1311 *verzag* - kreeg in het oog.
1313 *ruw* - behaard.
1315 *dogede* - duldde
1315 *toorn* - smart.
1316 aan de ene kant was hij bevroren.
1317 *beenen* - gebeente.
1318 *b'anderzijde* - aan de andere kant.
1319 *verbran* - verbrandde.
1321 *blaaiende* - wapperende
1321 *dwale* - (hand)doek.
1322 *berrende* - brandende.
1323 *in alle zijden* - aan alle kanten.
1324 *bescherm* - bescherming
1324 *haddi* - had hij.
1326 *halp* - hielp.
1327 *sloeg danen* - weerde af.
1328 *banen* - leed, ongemak.
1331 *stond hem zoo* - was het zo met hem gesteld.
1332 *vroo* - blij.
1333 het leek hem ongetwijfeld.
1334 *werschap* - feest(maaltijd).
1336 *pijne* - verdriet, kwelling.
1337 *voerdene* - voerde hem (of: zou hem voeren).
1339 *die heere*, nl. Brandaan.
1340 *zijne*, nl. van Judas
1340 *vernam* - zag, bemerkte.
1341 begon hij medelijden te krijgen.
1346 *ongetrouwe* - trouweloos, slecht.
1347 *zonder nood* - zonder noodzaak (dus: zonder aanleiding).

1348 d.w.z. God.
1349 daarvoor heb ik zwaar moeten boeten.
1350-52 toen mijn grote, schuldige zonde mij berouw behoorde in te boezemen, nam de duivel mij daarentegen onder handen.
1354 *twijfel* - radeloosheid, wanhoop.
1355 *ried* - raadde aan
1355 *hing* - zou ophangen.
1356 *boete ontving* - boetedoening op me nam; vgl. 684.
1358 *dies* - daarom.
1359 *ik's* - ik erover (nl. over mijn zonde).
1360 *getrouwe* - (vertaal hier:) goed.
1362 *ontvaan* - in genade aangenomen.
1363 *als* - zoals.
1364 *kruse* - kruis.
1366 en hij deed nog meer.
1367 *schaakman* - rover.
1368 *berouwe gewan* - berouw kreeg.
1369 *daar* - toen.
1371-72 zo zou hij mij ook begenadigd hebben, had ik berouw gehad.
1373 voor mij is er nooit meer uitkomst.
1374 ik vind dat ik het nu goed heb.
1375 *vele vroe* - zeer vroeg.
1376 zal de marteling over mij komen.
1377 *werdet* - wordt het
1377 *benomen* ontnomen.
1378 het goede, dat ik nu verworven heb.
1380 *doog'* - ondervind.
1381-82 had ik het altijd zo, dan zou ik niet klagen.
1383-85 ik heb het weliswaar niet zo best, maar de hel is veel erger.
1386 *kwelle* - gekweld word.
1387 *walle* - brand.
1388 *geschalle* - geraas, rumoer.
1391 *versterven* - voor goed sterven.
1392 *bederven* - te gronde gaan.
1393 *arbeid* - verdriet, pijn.
1394-95 het zal mij eeuwig spijten dat ik ooit geboren werd.
1396 kan betrekking hebben op vs 1467, of er staat in het algemeen: ik verduur vreeslijke rampen.
1398 *angsten* - kwellingen.
1399 *vorste* - vrieskou.
1401 tel ik in het geheel niet.
1404 *zeer* - leed, smart.
1405-6 *die daar komt* moet twee maal gelezen worden: ter kwader ure is hij geboren die daar komt, die daar komt is verloren.
1407 daar wordt zo'n hitte mijn deel.
1408-10 eer ge de minste beweging maakt, zou daar een stalen berg gesmolten zijn, indien men hem daarin wierp.
1412 *genezen* - gered.
1413 *wers* - erger, slechter; *wers doen* - meer kwellen.
1415 *haan* - heb.
1417 mag iemand een bede voor u doen?
1418 neen, het zou niets helpen.
1420 *hem* - zich.
1422 *dwaalken* - doekje.
1424 *rijke* - gelukkig.
1425-27 het zou me nog meer helpen, als ik het niet aan Christus ontstolen had, toen ik zijn volgeling was.
1428 het is me een goede afweer.
1430 maar ik had er weer dadelijk berouw van (nl. van het stelen).
1431 *door Gode* - om Godswil, bet. ook gratis.
1432 aan een onaanzienlijke dienaar van God.
1433 *zint* - sindsdien.
1435 *helpet* - helpt het (doekje).
1437-38 al kan het niet zo'n grote hulp bieden, als wanneer het waarlijk mijn eigendom geweest was.
1440 *harde* - zeer.
1442 *metter* - met de (eigen).
1443 *holpe* - zou helpen.

1444-45 ware het dat iem. die nu leeft, ze ter wille van mij zou geven.
1446 daar kunt ge zeker van zijn.
1447 *dat goed* - het goede.
1450 *die wijle* - gedurende de tijd.
1451 *achterdaden* - daden achteraf tot herstel van een fout.
1453 *naar* - na.
1454 heeft gering succes.
1456 *die wijle*, zie 1450.
1458 begon hij te weeklagen.
1463 *naakte* - naderde.
1464 *weendi* - weende hij.
1466 *nooit* - ooit
1466 *gewan* - kreeg.
1468 *werd* - wordt
1468 *boete* - kwijtschelding.
1469 want ik heb ('t) verdiend.
1471 *heiligdom* - reliquieën
1471 *brengen voort* - voor den dag halen.
1473-75 opdat hij de duivelen zou bang maken, als ze kwamen en de reliquieën zagen.
1476 Brandaan zag aan Judas' manier van doen.
1477 *vernomen* - gemerkt.
1479 *heere* - legerschaar.
1480-81 het leek hun allen dat lucht en zee in vuur stonden.
1482 we hadden eerder moeten weggaan.
1483 *bezingde*, vgl. 997.
1484 die van zorg was vervuld.
1485 *vloen* - vluchtten.
1486 *tempeeste* - rumoer.
1488 *giele* - muil.
1489 *ongiere* - schrikwekkende.
1490 met zwavelachtig vuur.
1491 *wiel* - bruiste op.
1492 *daar* - waar.
1493 *berrende* - brandde.
1496 *zine* - zij hem.
1497 *vijanden* - duivels.
1498 *staan* - toeven.
1499 *vermijden* - sparen.
1501-2 dat Judas die nacht gered en verlost zou zijn.
1506 *gelovede* - toezegde.
1508 *burrelden* - brulden
1508 *neiden* - hinnikten.
1509 *zi're zonder* - zij zonder hem.
1512 *zine* - zij hem.
1514 *of zine* - indien zij hem.
1516 *daar hi vlotede* - terwijl hij dreef.
1518 *vele vroe* - zeer vroeg.
1519 *ongevalle* - leed.
1520 *krauwels* - haken.
1522 zij talmden er niet lang mee.
1524 *onschoone* - op vernederende wijze.
1525 *met allen* - gezamenlijk.
1528 *een lettel danen* - enige afstand daar vandaan.
1531 *wine* - wij hem.
1537 al slaan jullie nog zo'n taal tegen mij uit.
1538 *zal's* - zal het.
1539 *heb ik onmare* - daarom geef ik niets.
1540 *scheppare* - schepper.
1541 *dieren* - plechtige.
1542 *verhoorden* - afvalligen.
1544 *alzoo* - zoals.
1546 *voerden* - voerden weg.
1548 en zonder medelijden met hem te hebben.
1549 *hiet* - gaf bevel.
1550 *zeewes*, zie vs 70.
1551-52 *volgen na* - het spoor volgen van.

1553 *ze*, nl. de ziel.
1556 *pijne* - hellestraf.
1557 *degenen*, vgl. vs 986.
1558 met de zegen van God.
1559 naar de Oostkant.
1560 *steenwende* - rotswand.
1561 *bernende* - brandende.
1563 het ww. *hoorden* moet er bij gedacht worden.
1564 *el niet en* - niets anders.
1568 *danen* - vandaar.
1572 *zoo gedaan* - zodanig.
1573 *ginstren* - vonken.
1574 zo groot als een oven, zeer groot.
1575 *als masten*, nl. zo groot.
1576 *pijne* - folterstraf
1576 *onraste* - verdriet.
1577 *ran* - stroomde.
1578 *zulk en zag nooit man* - niemand zag ooit iets dergelijks.
1579 *wiel* - borrelde, bruiste.
1580 aan de andere kant stroomde uit die berg.
1581 *gereede* - voorwaar (stoplap).
1583 *nie* - nooit
1583 *geward* - ontstond.
1587 *kolden* - kou.
1588 *scholden* - loslieten.
1589 *hiet* - gelastte.
1590 hen allen de riemen te grijpen.
1591 *schipman* - bemanning.
1592 ze begonnen allemaal te roeien.
1593 *letten* - talmden.
1594 *daar* - waar.
1596 *kume* - nauwelijks.
1597 *ontran* - ontsnapte.
1598 en de vermoeide schepelingen.
1599 *harmscharen* - kwellingen.
1601 *eerden* - landerijen.
1602 *geweerden* - ontstaan.
1604 *wiesen* - groeiden.
1605 *wijn* - wijnstokken.
1606 en alle mogelijke vruchten.
1607 *eriën* - ploegen.
1608 daar was geen armoede.
1612 *gram* - kwaadaardig.
1613 *jegenode* - streek.
1615 *Multum bona terra* - het zeer goede land.
1617 *konde* - bekendheid.
1618 *onden* - golven.
1620 in verband met deze regel zie men p. 233.
1622 *entie* - en degenen die.
1623 *moedhede* - vermoeidheid.
1625 *mits* - door, in verband met.
1627 *entie* - en de.
1630 ze konden niet met de ogen overzien.
1632 *hem dochte* - het scheen hun toe.
1634-35 geen levende wezens konden er op komen, tenzij ze vlogen.
1636 maar over een steil hellende weg.
1639 *boven schoone* - meer dan mooi.
1642 *nie en* - nooit.
1646 *der gelike* - iets dergelijks.
1648 *lindwormen* - reuzenslangen, draken.
1650 *vier* - vuur
1650 *uten* - uit de.
1652 met de woorden van het evangelie (?).
1653 *hem* - hun.
1654 *ze*, nl. Brandaan en zijn metgezellen.
1657 *kerstalijn* - van kristal.

1658 daar waren heldere stenen in.
1659-62 daarop waren met grote kunst uit koper velerlei dieren gegoten.
1661 *eere* - metaal.
1662 *menigerhande* - van allerlei soort.
1663 *ring* - kring, omtrek.
1664 sommige rechtop, andere kruipend.
1665 iemand die ze voor het eerst zag.
1666 *mochte vlien* - zou kunnen vluchten.
1667 want de dieren vertonen zich buiten de muur.
1669 *dier* - dieren.
1670 *nooit* - ooit.
1671 *panthieren* - panters.
1673 *eencornen* - eenhoorns.
1674 *aarde* - soort.
1676 *mochte* - kon.
1678 *wormen* - slangen.
1679 midden door de burcht stroomde.
1682 *dat* - dat het
1682 *mochte* - kon.
1683 *al openbaren* - heel duidelijk.
1684 *die* - degenen die
1684 *kommen* - gekomen.
1690 *zulke* - sommige
1690 *wormen* - slangen, monsters.
1679-90 zie p. 234.
1691 *ruw* - behaard.
1692 nooit zag iemand daarvan de weerga.
1693 *daar onder* - onder dat alles.
1695 *liebaard* - leeuw.
1696 *wane* - geloof
1696 *geward* - ontstond.
1697 *en* - of het.
1698 *vloten* - dreven, zwommen.
1699 van zeer vele soorten.
1702 *vloen* - vluchtten
1702 *winden* - hazewinden.
1704 *reed naar hem* - reed achter ze aan.
1706 door bos en korenveld.
1708 ik kan het niet goed allemaal vertellen.
1709 *speelden* - dartelden.
1710 paarden, met dekkleden.
1711 *ring* - kring.
1712 *hielden* - bevonden zich.
1714 er wapperden daar vlaggen.
1715 *daartoe* - bovendien
1715 *mochte* - kon.
1717 *wachtaren* - wachters.
1718 degenen die er onbekend mee waren.
1720 *mag* - kan
1720 *over waar* - naar waarheid.
1721 *zale* - kasteel
1721 *geheere* - voortreffelijk.
1725 *dagsterre* - morgenster (misschien ook zon?).
1727 *torren* - torens.
1729 *blekten* - schitterden.
1730 *niet en* - niets.
1732 *kulkte* - matras, stepdeken.
1733 *sporwaren* - vliegennetten.
1735 *te dien male* - toen, bij die gelegenheid.
1736 *zale* bet. zowel kasteel als zaal.
1739 *blekten*, zie 1729
1739 *malen* - tekens, vlekken.
1741 *vrone* - heerlijk.
1744 *wele* - wel.
1745 *mochte* - kon.
1746 daar kon het niet nat worden.

1747 dit alles merkten zij op.
1749 *anger* - grasveld.
1751 daar hing veel gouden vaatwerk.
1752 *bat* - beter.
1753 voorzien van kostbare dingen.
1754 *mochte* - kon.
1757 *binnen* - nl. in de burcht
1757 *palas* kan bet.: grote zaal.
1759 *dieren steene* - edelgesteente.
1760 *elpsbeene* - ivoor.
1763 *boven der eerden* - op aarde.
1764 *mochte weerden* - zou kunnen (gemaakt) worden (in de toekomst).
1765 of dat beter gemaakt was (in het verleden).
1766 *over waar* - naar waarheid.
1767 *eere* - metaal.
1768 *het en werd* - er wordt.
1770 *no* - noch.
1771 *als daar* - als hetgeen daar.
1773 *bijzonder* - stuk voor stuk.
1776 *diere wat'ren* - kostelijke bronnen.
1777 *molenen* - nl. de molens werden door het water voortbewogen.
1778 *verklongen* - weerklonken.
1779 *beede... ende* - zowel... als.
1780 *dat* - hetgeen.
1782 *vloeiden* - zwommen
1782 *gewat* - rivierbedding.
1785 stonden ter beschikking van de bewoners van de burcht.
1787 *bezingde* - verschroeide.
1790 het schijnt me toe.
1793 indien zij ons bemerken.
1794 kunnen wij hun niet ontkomen.
1795 *arbeid* - leed, verdriet.
1796 dat ons de tocht zal gaan spijten.
1797 *lijf* - leven.
1798 *getouwet* - voltooid.
1799 *gediet* - volk.
1800 dat zich niet om God bekommert.
1802 zij kunnen ons in het ongeluk storten.
1803 *alzoo* - zoals
1803 *daden* - deden.
1804 *verladen* - in ongelegenheid gebracht.
1805 *bran* - brandde.
1806 *schipman* - kapitein of stuurman.
1811 *wonderlijk gedaan* - van vreemde gedaante.
1814 *hieten* - heetten.
1816 dat Brandaan c.s. hun op zo'n manier waren ontkomen.
1817 *zwijn* - zwijnen.
1818 *hoe mochten zi* - hoe konden ze, m.a.w.: ze konden niet.
1819 handen als mensen hadden ze, benen als honden.
1820 *schrouwen* - schreeuwden.
1821 *kraans* - als van kraanvogels, *buuk* - rompen.
1822 *ruut* - behaard.
1823 *gewand* - gewaad, kleren.
1826 *gewet* - gescherpt.
1829 *alze* - zoals.
1830 *berouw* - berouwde, speet.
1832 *ontgaan* - ontsnapt.
1835 *vliete* - stroom.
1837 *konder* - monster, wangedrocht.
1838 het benieuwt me zeer.
1839 *iet kinnen* - wellicht kennen.
1841 *stavene* - steven.
1842 *bemanet* - bezwoer.
1844 *gewracht* - geschapen.
1845 *ie* - ooit
1845 *gewerden* - ontstaan.

1847 *zine* - zij hem.
1848 *vlieten* - drijven (nl. op het schip).
1849 *mochte* - kon.
1851 *uter* - uit de.
1852 *altehand* - terstond.
1853 *daar onder* - onder hen.
1854 *du heves* - ge hebt.
1855 *dorevaren* - op reis opzoeken.
1856-57 nu heeft God, die gij ons zojuist noemt, u hier gezonden.
1858-59 hoe goed gij hem ook kent, wij kennen hem veel beter.
1861 *wine* - wij hem.
1864 *wederzeggen* - tegenspreken.
1865 maar dat past me niet.
1866 *haat* - heeft.
1867 *begien* - belijden, erkennen.
1870 ge legt u toe op iets doms.
1872-73 je kunt me niet bedriegen met zo'n praatje.
1874 *ongeware* - onbetrouwbaar.
1875 *logenlijk* - leugenachtig.
1876 *ongezienlijk* - onzichtbaar.
1877 *nooit en zagen* - nooit zagen hem.
1878 *klaar* - omgeven door een lichtglans.
1879 wat heb je je aangematigd.
1880-81 je lelijke zwijnsogen hebben je zeer bedrogen.
1882 waar heb jij kunnen komen.
1883 *dattu zages* - dat je zag.
1884 *die* - dengene dien
1884 *mogen* - kunnen.
1886 waar zag je hem in werkelijkheid.
1889 over deze regelzie men p. 234.
1892 *alre meest* - allerhoogste.
1893 *onbedacht* - dom.
1895 *ende* - zelfs.
1897-98 indien iemand er prijs op zou stellen, ze dáár te zoeken.
1899 waarom wil je je aanmatigen.
1902-3 Brandaan, hetgeen je niet weet, wil je niet geloven.
1905 *winnen* - berokkenen.
1906 waarom verbrandde je het boek.
1908 wat heb je daar voor moeten boeten.
1910 hetgeen je toen niet hebt willen geloven.
1911 *bedi* - daarom.
1915 ja, schrijft ons niet Johannes, de evangelist.
1917 *tebroken* - vernield, geknakt.
1918 *voorsproken* - vooruit gezegd.
1919 toen het bericht hem bereikte.
1922 *hi en zaagt* - tenzij hij het zou zien.
1923 *op verstanden* - opgestaan.
1925 *bevaan* - aanraken.
1926 *baarde'm* - vertoonde zich, òf: verscheen hem.
1927 *t'eerst* - zodra
1927 *hine* - hij hem.
1929 *openbaar* - duidelijk.
1931 *nog* - nu nog
1931 *begien* - erkennen.
1932-33 daar ge me gezien hebt, en mijn wonden betast.
1937 en 40 *dattu best* - dat ge zijt.
1938 *dies te* - zoveel te
1938 *bestu* - zijt ge.
1941 *zelen* - zullen.
1942 *werden* - worden. Tussen 42 en 43 moet *maar* worden gedacht.
1944 die mij nooit zagen.
1947 *houd* - goedgezind.
1948 *es* - is.
1949 *zwijninen mond* - zwijnsmond.
1950 *ik make di kond* - ik verkondig, vertel u.
1951 *in dien* - op die tijd.

1952 *wine* - wij hem
1952 *mochten* - konden.
1954 *metter spoed* - spoedig (òf: met succes).
1955-56 in de hemel een andere positie zou innemen dan hem paste.
1957 dat was ons onverschillig (*dan* is *dat en*).
1963 *te handen* - dadelijk.
1965 *moed* - inborst, gezindheid. De hoofdzin gaat pas door bij regel 1974; daarvoor is een lange tussenzin, afhankelijk van *zwijn*, dat men moet abstraheren uit 1965.
1966-71 (het zwijn) doet niets uit edele beweegredenen: het is dom, het ligt in drek; in slijk of in ander vuil voelt het zich even behaaglijk als op een zindelijke plek.
1972 *verzwijmden* - maakten een fout, zondigden.
1974 *dies* - daarom.
1975 *ruw* - behaard
1975 *hondijn* - als een hond.
1976 vgl. vs 1818.
1978-79 *des honds zede begingen* - ons gedroegen als honden doen.
1980-85 want een hond zal iemand die hij kent, nergens van beschuldigen, omdat deze hem (de hond) bij zijn naam kan roepen; integendeel: zonder te blaffen blijft hij er bij staan - al is hij nòg zo gehecht aan zijn baas - als de bekende man de baas schade berokkent. Tussen 85 en 86 is een gedachtesprong.
1987 als loon en geschenk.
1988 *berieden* - bewerkten, veroorzaakten.
1989 *stonden stille* - afzijdig bleven, niet mee in het complot waren.
1991 de helis ons kwijt gescholden.
1995-96 nl. dat God hen op de Oordeelsdag in genade zal aannemen.
1999 *sierheid* - pracht, praal.
2000 *rijkheid* - rijkdom(men).
2002 *die* - degene die.
2004-12, zie p. 235.
2005 *geleed* - gevoerd.
2007 *niet* - niets.
2008 *dies* - waarover
2008 *dorven* - behoeven.
2009 *pijnen* - moeilijkheden.
2010 *niet* - niets.
2011 *dies* - daarvan.
2012 ware het ook iets (nl.: hadden we iets genomen), het zou me spijten.
2017 *daar* - toen.
2018 nu verwonder ik er mij over.
2019 *gevaren* - heengetrokken.
2023 *over* - aan de andere zijde van.
2025 *ten Draken* - naar de demonische monsters.
2026-27 wij zijn daar in vele hachelijke toestanden terecht gekomen.
2028 *wel na gevaan* - haast gevangen genomen.
2029 *toorn* - leed, verdriet.
2032 *dies* - daarom.
2033 *hem* - hen.
2034 waar we ze opgezocht hadden (nl. in hun land).
2035 *volkheere* - krijgsmacht.
2036 *zi... ook* - en ook zij.
2037 *schraten* - bosgeesten, kobolden.
2039 *beleget* - (met gewapenden) bezet.
2040 *niet* - nooit
2040 *ontweget* - ontdaan, terneergeslagen.
2041 noch zo toornig gestemd.
2042 *zint* - sinds.
2043 *gedoogede* - toestond, niet belette
2043 *twijfel* - wanhoop.
2044 nl. dat ze moesten behoren tot de helse scharen.
2046 *gi ne wilt* - tenzij ge wilt.
2050 *moet* - moge.
2052 *Gode volen* - Gode bevolen (nl. in Zijn bescherming)
2052 *moetti* - moge gij.
2053 *orlof genam* - afscheid genomen had.
2055 *ellefsten* - elfde.
2056 *meester* - grootste.

2057 die hem ooit hinderde.
2060 *bediede* - taal.
2065 *hebben wi goeden raad* - kunnen wij missen.
2066-67 zodat het ons niet betaamt dat wij er iets van (zouden) ontvangen.
2069 *schied* - ging weg.
2071 *verzag* - kreeg in het oog.
2074 *vloot* - dreef.
2075 *kume* - nauwelijks.
2076 *dume* - duim.
2077 in zijn linkerhand.
2078 had hij een schaaltje.
2079 *greffie* - schrijfstift, priem.
2080 nl. de *greffie.*
2082 bovendien was het treurig met hem gesteld.
2083 *droop* - deed druppelen.
2086 *alzoo zaan* - onmiddellijk.
2090 *twi* - waarom.
2092 *voorschepen* - voorbeschikt
2092 *emmermee* - voor altijd.
2093 om te zien of ik ze geheel kan meten.
2094 en 99 *doemsdag* - dag des Oordeels.
2096 *hen* is *het* plus ontkenning
2096 *werd* - wordt.
2097 al wilden alle mensen zich daarvoor moeite geven.
2098 *luttel* - gering.
2100 *zage* - zeg.
2102 *daar* - terwijl.
2103 *niet te meer dan* - evenmin als.
2105 *mogedi* - kunt ge.
2106 *in trouwen* - waarlijk.
2107 *geweerden* - ontstaan.
2109 en die u nog verborgen zijn.
2110 de *geestelijke kind'ren* zijn de aan Brandaan toevertrouwde monniken.
2111 *thuus* - thuis, nl. in Ierland
2111 *troost* - steun.
2112 *dicken* - dikwijls
2112 *verloost* - gered.
2113 *dore zijne goede* - terwille van zijn goedheid.
2115 *plege dijns* - bescherme u.
2116 *in* is *ik* plus ontkenning
2116 *mag* - kan.
2117 *ellefsten* - elfde.
2118 *zage* - vertelseltje.
2120 ze kwamen in grote moeilijkheden.
2123 *vreesam* - verschrikkelijk.
2126 *giel* - muil.
2127 *gelachte* - vadem.
2128 noch vóór, noch na die tijd.
2130 drie dagen zwom de vis voor hen uit.
2131 *spien hi hem* - spande hij zich.
2132 tenzij het boek ons iets voorliegt.
2134 zo diep hij kon.
2135 *al omme beving* - geheel omringde.
2137 *hem roerde* - zich bewoog.
2139 nl. terechtkomen.
2140 *echter* - daarna.
2143 *vielen* - wierpen zich
2143 *barke*, zie vs 720.
2144 *starke* - met kracht, inspanning.
2145 *te lande* - naar het land.
2146 *ande* - verdriet.
2147 *schipman* - stuurman of kapitein.
2148 *troostene* - troostte hem.
2149 helden, weest niet bevreesd.
2150 *wit* - weet
2150 *havet* - heeft.

2151 *geneerd* - gered.
2153 *werd* - wordt.
2154 dan gaat het ons goed.
2155 *zank* - zonk.
2156 *verledigt* - verloste
2156 *tier stonde* - op dat uur.
2159 *no* - noch.
2160 *een twint* - het minste, geringste.
2161 *vierde half* - drie en een halve.
2162 *hem* is pluralis.
2165 *een lettel bat* - een beetje verder.
2166 *stad* - plaats.
2167 *dinne* - dun, doorschijnend.
2169 *klingen* - weerklinken.
2170 *papen* - priesters.
2171 *neien* - hinniken.
2172 *schreien* - schreeuwen of zingen.
2173 *bilen* - blaffen.
2174 en geschal van hoorns.
2178 *onlede drijven* - rumoer maken.
2180 toen verbaasden zij zich ten zeerste.
2181 *dat* - dat het
2181 *bij* - nabij.
2182 en zij er niets van zagen.
2183 *bij rade gemeene* - met algemeen goedvinden.
2184 wierpen dieploden uit.
2190 daardoor raakten zij er treurig aan toe.
2192 *met allen* - geheel en al.
2193 *gevaan* - gevangen (door onverklaarbare oorzaak vastgehouden).
2195 en waren erg verbaasd.
2196 wie hem daar beneden vasthield.
2197 *meester-stierman* - gezagvoerder.
2198 ik weet niet wat het beste is om te doen.
2199 *reep* - touw, kabel
2199 *ontwee* - doormidden.
2200 *mogen* - kunnen
2200 *nemmee* - nooit meer.
2202 *Drochtijn* - heer der heerscharen
2202 *henen* - hier vandaan.
2204-5 nu geeft alle zeemanskunst geen baat meer.
2208 aan een van zijn kapelaans.
2210 *mee* - meer.
2212 *mettien* - dadelijk.
2213 Vader, ik heb het al lang opgegeven.
2217-18 dit boek offeren aan Maria (misschien: voor het Maria-beeld leggen).
2219 *te hande* - terstond.
2224 *vele* - stevig.
2231 *schoone* - met staatsie, praal.
2232 in het heerlijk heiligdom.
2233 *hem jegen* - hun tegemoet.
2234 *Gods degen* - krijgsknechten van God.
2236 *alze* - zoals
2236 *geschapen* - beschikt.
2239 *opgeheven* - op het altaar gelegd.
2242 *gebode doen* - tijding, boodschap brengen.
2246 *als u gelijke* - als u goeddunkt.
2247 *alstu* - als ge
2247 *mee* - meer.
2248 *zitten* - troonzetel.
2249 toen maakte hij (Brandaan) zich werkelijk gereed.
2251 toen hij de mis ten einde gebracht had.
2252 toen duurde het niet lang.
2253 *hi en verschiet* - of hij overleed.
2255 *zand* - zond.
2257 *groef* - begroef.
2259 *te waren* - waarlijk.

2260 *outaren* - altaren.
2261 *beteekenden* - symboliseerden.
2263 *allenden* - ballingschap.
2268 *moete beden* - moge bidden.
2269 *moet* - moge.
2270 want hem is het paradijs deelachtig geworden.
2271 *dies gehoore* - daarin verhore.
2272 *dore* - om, terwille van.

Critische aantekeningen

In de Inleiding is steeds gesproken over de Reis en over het werk van de dichter alsof wij te doen hadden met een reeds van te voren vaststaande tekst, een eenheid. Dit is echter niet het geval. Wij blijken niet op de hoogte van hetgeen de dichter werkelijk geschreven heeft. Het oorspronkelijke gedicht is nl. niet bewaard gebleven; wij moeten het zien te reconstrueren uit drie of vier latere bewerkingen, die onderling nogal verschillen.

Ik zal u eerst vertellen wat het toeval ons gespaard heeft. Daar is ten eerste een Middelnederlandse bewerking, vertegenwoordigd door twee handschriften. Dan is er een Middelduitse en een Nederduitse, ieder overgeleverd in één handschrift en ten slotte een Hoogduitse proza-bewerking, bewaard in twee handschriften en een 22-tal drukken vóór 1521.

De Middelnederlandse Brandaanteksten maken deel uit van twee beroemde verzamelhandschriften: het zgn. Comburgse handschrift (tegenwoordig te Stuttgart) en het Hulthemse handschrift (tegenwoordig te Brussel). De tekst volgens het Comburgse is compleet en omvat ‘bl. 179a-192c behoorende tot een gedeelte van den codex, dat ca. 1370 geschreven werd’ (Bouwstoffen van het Middelnederlandsch Woordenboek, p. 142); aan de tekst van het Hulthemse handschrift, dat geschreven werd ‘ca. 1410’ (Bouwstoffen, t.a.p.), ontbreken de eerste 321 verzen (er zijn bladzijden aan het begin verloren geraakt en daarmee de aanhef van de Brandaan).

Het handschrift dat de Middelduitse tekst bevat, bevindt zich te Berlijn en dateert van de 14de eeuw. Ook dit gedicht is niet volledig: na vs 607 is er een hiaat van (waarschijnlijk) een vijftigtal regels. Deze leemte is zo oud als het handschrift zelf en moet aan een fout van de afschrijver geweten worden: het is mogelijk dat hij van zijn voorbeeld twee bladen omsloeg in plaats van één, of dat er in dat voorbeeld een blad ontbrak.

Het handschrift met de Nederduitse tekst dagtekent uit de 15de eeuw en bevindt zich te Wolfenbüttel; van de proza-bewerking is één handschrift te Gotha (begin 15de eeuw), en één te Heidelberg.

Het Nederduitse gedicht is afhankelijk van het Middelduitse, maar zowel het Middelduitse gedicht als de proza-bewerking als de Middelnederlandse versie moeten onafhankelijk van elkaar teruggaan op een Hoogduits origineel: ziedaar het resultaat van meer dan honderd jaar onderzoek in de Brandaan-kwestie.

Het verloop van het wetenschappelijke onderzoek

Ik zal u nu gaan vertellen hoe men tot deze conclusie gekomen is en ik zal dit doen in de chronologische volgorde waarop de teksten toegankelijk werden voor het wetenschappelijke onderzoek. Zulk een overzicht lijkt mij interessant, ook - ik zou haast willen zeggen: juist - voor de ‘leek’, omdat er, achteraf gezien, zo treffend door gedemonstreerd wordt hoe moeilijk het is, bij het bekend worden van nieuwe gegevens, het ‘standpunt’ over de juiste afstand te verschuiven. Men schuift òf te ver, òf niet ver genoeg, en het schijnt dat pas weer een onderzoeker uit een volgende generatie in staat is, het in een denkgroef vastgelopen apparaat bij te draaien. Als men dit duidelijk ziet, kan het als een waarschuwing dienen bij eigen conclusies.

Het Nederduitse gedicht was al in 1798 bekend gemaakt door een uitgave van Bruns (Romantische und andere Gedichte in alt-plattdeutscher Sprache. Berlin, 1798). Bekend is eigenlijk het woord niet, want het verhaal wekte geen belangstelling, een omstandigheid die al genoegzaam verklaard zou kunnen worden door de gebrekkige overlevering van het handschrift. Later heeft men Bruns bovendien de onbetrouwbaarheid van zijn afdruk verweten.

In 1838 - dus volle veertig jaar later - publiceerde Blommaert de Brandaan volgens het Hulthemse hs.; in 1841 volgens het Comburgse (Oudvlaemsche Gedichten I, p. 91-120, II, p. 1-28).

Met deze drie teksten zat men al volop in de problemen. Ouderdom en oorsprong van het gedicht waren daarvan natuurlijk de belangrijkste en het is haast grappig te zien dat feitelijk alle denkbare mogelijkheden in de veronderstellingen der taalgeleerden vertegenwoordigd zijn. Men hield het Middelnederlandse werk voor zeer oud (ontstaan vòòr of omstreeks 1200: dit was de mening van Willems), voor jong (gedurende het Beierse tijdperk, dus in

de 14de eeuw: de mening van Brill), de Hulthemse tekst was ouder dan de Comburgse (Jonckbloet), de Comburgse ouder dan de Hulthemse (Brill), achter de Middelnederlandse teksten verborg zich een Frans origineel (Brill), een Hoogduits origineel (Mone, Jonckbloet), het Middelnederlands was het voorbeeld van de Nederduitse bewerking (Willems), de Nederduitse tekst was het voorbeeld van de Middelnederlandse (Martin)... Degene die driemaal mis tastte was Brill, die in 1871 een nieuwe uitgave van de Brandaan volgens het Comburgse hs. het licht deed zien en wiens publicatie een onbarmhartige, zij het gerechtvaardigde critiek van Verwijs uitlokte.

Schröder

Nu moet ik toegeven dat het boek van Brill bovendien niet op een ongelukkiger tijdstip had kunnen verschijnen. Enige maanden later, maar nog in hetzelfde jaar, kwam verreweg het belangrijkste werk inzake de Brandaanteksten van de pers, de uitgave van Carl Schröder: ‘Sanct Brandan, ein lateinischer und drei deutsche Texte.’ Erlangen, 1871. Hierdoor kreeg men de beschikking over het Middelduitse gedicht en de Prozabewerking (deze laatste volgens een ongedateerde Augsburgse druk). Verder gaf Schröder een herdruk van het Nederduitse gedicht en, als vergelijkingsmateriaal, een Latijnse tekst van de Navigatio. Dit alles werd voorafgegaan door een inleiding die men nog steeds met vrucht raadplegen kan en gevolgd door uitvoerige aantekeningen waarbij ook de Middelnederlandse versie in de discussie werd betrokken. - Ik zeg met opzet ‘de Middelnederlandse versie’, omdat Schröder een verkeerde voorstelling had omtrent de verhouding van de Comburgse en de Hulthemse Brandaan. Hij meende dat de twee handschriften normale en niet zeer gewichtige afwijkingen vertoonden en zo begreep hij ook niet waarom Blommaert in 1841 de Comburgse tekst nog eens in zijn geheel had uitgegeven; Schröder vond dat het voldoende geweest zou zijn het ontbrekende begin van de Hulthemse tekst (men vgl. p. 197) door die van de Comburgse aan te vullen. (Het is er echter zo mee gesteld dat de Comburgse en de Hulthemse teksten volkomen ‘abnormale’ verschilpunten vertonen, al corresponderen zij wat inhoud betreft.)

Het Middelduitse gedicht stond in het middelpunt van de belangstelling, want het Nederduitse mag haast wel een verminkte tekst heten en de Prozabewerking leek interessant, maar werd voor veel te jong gehouden om waarlijk belangrijk te zijn. Het is namelijk een gewoon verschijnsel in de tweede helft van de vijftiende eeuw dat populair geworden Middeleeuwse verhalen voor de - pas ontdekte! - drukpers worden gereed gemaakt om als ‘volksboeken’ in ruimer kring verspreiding te vinden. Van oudere gedichten maakt men dan meestal een redactie in proza, doch deze bewerking geschiedt nooit zo grondig of er blijft toch een groot deel van de oorspronkelijke tekst bewaard, ja zelfs ziet men duidelijke sporen van het oorspronkelijke rijm. Schröder, die van de Brandaan-prozabewerking dertien drukken kende uit het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw (echter geen handschrift), meende dat ook deze prozatekst was opgesteld met het vooropgezette doel om in drukvermenigvuldigd te worden. Door het later bekend worden van het Gotha'se handschrift uit het begin der 15de eeuw, bleek dat verspreiding als gedrukt volksboek nooit de aanleiding tot de bewerking kan geweest zijn en dat zij een belangrijker, eigen familiegeschiedenis heeft.

Het origineel van de Reis moet een Duits gedicht zijn

Dus: het Middelduitse gedicht stond in het middelpunt van de belangstelling. Door deze tekst toch, die beter in elkaar zit dan de Nederduitse en tegen het einde rijker aan episoden is dan de Middelnederlandse versies, kon aangetoond worden dat de Middelnederlandse teksten op een Hoogduits origineel moesten teruggaan. Mone (vgl. p. 199) had deze stelling al verkondigd in 1839, toen hij Blommaerts editie volgens het Hulthemse hs. recenseerde. Hij grondde zijn bewering op eigenaardigheden in taal, rhythme en rijm van het Middelnederlandse gedicht die men z.i. alleen verklaren kon vanuit een Duits voorbeeld. Door de overeenkomstige passages van het nu ter beschikking staande Middelduitse gedicht werden een voldoend aantal van zijn veronderstellingen bevestigd; Schröder kon ze met nieuwe bewijsplaatsen aanvullen (in een tijdschriftartikel - hij verwijst daarnaar in zijn uitgave) en de lijst werd nog eens uitgebreid door Verwijs en Bergsma.

Dezelfde methode toegepast op de Nederduitse tekst bewees ook daarvan de afhankelijkheid: hier waren eveneens rijmwoorden en uitdrukkingen aan te wijzen die niet in een Nederduits gedicht thuishoorden. De vraag bleef alleen: was het Middelduitse het voorbeeld van het Nederduitse gedicht of gingen ze beide terug op een oudere tekst? Schröder veronderstelde het laatste. Waarschijnlijk wilde hij hiermee nog onderstrepen dat het Middelduitse gedicht zoals we dat kennen uit het Berlijnse hs., door het op p. 197 al vermelde hiaat niet het directe voorbeeld van de Nederduitse tekst kan zijn geweest. (Afgezien van dit hiaat bevat de Nederduitse tekst - wat inhoud betreft - geen enkele bijzonderheid die niet in de Middelduitse te vinden is.) Ook tussen de Middelnederlandse versie en de Duitse Prozabewerking zag Schröder zo'n grote overeenkomst dat hij ze alle twee terugvoerde tot een gemeenschappelijke bron.

Verwijs

Dadelijk na Schröders uitgave komt op Nederlands terrein het voortgezette onderzoek los met twee belangrijke artikelen van Verwijs (beide van 1872). Het eerste daarvan bespreekt de waarde van Schröders boek voor de tekstcritiek van de Nederlandse Brandaan-versies (‘Het Middelnederlandsche Gedicht van Sinte Brandane’, medegedeeld in de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. v. Wetenschappen, afd. Letterkunde), het tweede tikt Brill op de vingers en wijst aan wat deze aan tekstverbeteringen had kunnen oogsten door vergelijking van de Hulthemse en de Comburgse Brandaan zònder de door Schröder gepubliceerde teksten (‘Dr Brill's uitgave van Sinte Brandane’, in Taal- en Letterbode III).

Verwijs is ook degene die door middel van een aantal Duitsgekleurde woorden in de Hulthemse en Comburgse teksten die op de corresponderende plaatsen in de Middelduitse versie níet voorkomen, het bewijs levert dat deze Middelduitse versie ‘onmogelijk het origineel’ kan zijn, ‘waarnaar de Mnl. vertaling is bewerkt.’ Hier wordt dus de noodzakelijkheid van een onbekend origineel aangetoond, iets dat Schröder zonder meer heeft aangenomen. Maar niettegenstaande hij dit onbekende origineel bewijst, leidt

Verwijs een methode in om de Comburgse tekst en de Hulthemse aan de hand van het Middelduitse gedicht te verbeteren, die zijn hoogtepunt zal vinden in de dissertatie van J. Bergsma: ‘Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis en de critiek der Middelnederlandsche Brandaen-teksten’ (Groningen, 1887), en die veel te ver gaat.

Bergsma

Een stap in deze richting valt eigenlijk al waar te nemen bij Schröder, die in de aantekeningen op het Middelduitse gedicht te gauw van ‘inlassingen’, ‘toevoegingen’ en ‘uitbreidingen’ bij het Middelnederlands spreekt, als er even goed de mogelijkheid bestaat dat de Middelduitse tekst de vertelling bekort. Zowel Schröder als Verwijs kennen de Middelduitse versie in de practijk een groter overwicht toe dan ze deze tekst theoretisch waardig keuren.

Het proefschrift van Bergsma wijst daarop aan hoeveel de Hulthemse tekst en de Comburgse verschillen, gerangschikt in: plaatsen waar de Comburgse tekst sporen van de Duitse herkomst vertoont tegenover de Hulthemse; plaatsen waar de Hulthemse tekst sporen van de Duitse herkomst vertoont tegenover de Comburgse; plaatsen waar de Comburgse tekst zich dichter bij de Middelduitse (Nederduitse) of de Prozabewerking aansluit dan de Hulthemse, en plaatsen waar de Hulthemse tekst zich dichter bij de Duitse versies aansluit dan de Comburgse. Dit gedeelte is nog steeds van grote waarde, al is het niet volledig en al mist men node een samenvattende bespreking van hetgeen Bergsma zelf op p. 46 noemt: ‘het eigenaardig karakter dier afwijkingen.’ Men kan zich bijv. moeilijk ontveinzen dat de Hulthemse versie in het bijzonder met een bepaalde strekking is ‘omgewerkt’, men zie daarover p. 224 en p. 225. - De hoofdstukken die critiek op de teksten van het Comburgse en het Hulthemse hs. bevatten, schieten in veel opzichten hun doel voorbij en het is waarschijnlijk daardoor dat men heeft ingezien dat de wetenschap nog niet aan een critische, d.w.z. herziene en verbeterde tekstuitgave van deze versies toe was, en dat men meer zou hebben aan een nieuwe diplomatische, d.i. onveranderde afdruk.

Bonebakker

Hoe het zij: deze nieuwe uitgave verscheen in 1894 van de hand van E. Bonebakker, die de Comburgse en de Hulthemse teksten in twee kolommen naast elkaar publiceerde, zodat men doorlopend de lezingen vergelijken kan. Uitvoerige aantekeningen, waarbij de overeenkomstige passages van de Duitse versies aangehaald worden, zijn verzameld in een afzonderlijk deel. Hierbij valt op dat Bonebakker, ongetwijfeld in reactie op Bergsma, zó weinig aan de tekst veranderen durft of wil, dat hier en daar zelfs onbelangrijke verschrijvingen en fouten worden besproken, verklaard en gehandhaafd!

Met opzet ben ik, door het vermelden van de twee laatste publicaties, van de chronologie afgeweken. Ten eerste wilde ik zonder onderbreking de ontwikkeling van het Nederlandse onderzoek tot zijn voorlopige eindpunt volgen, en het boek van Bonebakker betekent een eindpunt in twee opzichten: het is de laatste tekstuitgave en het laatste omvangrijke Nederlandse geschrift over de Brandaankwestie. Maar het is een onbevredigend slot en Bonebakker heeft zelf destijds aangegeven waar de schoen wringt. Aan het begin van zijn tweede deel schreef hij: ‘Een nieuwe uitgave der mnl. Brandaenteksten zou - naar Verwijs - aan drie eischen moeten beantwoorden: zij zou een zuiveren tekst, belangrijke aanteekeningen, een doorwrochte inleiding moeten leveren. - Ziehier die nieuwe uitgave: zij levert dat alles niet. Wij beoogden slechts haar bruikbaar te maken voor den “Brandanist”, wien de mnl. teksten tot hulpmiddel strekken bij het zoeken naar de oplossing der Brandaenkwestie - ook bruikbaar voor den beoefenaar van het Mnl. - Buiten dit bestek viel de “doorwrochte inleiding”, waarvoor Dr Bergsma eenige bouwstoffen leverde in zijn “Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis en de critiek der mnl. Brandaenteksten”; zij blijft de taak van den beoefenaar der lettergeschiedenis. - Maar wel heb ik getracht een zuiveren tekst en aanteekeningen te leveren.’ (Het hier geciteerde heeft mij - het zij in alle bescheidenheid gezegd - de moed gegeven het onderzoek opnieuw te openen, al zal ik op p. 222 doel van en beweegredenen tot dit boek uitgebreider formuleren.)

Ten tweede zijn in alle tot dusver vermelde werken in hoofdzaak taalkundigen aan het woord geweest of in ieder geval de taalkundige zijde van de persoonlijkheden der onderzoekers. Nà de taalkundigen komen de literatuur-historici (Bonebakker noemt hen met een eigen term: beoefenaar(s) der lettergeschiedenis) aan de beurt: de teksten moeten in betrouwbare uitgaven beschikbaar zijn voordat men theorieën kan opstellen omtrent de inhoud van het verhaal. Ook bronnenonderzoek en aesthetische waardering moeten wachten op deze voorarbeid.

Bekijken wij dus nu de vondsten van de tweede groep.

Suchier

Suchier belicht in 1875 literair-historische problemen (in een inleidende bespreking op een door hem uitgegeven Anglonormandische tekst van het Navigatio-type) en tekent voor het eerst een afhankelijkheidsschema van onze teksten:

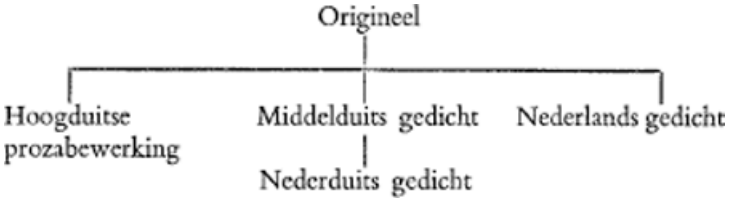

Dit is het schema dat nog steeds geldt (men vgl. p. 198) en dat door het latere onderzoek alleen nog is verfijnd. Achteraf is het weer grappig na te gaan dat Suchier eensdeels zijn tekening baseerde op een verbetering, anderdeels op een verkeerd begrijpen van Schröders uitkomsten, en dat hij tòch gelijk had.

Schröder zegt namelijk uitdrukkelijk dat het Middelduitse en het Nederduitse gedicht een gezamenlijk voorbeeld moeten hebben (nièt dat het Nederduitse op het Middelduitse berust) en dit deel van Suchiers schema is dus te danken aan een door de toekomst als juist bewezen ‘fout’, waarbij men zich voor ogen dient te houden dat met het Middelduitse gedicht nu niet langer bedoeld wordt het ons overgeleverde, incomplete Berlijnse hs., maar een aan te nemen volledig manuscript van deze tekst. -

Suchier verbétert Schröder als hij aangeeft dat de Middelduitse tekst, de Prozabewerking en de Middelnederlandse versie onafhankelijk van elkaar teruggaan op het onbekende origineel. Ook hier nam Schröder een tussenstadium aan en wel een gezamenlijke bron voor het Middelnederlands en de Prozabewerking. Suchier echter merkt op dat het niet aangaat voor twee der drie teksten een gemeenschappelijk voorbeeld als tussentrap aan te nemen ‘da kein Fall vorhanden ist, wo ein zufälliger Fehler in zweien übereinstimme.’ Deze opvatting wordt door Bergsma opnieuw afgeleid en geformuleerd.

Afgezien van een handige vergelijkende opsomming tussen de overeenkomstige tekstdelen van Reis en Navigatio, maakt Suchier in hetzelfde artikel nog twee opmerkingen die speciaal voor ons van belang zijn: hij zegt dat de Nederlandse vertaler het originele gedicht het beste weergeeft, en dat de dichter van het oorspronkelijke werk zeer begaafd moet zijn geweest ‘da noch die Nachbildungen mehrfach Züge ächter Poesie verrathen.’ Hier zijn wij in aesthetische waardering al een heel stuk verder dan bij Verwijs, die zonder meer spreekt van ‘geringe kunstvaardigheid.’

Meyer

Na Suchier volgen nog enige publicaties waarbij de Navigatio zich in het middelpunt van het onderzoek bevindt en waarin over de Reis slechts opmerkingen of samenvattingen uit de tweede hand voorkomen - om welke reden ik ze hier terzijde laat. Ten slotte bereiken wij dan de uitvoerigste en rijkste studie over de Reis, die jammer genoeg nog slechts voor één vierde deel door de druk toegankelijk is gemaakt: de dissertatie van Wilhelm Meyer, ‘Die Überlieferung der Deutschen Brandanlegende. I. Der Prosatext’, Göttingen, 1918. In tegenstelling tot zo vele proefschriften ontmoeten wij in dit werk het bezonken oordeel van een vijftiger die zich ongeveer vijfentwintig jaar met de Reisteksten heeft beziggehouden, maar die door allerlei omstandigheden (o.a. een slechte gezondheidstoestand) zijn resultaten niet eerder kon verzamelen en/of publiceren. Zoals de titel al aangeeft, behandelt dit deel de problemen van de Prozabewerking. Volgens de inhoudsopgave echter ligt ter Universiteit van Göttingen (in

handschrift? als getypte copie?) nog deel II-IV, studies over de Middelnederlandse teksten, over het Middelduitse en het Nederduitse gedicht, en over het onbekende origineel. Dit is materiaal waarmee - afgaande op de waardevolle inhoud van het eerste deel - het toekomstige Brandaanonderzoek ter dege rekening zal moeten houden.

Nu wij de ongepubliceerde delen door de oorlogsomstandigheden niet ter inzage kunnen krijgen is het een groot voordeel dat Meyer aan het slot van zijn Inleiding een korte opsomming van zijn resultaten geeft en op de laatste pagina van het boek een schematisch overzicht - ten dele in tekening - van de overlevering der legende. De tekening is de 'verfijnde' uitwerking van Suchiers schema en ik zal het hier weergeven zonder de onderlinge afhankelijkheid der Proza-drukken over te nemen, daar dit ons te ver zou voeren.

SCHEMA VAN MEYER

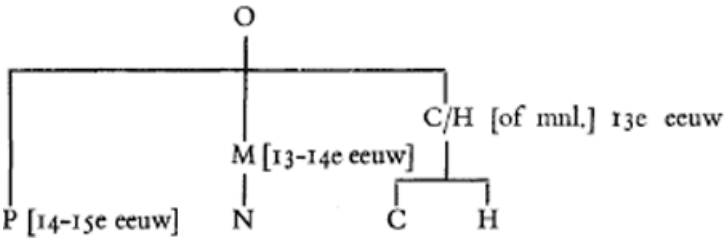

O Origineel, een gedicht van meer dan 2500 versregels ontstaan in het Middenrijngebied omstreeks 1150
C/H Mnl. versie, 13de eeuw
M Middelduits gedicht 13/14de eeuw
P Prozabewerking 14/15de eeuw
N Nederduits gedicht
C Comb. tekst
H Hulthemse tekst

De waarde van dit gepreciseerde schema ligt in de verwerking der dateringen, die tot uiting komt in de afgewogen plaatsing der teksten (met één oogopslag ziet men bijv. in deze tekening de belangrijkheid van de Middelnederlandse versie, d.w.z. de Middelnederlandse vertaling die verloren is gegaan en die de onmiddellijke bron is van de zo van elkaar afgeweken teksten in

het Comburgse en Hulthemse hs.). De leek die een dergelijk schema onder ogen krijgt, diene echter wel te bedenken dat zo'n tekening de toestand weergeeft nadat die tot het allereenvoudigste is herleid. Het is meer een werk-hypothese dan de weergave van historische feiten: iedere rechte lijn vertegenwoordigt mogelijk een aantal verloren gegane handschriften.

Reconstructie van het onbekende origineel

Wat leert ons nu de verkregen uitkomst?

Het oorspronkelijke gedicht is niet bewaard gebleven; om het te reconstrueren kunnen wij de hulp inroepen van drie belangrijke bewerkingen: de Mnl. versie, het Middelduitse gedicht en de Prozabewerking. Bij deze reconstructie volgen wij de regel van ‘de meeste stemmen gelden’, d.w.z.: wat in alle drie bewerkingen voorkomt stond in het origineel, maar ook: wat in twee der drie bewerkingen voorkomt.

De taak wordt bemoeilijkt door twee omstandigheden. Om te beginnen is de Middelnederlandse versie een onbekende factor, daar deze tekst op zijn beurt gereconstrueerd moet worden uit het Comburgse en uit het Hulthemse handschrift. Gelukkig betekent dat toch ook weer niet een àl te grote omweg, omdat wij hierbij tenminste in dezelfde richting werken (de Middelnederlandse vertaling staat immers zo dicht bij het origineel). Wij kunnen de regel aldus uitbreiden: wat in het Comburgse en het Hulthemse hs. beide voorkomt en door het Middelduitse gedicht of de Prozabewerking gesteund wordt, stond in de Middelnederlandse versie èn in het origineel; eveneens een lezing van het Hulthemse handschrift die door het Middelduitse gedicht of door de Prozabewerking gesteund wordt, of een lezing van het Comburgse handschrift die door deze beide Duitse versies wordt gesteund. Wat in de beide Middelnederlandse handschriften voorkomt en níet door het Middelduitse gedicht of de Prozabewerking wordt gesteund, heeft slechts bewijskracht voor de Middelnederlandse vertaling, níet voor het origineel.

De tweede omstandigheid veroorzaakt meer last. Daar het origineel een gedicht is, komt de Prozabewerking niet in aanmerking voor reconstructie van de vorm, maar alleen van de inhoud daar-

van. - Daarentegen is het mogelijk dat - in tweede instantie - het Nederduitse gedicht hier en daar mag meespreken over de vorm van een versregel.

De vraag wordt nu: wat leert de vergelijking van de Comburgse, de Hulthemse, de Middelduitse tekst en de Prozabewerking over de inhoud van het origineel? Demonstratie aan een concreet voorbeeld, nl. aan de episode van de er gevaarlijk uitziende meermin (nr 7 van de inhoudsopgave), kunt u - zo het u interesseert - vinden op p. 223 vlg. In diezelfde omgeving zult u de verantwoording krijgen van de Brandaantekst zoals die in dit boek is afgedrukt. Hier kan ik u slechts het doel, of misschien beter: het ideaal, melden dat ik mij gesteld heb: de benadering van de 13de-eeuwse Middelnederlandse vertaling, van dè oorspronkelijke Middelnederlandse versie. Als er nu in het vervolg van deze inleiding van de ‘Mnl. versie’ gesproken wordt, is dit de uit het Comb. en het Hulthemse hs. gereconstrueerde tekst, zoals u deze in het voor u liggende boek vinden kunt - al vertoont zij zich hier in het visitetoilet van een gemoderniseerde spelling.

Ik herhaal de vraag dus met deze kleine wijziging: wat leert de vergelijking van de Mnl. versie, de Middelduitse tekst en de Prozabewerking over de inhoud van het Origineel?

Het dichtst bij het origineel staat de Mnl. versie; Meyer noemt het een vertaling die het oorspronkelijke gedicht haast vers voor vers weergeeft. De inhoud van de Prozabewerking staat ook zeer nabij, vooral het Gotha'se handschrift (Meyer kende het Heidelbergse manuscript niet en ik meen dat dit ook nog niet wetenschappelijk is onderzocht). Het Middelduitse gedicht geeft het origineel níet vers voor vers: de bewerking is nogal verkort (Meyer heeft uitgerekend bijna voor een derde).

De Mnl. versie kenmerkt zich - en onderscheidt zich dus van het origineel - door een invoeging aan het begin van het verhaal, door het ontbreken van een korte, maar in principe misschien zeer belangrijke, episode verderop, waar Brandaan en de zijnen reusachtige vogels lijken van zeevaarders zien wegdragen uit schepen die in de Leverzee zijn vastgelopen, en ten slotte door een vrij abrupte onderbreking vóór het slot. Het grappige relaas

van Brandaans verloren hoed (men zie in de tekst na vs. 1101) kwam m.i. in het Middelnederlands wel voor, doch is door een handschrift-fout verloren gegaan.

De invoeging aan het begin is vs 137-260: ‘Brandaan vindt het hoofd van een heidense reus’. Men vindt dit avontuur niet in het Middelduitse gedicht en evenmin in de Prozabewerking. Het kan dus niet tot het origineel behoren en moet een eigenaardigheid van de Mnl. versie zijn. Maar wacht: gaan wij hier niet een stap te ver? Wij hebben slechts één getuigenis voor het verhaal en dat is het Comburgse hs.; in het Hulthemse ontbreken immers de eerste 321 versregels. Toch heeft geen onderzoeker - daarvoor corresponderen de twee handschriften te zeer wat inhoud betreft - de mogelijkheid geopperd dat in het weggevallen stuk van het Hulth. hs. dit gedeelte zou ontbreken, en er lijkt mij ook geen aanleiding te bestaan om deze veronderstelling wèl te uiten. Voor 95% bestaat de zekerheid dat de episode een bestanddeel was van de Mnl. versie; over de kwestie waar men de inspiratie tot dit gegeven zou moeten zoeken, zie p. 219-221.

Het probleem van het Leverzee-tafereel kan eveneens beter behandeld worden als de bronnen tot ons verhaal ter sprake komen: het hangt daarmee ten nauwste samen.

Psychologisch zeer interessant lijkt mij de onverwachte wending naar het slot die wij in de Middelnederlandse Reis opmerken na vs 2206. Zonder het Middelduitse gedicht of de Prozatekst te kennen zou wellicht een zeer critisch lezer hier toch onraad speuren.

Tot en met vs 2156 heeft Brandaan van de door hem in twijfel getrokken wonderen (genoemd in vs 32-51) gezien: de twee aardse paradijzen (vs 699-863), de onderduikende eiland-vis (vs 295-342), Judas (vs 1292-1556) en nu wacht hem nog een teken van het vreemde land onder de aarde waar het nacht wordt als het bij ons dag is. Een aanloop tot dit avontuur herkennen wij in vs 2157-2206; ontwikkeling en uitleg ontbreken.

Nu is het een heel goedkoop middeltje om in zo'n geval een Middeleeuws auteur het verwijt te maken van een compositiefout: ‘Hij heeft het gewoon vergeten’, zegt men, ‘dat is juist het primitieve en aantrekkelijke van zulk naïef werk’. Maar de dichter van het origineel toont een veel te alert plezier in zijn schepping om

zich een zo aardig motief te laten ontgaan; trouwens, het Middelduitse gedicht en de Prozatekst zijn er om ons te bewijzen dat het verhaal veel langer was. Hoe verliep het dan verder? Dat is niet met zekerheid uit te maken, want ook de Prozatekst en het Middelduitse gedicht zijn het in het vervolg niet meer eens. Uit hun gecombineerde gegevens blijkt het volgende:

Brandaans schip is terecht gekomen in een moerassig gedeelte van de zee, de schepelingen horen allerlei geluiden van een bewoonde wereld terwijl er toch niets te zien valt dan water en lucht. Brandaan vraagt zijn reisgenoten om raad: zal men het schip verder laten gaan of doen omkeren? Hij zou toch graag willen weten wat dit alles hier betekende (deze woorden van de heilige zijn in het Mnl. na vs 2182 weggewerkt of weggelaten). Er heerst onzekerheid bij de zeevaarders; ten slotte laat men het anker neer en als blijkt dat dit door een onverklaarbare oorzaak beneden wordt vastgehouden, breekt er een groot geroep en geweeklaag los. Men durft het anker niet prijs geven, want hoe moet dat dan op de verdere tocht? (Hier houdt het Mnl. op.)

Het roepen wordt gehoord door een dwerg Botewart (volgens het Middelduitse gedicht, of ‘Pertwart’ volgens de Prozatekst) die een kluizenaar (in het Middelduitse gedicht: Johannes) waarschuwt en met hem in een klein vaartuigje naar het schip koerst. De dwerg wordt beschreven als iemand met een lange baard en lang haar, gekleed in kostbare zijden gewaden. Met een stem die schalt als een horen zingt hij heidense liederen. De kluizenaar heeft kleren gevlochten en geweven van kameelhaar. Hij is het die Brandaan aanraadt niet verder te varen maar om te keren, daar het schip gevaar dreigt. Brandaan is niet geheel zeker van de goede trouw van zijn vreemde bezoekers en hij vraagt de kluizenaar, die hij blijkbaar voor een spooksel houdt, aan boord te komen, dan zal men hem een plechtige mis lezen. De proefneming heeft een gunstig resultaat: Johannes blijkt een Christenmens en na de godsdienstoefening zegt de dwerg dat men op deze plaats aan het eind der wereld is en ‘het lawaai dat ze gehoord hadden en hoorden, dat was een andere wereld onder de aarde. Toen begreep Sinte Brandaan dat hij de waarheid verbrand had in het boek.’ Nu wordt het ankertouw gekapt en het zeil opgericht.

Johannes en de dwerg (deze laatste als loods) blijven aan boord.

Van dit punt af beginnen het Middelduitse gedicht en de Prozatekst zeer te verschillen en de overlevering wordt al heel ondoorzichtig. Het meest logische verloop vindt men in de Prozatekst. Het schip vaart na dit eind-van-de-wereld-avontuur in één ruk door naar Ierland terug en Brandaan bemerkt het bereiken van de geboortegrond doordat hij aan de oever een prachtig geklede man, Hailbran, ziet rijden op een muilezeltje met een zwart oor. (Of dit alles een toespeling is op een bekende persoonlijkheid in de tijd van de schrijver en uit zijn omgeving?) 'En toen Sinte Brandaan hem zag, herkende hij hem en werd heel blij en wist wel dat zij dicht bij land waren gekomen, en sprak tot de broeders: Looft God, want wij zijn hier nu terug in ons land en al ons leed is geleden.' De monniken verlaten het grote vaartuig, de kluizenaar en de dwerg keren weer terug met hun eigen scheepje. Het Prozaverhaal eindigt daarop met dezelfde gegevens die wij in de Mnl. tekst vinden na vs 2229.

Het Middelduitse gedicht heeft na het einde der wereld nog verscheidene episoden: de kluizenaar Johannes vertelt een deel van zijn levensloop nadat de zeevaarders in een Christenland aan wal zijn gegaan; Johannes blijft in dat land achter (over de dwerg wordt niet meer gesproken); op zee ontmoet Brandaan nu het heel kleine mannetje dat drijft op een blad zo groot als een hand en dat met een napje zo klein als een halve notedop de oceanen wil meten (deze episode in het Mnl. van vs 2071 tot 2116); daarop volgt het zien van de kostbaar geklede 'Helspran' (zo de naam in het Middelduits), rijdend op een wit veulen, een aanblik die Brandaan niet Ierland doet vermoeden, doch hem de opmerking ontlokt dat ze nù toch wel alle wonderen hebben aanschouwd en dat men bidden moge om gunstige wind tot de terugreis naar het vaderland. Zelfs daarna volgt nog een ander avontuur en wel één waarin wij de episode van de wonderbaarlijk gevonden kelk en patena uit de Navigatio herkennen (vgl. p. 31), hoewel Brandaan de heilige voorwerpen niet meeneemt.

Waarom zijn zulke avonturen na het einde-van-de-wereld minder logisch? Wel, omdat ze het motief van het prijsgegeven anker tot onherkenbaars toe verminken. Het aanvaarden van deze ge-

vaarlijke opoffering en kwade kans heeft in het verhaal alleen zin bij een bijna volbrachte reis, wanneer men niet meer rekent op nieuwe ankerplaatsen. Zo was zeker de gang van zaken in het origineel, dat bewijst het behoud van dit gegeven in Mnl. vs 2225-28: ‘Den ankerkabel sneden zi ontwee ende voeren vroolijk op die zee, ende kwamen zaan te hand gezond tote in haar land.’

Moet men dus aannemen dat het Middelduitse gedicht tegen het slot van de vertelling episoden gaat inlassen? Ik hel inderdaad over tot die gedachte, ook al omdat ik vind dat het Middelduitse gedicht in deze passages bedenkelijk weinig geïnspireerd lijkt: de verzen worden bloedeloos, de avonturen schakelen onhandig in elkaar, enz. Ik weet echter hoe subjectief een dergelijke indruk is...

Het slot van ons verhaal blijft met kwistige vraagtekens omlijst. Al wil men namelijk aannemen dat het Middelduitse gedicht de oorspronkelijke lezing niet bewaart, in géén geval mag men veronderstellen dat de Prozatekst dit wèl doet. In het Prozaverhaal ontbreekt het gedeelte van het de zeeën metende mannetje dat de Mnl. versie en het Middelduitse gedicht beide hebben, ofschoon op verschillende plaatsen. En daar hebben wij dan opnieuw een onbeantwoorde vraag: waar hoorde deze episode thuis in het origineel? Als ik de strekking van deze ontmoeting goed begrijp, dan moet zij Brandaan overtuigen van de onmogelijkheid ooit een overzicht te krijgen van alle wonderen Gods. De kleine man leert hem door een parabel de zo hoognodige bescheidenheid, die Brandaan uit het oog zou kunnen verliezen na het voltooien van zijn boek. Verhaalkundig gesproken zou ik menen dat deze waarschuwing thuis hoort ná het avontuur van de andere wereld en vóór het bereiken der Ierse kust (Hailbran-episode). Dat zij in het Mnl. in een onjuiste omgeving is geforceerd leid ik af uit de omstandigheid dat de verzen 2053-58, die inleiden tot het avontuur van de het schip omsingelende walvis (vs 2117-2156), nu zo vreemd in de lucht zweven.

Heeft een bewerker van de Mnl. tekst (de vertaler? een afschrijver?) bij het doorlezen van het slot dat hij wilde gaan bekorten, de bedoelde passage niet willen opgeven en haar daarom ergens tussen gevoegd? Toch bevredigt zo'n hypothese ook weer niet, want iemand die zo radicaal een vertelling afbreekt

als waar Mnl. 2207-28 blijk van geeft, last niet op een andere plaats een episode in. Voor mij ligt er héél de hartgrondige verzuchting van een schrijver die er genoeg van begon te krijgen en die reikhalzend uitzag naar het eind van zijn taak, in de regel: ‘God dank, die boek is volschreven’ (vs 2214). Nog eens: was het de vertaler of een afschrijver die er zo grondig het mes in zette?

Het laatste deel van het Origineel blijft in nevelen gehuld: de Mnl. versie, de Prozatekst en zelfs het onbelangrijke Nederduitse gedicht geven blijk van een begrijpelijke matheid tegen het einde en laten tekstdelen verdwijnen: het Middelduitse gedicht maakt zich verdacht door zijn te veel aan taferelen. De volledige compositie van de Reis is niet te achterhalen.

De humor van het oorspronkelijke werk

Wèl te achterhalen valt de humor van de oorspronkelijke dichter, die de Mnl. versie en de Prozatekst bewaard hebben en die in het Middelduitse gedicht voor het grootste deel is weggewerkt. Op p. 20 en 22 van de Inleiding is al gewezen op de telkens terugkerende ironie van Brandaan en de duivelen ten opzichte van de ‘verschroeide kapelaan’ en diens komische angst. Het Middelduitse gedicht toont daarvoor geen begrip. Nemen wij als voorbeeld de kostelijke scène waarin de duivel van de brandende berg onze arme teugeldief zo angstig maakt dat hij onder een scheepsbank wegkruipt (vs 1037 vlg.). Door de opmerking dat wassen voor de zondaar een goede boetedoening is en dat het 't beste zou zijn als men hem in het water wierp, plaatst Brandaan zich aan de zijde van de duivel en tegenover zijn jammerlijke reisgenoot. De duivel buldert dan ook van plezier over de situatie en vraagt aan de heilige of hijzelf dat mannetje eens mag wassen. Hij spreekt zelfs spottend van ‘zijn’ kapelaan, omdat de helse scharen eigendomsrecht op de dief menen te mogen laten gelden. - Niets van dit alles in het Middelduits.

Ironie van geen gering allooi zit er verder in de aansporing tot opbreken die de teugeldief in het paleis der Walscheranden uitspreekt (vs 1787 vlg.), ongetwijfeld omdat de rijke omgeving hem herinnert aan de eerste paradijsburcht, het toneel van zijn fatale zonde. Hij maskeert dit echter door te wijzen op de gevaren

die ze doorstaan hebben bij de brandende berg. - Dan: het driftige en sputterende betoog van Brandaan als hij niet geloven wil dat de Walscheranden God hebben aanschouwd (vs 1863 vlg.), dat zo kalm terechtwijzend door de ‘wonderlijke geest’ wordt beantwoord met: ‘Brandaan, wat je niet weet, dat wil je niet geloven.’ - Bovendien voel ik een zeer menskundige, ironische kant aan de ontmoeting met de kluizenaar op de graszode (vs 1193 vlg.), waarbij Brandaan aanvankelijk zulk een neerbuigende minzaamheid ten toon spreidt tot hij bemerkt niet met een arme zondaar doch met een ‘Meester’ te doen te hebben: getransponeerd tot een modern verhaal zien wij hier een jong studentje dat beschermende wijsheden lucht tegen een onaanzienlijke vreemdeling die later een geleerde van internationale vermaardheid blijkt te zijn.

Omdat het Mnl. deze humor zo goed bewaart, lijkt mij het ontbreken der episode van Brandaans verloren hoed (die men in onze versie zou moeten vinden na vs 1101) niet te wijten aan een bewuste weglating, maar aan een ongewilde, veroorzaakt bijv. door het wegvallen van een pagina, of in het voorbeeld dat de Nederlandse vertaler gebruikte, of in een afschrift van de Mnl. versie vóór de splitsing in die van het Comburgse en het Hulthemse handschrift. Dit kostelijke toneel waar de teugeldief weer eens zo mooi in het zonnetje gezet wordt met zijn poging tot omkoperij (‘Ik heb nog twee prachtige nieuwe hoeden en u kunt ze allebei krijgen als we nu niet naar die gevaarlijke berg terugkeren’), past voortreffelijk in de Mnl. bewerking en ik heb dan ook getracht dit onderdeel voor onze overlevering te behouden. (Zie p. 119).

Deze steeds weer doorbrekende humor is een persoonlijke creditpost van de oorspronkelijke dichter. Het is zeer duidelijk dat hij die niet opdeed uit zijn bronnen, want het verhaal van de teugeldief is in de Navigatio verre van grappig.

Bronnen van ons verhaal

Ja, de bronnen van de dichter!

De overeenstemming die er bestaat tussen gedeelten van Reis en Navigatio, die echter toch weer niet zo groot is dat men van directe ontleningen zou willen spreken - eerder van reminiscenties (vgl. het daarover te berde gebrachte op p. 16-22 van het

eerste hoofdstuk) -, bracht Suchier er toe in zijn al eerder genoemde publicatie te verklaren dat de dichter zijn gegevens ontleende aan een mondelinge overlevering. Hij schrijft: ‘Unserem Dichter war überhaupt von der Legende nur soviel bekannt, als leicht im Gedächtnis haften konnte; woraus hervorgeht, dass nicht der Lateinische Text der Navigatio seine Quelle war, sondern seine Kenntnis von Brandans Abenteuem auf mündlichen Berichten beruhte.’ Volgens Suchiers opgave kan men via de Navigatio thuisbrengen: de bouw van het schip, de bijzondere lotgevallen der twee kapelaans (drie monniken in de Navigatio), het gevecht van zeemonster en hert (vs 261-94 van onze tekst), de eilandvis, het bezoek aan het klooster waar de monniken hemelse spijs genieten, de teugeldiefstal, de duivels die met brandende massa's gooien (vs 1020-1101 in onze tekst, in de Navigatio wordt gesproken van een eiland met smeden), de vele vissen (vs 1141-1192), Judas, en het avontuur van kelk en patena dat niet in het Mnl. voorkomt. Ook komt het slot vrijwel overeen. - Sommige der door hem aangegeven overeenkomsten vind ik daarentegen moeilijk te accepteren: zo heeft het door Brandaan in de Navigatio gezochte eiland, de ‘terra repromissionis’, meer punten van aanraking met het in de Reis beschreven eiland der twee paradijsburchten dan het door Suchier genoemde land der Walscheranden; zo lijkt het gesprek met de kluizenaar Paulus meer op dat met de kluizenaar op de rots (vs 519-624) dan op het onderhoud met het godskind op de graszode (vs 1193-1291), en zo lijkt het wat erg ver gezocht om het verhaal van de walvis die het schip omsingelt (vs 2117-2156), af te leiden uit één zin waarmee Brandaan in de Navigatio aan zijn monniken de grootte van de eilandvis tracht duidelijk te maken, in het bijzonder wanneer men, zoals Suchier, aanneemt dat de dichter geen geschreven bron voor zich had, maar afging op mondelinge berichten.

Zimmer heeft de hypothese van Suchier dan ook al in 1889 gemodificeerd. Hij neemt aan - zoals al gezegd is op p. 42 van de Inleiding - dat onze dichter over mededelingen van een Ierse monnik beschikte die de Navigatio kende en ook verder goed op de hoogte was met de Ierse literatuur. Alleen, gaat Zimmer voort, mag men of moet men ‘einen derartigen bericht, der die

erzählung auf eine ganz andere basis steilte, ihr einen neuen rahmen gab und die ausfüllung des rahmens in grossen partien anders vornahm als in der Navigatio SBrendani geschehen ist - müssen wir einen solchen bericht nicht eine besondere recension nennen?' Doorgaand op deze redenering komt hij er toe om de bron te zoeken in een misschien verloren gegane Latijnse Navigatio, afwijkende van de bekende redactie. Hij oppert zelfs de mogelijkheid dat een dergelijke versie nog eens in een bibliotheek voor de dag zou komen.

Ik ben hier even op in gegaan omdat ik uit de aan het eind van zijn dissertatie gepubliceerde inhoudsopgave meen te mogen opmaken dat Meyer deze opvatting deelt of van Zimmer heeft overgenomen. Ik vind daar nl. opgegeven als vierde hoofdstuk van het (niet verschenen) vierde deel: 'Die Quelle, 1. Wesen und Entstehung der überlieferten Navigatio sancti Brandani; 2. Eine bisher unbekannte (verlorene?) Navigatio die Quelle von O.' (O wil zeggen de oorspronkelijke tekst.) Op de laatste pagina van zijn boek karakteriseert Meyer deze veronderstelde afwijkende Navigatio-tekst als van 'meer profaan karakter, waarschijnlijk ouder en oorspronkelijker'.

Dat deze afwijkende Navigatio oorspronkelijker lijkt, zal Meyer waarschijnlijk gronden juist op het meer wereldse karakter van het verhaal; immers de 'officiële' Navigatio lijkt in een ongewend en ongewoon geestelijk gewaad gewrongen. En ouder? Ik weet niet wat moeilijker te verklaren zou vallen: de officiële Navigatio als opvolgster van de afwijkende tekst, of het omgekeerde.

Maar... tegen het aannemen van zo'n onbekende Latijnse bron rijzen bij mij steeds bedenkingen. Ten eerste verschuift het alleen de moeilijkheden zonder die op te lossen. Men neemt een dergelijke 'onbekende' aan, omdat men een bepaalde auteur niet verantwoordelijk durft te stellen voor belangrijke afwijkingen van de overlevering. Doch ook deze onbekende tekst moet een auteur gehad hebben die Brandaans avonturen van een andere hoek uit bezag en die een zekere oorspronkelijke opvatting toonde. Wat wint men met zo'n verschoven verantwoordelijkheid?

De tweede bedenking baseert zich op de volgende overweging. Mijns inziens berust de enorme populariteit van de Navigatio op

het vertrouwenwekkende van haar eerbaar Latijns kleed. Wanneer er achter de Reis de - in Middeleeuwse ogen - onaanvechtbare autoriteit van een Latijnse tekst had gestaan, zou deze versie een veel grotere bekendheid hebben gekregen dan nu het geval is geweest.

Zimmer stelde zich de mogelijkheid van een opzienbarende vondst voor, indien eens alle Navigatio-handschriften volledig zouden zijn vergeleken en gerangschikt. Ofschoon deze reuzenarbeid nu ter hand genomen schijnt te zijn (volgens een mededeling van de omstreeks 1931 overleden Brandanist E.G.R. Waters, die nog in 1928 verzuchtte: 'The self-sacrificing scholar who will collate and classify the whole of these MSS. has not yet been found'), zou het mij grotelijks verwonderen als de gezochte tekst er tussen bleek te zijn: ik acht het bestaan er van weliswaar niet onmogelijk, doch in hoge mate onwaarschijnlijk.

Eerder stel ik nog vertrouwen in de combinatie van de 'officiële' Navigatio, de lokkende verhalen van de Ierse monnik en de frisse kijk op de zaak van onze dichter met zijn belangstelling voor 'moderne' literatuur.

Op p. 208 heb ik gewezen op een korte Leverzee-episode en daarvan gezegd dat zij misschien in principe hoogst belangrijk zou zijn. Zij valt in het Middelduitse gedicht en in de Prozatekst na het terugwinnen van de verschroeide teugeldief (in de Mnl. tekst zou dit zijn na vs 998) en sluit aan bij een vroeger gedeelte dat alle teksten hebben en dus het Mnl. ook. De beide episoden verenigd geven het volgende te verstaan: In de Leverzee bevindt zich een zeer gevaarlijke magneetsteen die het in de schepen verwerkte ijzer naar zich toe trekt. Brandaan wordt tegen dit gevaar gewaarschuwd door een bovennatuurlijke stem, doch hij ziet in de verte de mastbomen van verongelukte schepen uit de zee steken: 'het leek hem een woud te zijn' (Mnl. vs 421-45). Als de zeevaarders later weer in de buurt van de Leverzee komen, zien zij rijke schepen met zó veel aardse schatten beladen, dat iedereen ter wereld er genoeg aan zou hebben als men ze zou kunnen verdelen. Maar alle rijkdommen zijn verloren want de schepen zijn in de gevaarlijke Leverzee-substantie vastgelopen en de bemanningen sterven aan boord. Dan komen (ontelbare, volgens de Prozatekst)

reuzenvogels, - grijpen of griffioenen -, en slepen de lijken weg om ze op te eten. (Ook zijn er duivelen die met St. Michiel om de zielen der gestorvenen strijden en Brandaan ziet met smart dat het aandeel der duivelen zo oneindig veel groter is dan dat der engelen: van veertienhonderd doden - dit aantal weer alleen in de Prozatekst - worden er slechts drie naar de hemelse zaligheid gevoerd.)

Het gedeelte tot aan de haakjes - waar het zeevaarders-sprookje overgaat in een vrome waarschuwing - vertoont tè grote overeenkomst met het in de Inleiding al genoemde verhaal van Herzog Ernst, dan dat deze overeenstemming toevallig zou kunnen zijn. Er moet verband bestaan.

Herzog Ernst (men zie p. 39 van de Inleiding) is de geschiedenis van een vorstenverbanning die overgaat in een avontuurlijke reis in de Oosterse zeeën. De verbannen hertog heeft zich met zijn aanhangers ingescheept te Constantinopel en na allerlei lotgevallen beleven zij het volgende:

Ze zien een berg voor zich en een woud van masten. Daar zijn ze blij over want ze menen een stad te vinden (de masten houden ze voor torens!), waar ze kunnen uitrusten. Een der schepelingen klimt op de uitkijk en roept dan vol schrik naar beneden: ‘Maak u tot sterven gereed! De berg die wij zien, staat in de Leverzee; het is de steen (al eerder is de naam Magneet genoemd) waarover ik gesproken heb. Die heeft de kracht de schepen aan te trekken en het ijzer gaat er vanzelf op toe. Wij moeten bij die donkere berg sterven, zoals allen die voor ons hierheen gevaren zijn. Moge God ons bijstaan.’ Men bidt en biecht en bereidt zich voor. De steen trekt hen aan. Het schip stoot er tegen maar breekt niet in stukken. De schepelingen behouden het leven; zij bezoeken de andere vaartuigen die tegen de berg gelopen zijn en vinden er onmetelijke schatten. Als het voedsel verbruikt is, sterft de een na de ander van honger. Zeven blijven er over, de anderen worden door de grijpen weggehaald die ze aan hun jongen in het nest brengen. (Ten slotte bedenkt één der zeven een list: ze zullen hun wapenrusting aantrekken en zich in huiden naaien. De grijpen zullen komen en hen wegdragen naar land; de vogels zullen hun geen kwaad kunnen doen, beschermd als de mannen zijn door de

harnassen. Zo gebeurt het ook en zes van de zeven worden gered.)

U ziet de onmiskenbare overeenkomst met hetgeen de Reis bericht; bovendien heeft daar het land der Walscheranden veel dat aan een ander avontuur van Herzog Ernst herinnert.

In 1871 - toen de hoge ouderdom van de Reis nog niet werd ingezien - kon men zich slechts voorstellen dat de vertelling van Herzog Ernst de donor was en de Brandaandichter had beïnvloed (zo bij Schröder). Bartsch, de uitgever van 'Herzog Ernst', gaf zelfs als zijn mening te kennen dat de dichter van de Reis een religieus pendant tot dit verhaal wilde scheppen. Tegenwoordig is de zaak nog niet opgelost en blijven ook de mogelijkheden open dat de Reis Herzog Ernst zou hebben geïnspireerd (chronologisch is dat bestaanbaar, maar verhaalkundig hoogst onwaarschijnlijk), of dat èn Reis èn Herzog Ernst putten uit eenzelfde verhaal. Dit laatste lijkt de meest logische oplossing. Het aannemen van een 'onbekende' is namelijk in het onderhavige geval geen verschuivingsmanoeuvre (men zie p. 216), doch een noodzakelijkheid, of men nu de eerste of de derde oplossing de voorkeur geeft. Het tweede deel van Herzog Ernst kan nu eenmaal niet verklaard worden los van Sindbad-achtige verhalen, zo niet van de Sindbad-overlevering zèlf. Er moet dus een 'onbekende' bron zijn, die deze overlevering met West-Europa in verbinding heeft gebracht. En - om weer uitdrukkelijk op ons terrein terug te komen - de juiste betrekking tot Herzog Ernst is van groot belang voor het bronnenvraagstuk van de Reis.

Waarom is deze vastgelopen-schepen-en-lijkenrovende-griffioenen-historie verdwenen in de Mnl. versie? Een handschriftfout? Gesteld dat er ooit bewezen zou kunnen worden dat de episode niet thuishoorde in het origineel, dat het Middelduitse gedicht en de Prozaversie haar later hadden ingevoegd? Dan viel tegelijkertijd het na zovele jaren van onderzoek gewonnen afhankelijkheidsschema van de Reis-teksten in duigen.

En waar haalt de Nederlandse bewerker het motief van 'het reuzenhoofd' (Nr 4 van de inhoudsopgave; vgl. ook p. 209) vandaan? De folklorist Gideon (Busken) Huet wees al in 1887 op soortgelijke verhalen in heiligenlegenden, waarbij een tot het leven

teruggeroepen doodshoofd, of reuzenskelet, zijn lotgevallen bericht, hellestraffen schildert en zich door de heilige laat dopen. (Niet ieder verhaal bevat alle gegevens.) Het interessantste is m.i. Huets eerste voorbeeld, de episode uit het leven van St Malo (d.i. St Machutius of Sint Maclovius), die o.a. door Maerlant bewerkt werd in zijn Spiegel Historiael.

St Malo dan vindt een grafheuvel en daarin een heiden van een reusachtige lichaamsbouw; na de opwekking laat de reus zich dopen en wordt na veertien dagen weer in dezelfde grafheuvel begraven. - Met dit verhaal zijn wij, dunkt mij, op een gunstig terrein. Twee voor het toekomstige onderzoek belangrijke aanknopingspunten bieden zich aan.

Ten eerste: de doop van de heiden was zeker de oorspronkelijke pointe van het motief. Dat de reus in de Reis van Sinte Brandaan weigert gedoopt te worden uit angst voor een tweede doodsuur en voor nog zwaardere hellepijnen wanneer hij nu in het vervolg als Christen zou zondigen, is ongetwijfeld geen primitief gegeven, maar weer een uitvloeisel van dat 12de-eeuwse eschatologische raffinement dat ik in de Inleiding bij de invloed der Visioenenliteratuur signaleerde. De weigering hier om de doop te ondergaan is geen verheerlijking of zelfs maar een accepteren van het heidense standpunt: zij drukt - tot de uiterst denkbare gradatie - de angst uit die de leer der hellestraffen de Middeleeuwer behoort in te boezemen. Daarom ook acht ik Van Mierlo op de verkeerde weg, wanneer hij deze Reis-episode in verband wil brengen met verhalen omtrent de bekende geweigerde doop van Radboud (in dl. I der ‘Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden’).

Ten tweede: dat dit gedoopte-heiden-motief in de legende van St Malo voorkomt, kan haast wel als een aanwijzing gelden dat wij hier met een oorspronkelijk Brandaan-gegeven te doen hebben. Wie toch de ‘Vita S. Maclovii sive Machutii’ leest (ik ken alleen de versie van Sigebert van Gembloux volg. Migne; de oudere vita door Bili kon ik, alweer door de oorlogsomstandigheden, niet inzien), moet haast wel tot de conclusie komen dat er een vreemde soort rivaliteit heerst tussen Malo en zijn oude leermeester Brandaan. Ook Malo zoekt op een zeetocht naar een eiland, ook Malo viert Pasen op een miraculeuze walvis, en het wonderlijkste is

wel dat de grote Middeleeuwse geschiedschrijver Vincent van Beauvaix de avonturen van Malo accepteert en die van Brandaan verwijst naar de wereld der ‘apocripha quaedam deliramenta’. Hoe komt het dat de roem van de leerling zo wordt uitgebazuind ten koste van Brandaan? Dat de vermaarde lotgevallen van Brandaan aan Malo worden toegeschreven? Als dit systematisch is gebeurd, dan behoort de reuzen-hoofd-episode misschien ook tot de Brandaanlegende, een opinie waarin ik nog versterkt word door de overweging dat een dergelijk verhaal eveneens te vinden is in de Ierse tekst van een Brandaan-tocht (vgl. Inl. p. 43), waar het volgende wordt verteld: De zeevaarders vinden op een dag het lichaam van een mooi, volwassen meisje, witter dan sneeuw of dan het schuim der golven. Zij is honderd voet lang, haar middelvinger is zelfs nog zes voet. Ze is gestorven aan een speerwond. Brandaan wekt haar op, doopt haar en vraagt haar afkomst. Zij behoort tot de Zeebewoners die nog op verlossing hopen (dit stempelt haar tot een elfachtig bovennatuurlijk wezen). Als Brandaan vraagt of ze liever naar de hemel zou gaan of terugkeren tot haar geboorteplaats, kiest zij het eerste. Na het Heilig Avondmaal genoten te hebben, sterft het meisje opnieuw. (Ik citeer naar het ‘Book of Lismore’.)

Ik meen dat de overeenkomst der beide verhalen voor zichzelf spreekt.

Maar... zelfs als het in de Reis verhaalde dus een Keltisch Brandaan-motief mocht blijken te zijn, hoe bereikte het dan onze Nederlandse bewerker? Zou een Keltisch gegeven niet beter passen in de omgeving van de oorspronkelijke dichter? Als evenwel onze versie een trek van het origineel zou hebben bewaard die het Middelduitse gedicht en de Prozatekst verloren hadden, ook dàn zou het geaccepteerde afhankelijkheidsschema niet juist zijn.

Toekomstmuziek

Ik heb in dit hoofdstuk van aantekeningen een overzicht - zij het een kort overzicht - trachten te geven van hetgeen er op Wetenschappelijk gebied inzake het Reis-onderzoek is bereikt. Ik heb evenwel evenzeer trachten aan te tonen dat wij er nog lang niet zijn! Een groot aantal problemen wacht op een oplossing,

terwijl nieuwe zich ondertussen zullen voordoen. Om nog een voorbeeld te noemen: episode nr 20 van de inhoudsopgave, de ‘aanblik van de vele vissen’ herinnert mij aan een legende over Salomo, waarin de rijke vorst een lesje in bescheidenheid krijgt als hij zich vermeet machtig genoeg te zijn om de bewoners der zeediepten te voederen. Kan er verband bestaan?

Verder kunnen de al bereikte resultaten omvergeworpen worden door één enkele ontdekking. Het is om deze reden dat ik soms in het voorafgaande voor ‘devil's advocate’ heb gespeeld ten opzichte van de heersende theorieën.

Dit alles overwegende durf ik nu wel ‘doel van en beweegredenen tot dit boek uitgebreider’ te ‘formuleren’ (men vergl. p. 203). Ik stelde mij voor dat door deze uitgave een belangstellende moderne lezer kennis zou kunnen nemen van een bont en avontuurlijk Middeleeuws gedicht dat boeiend genoeg is om zichzelfs wil, en merkwaardig om de veelheid van zijn literaire motieven. Tegelijkertijd koesterde ik de hoop de aandacht van onze taalkundigen en literatuur-historici weer eens te vestigen op deze aantrekkelijke tekst en de ‘aankomende’ philologen duidelijk te maken dat er nog veel werk te doen is.

Verantwoording van de tekst

Als men een Middeleeuws werk, waarvan meer dan één handschrift bestaat, wil uitgeven, kiest men na een lang critisch onderzoek der teksten de beste uit en gebruikt deze als grondslag. De andere tekst of teksten leveren daarna nog slechts varianten-materiaal: afwijkende lezingen die in noten worden verantwoord.

Voor een uitgave van de Middelnederlandse Reis van Sinte Brandaan kan men deze werkwijze niet volgen daar er geen ‘beste’ tekst ìs. Beide handschriften zijn even goed, of liever, nu eens is het ene beter en dan weer het andere. Bovendien zijn de tekstafwijkingen zo omvangrijk, dat het varianten-apparaat niet veel kleiner zou worden dan de tekst zelf en zeker veel onoverzichtelijker. - Daarom bestaat de wetenschappelijke uitgave van de Mnl. Brandaanteksten - die van Bonebakker in 1894 (men vergelijke p. 203) - uit de in twee kolommen naast elkaar staande lezingen van het Comburgse en het Hulthemse hs. Een dergelijke uitgave echter is bestudeerbaar, niet leesbaar.

Toen ik de opdracht aanvaardde om een nieuwe editie van Brandaans zwerftocht gereed te maken, die leesbaar zou zijn, ook voor een groter publiek, moest ik één tekst kiezen. Maar welke van de twee? De enige oplossing leek mij een combinatie van beide, steunend op een grondige vergelijking met de Duitse versies. - Op deze manier kon ik proberen terug te gaan tot een oudere vorm van onze Mnl. bewerking, een benadering van de 13de-eeuwse vertaling. En ook wanneer dit ideaal (vgl. p. 208) niet bereikt werd, zouden ‘overschilderingen’ worden verwijderd waaraan onze teksten onderhevig zijn geweest.

Hoe ik te werk ging kan het best met een concreet voorbeeld worden aangetoond en wel met de vergelijking van de korte episode der ‘gevaarlijke meermin’ (Nr 7 van de inhoudsopgave), die u vinden kunt op de pagina's 242 en 243 (a). Om zo beknopt en toch zo duidelijk mogelijk te zijn, voer ik hier de gebruikelijke afkortingen in waarmee men de verschillende teksten aanduidt. C betekent de Mnl. tekst volgens het Comburgse handschrift, H die van het Hulthemse, C/H de verloren geraakte Mnl. versie waarop beide moeten teruggaan; M is het Middelduitse,

N het Nederduitse gedicht en P de Hoogduitse proza-vertelling, terwijl men O reserveert voor het niet-overgeleverde oorspronkelijke werk.

Let eerst eens op de afwijkingen van C en H. Deze behoren tot twee groepen. Op p. 206 hebt u uit het schema kunnen zien dat men de vertaling C/H in de 13de eeuw plaatst. Dit is een lang tijdperk om uit te kiezen, maar niets belet ons om de overzetting in de eerste kwarteeuw na 1200 te plaatsen - de taalkundigen zijn het met elkaar eens dat de bewerking een archaïsch karakter vertoont. Nu weet u van p. 197 dat C geschreven werd ‘ca 1370’ en H ‘ca 1410’. In de loop van anderhalve eeuw sluipen er - via een aantal afschrijvers - allerlei afwijkingen (fouten, slordigheden etc.) in teksten en deze afwijkingen zijn ‘normaal’. Hoe langer de tussenperiode, hoe groter de veranderingen. Als ‘normaal’ (want de tussenperiode is hier lang) kan men verklaren de verschilpunten van C 345-48 en H 330-33; C 353-54 en H 336-37; C 359-67 en H 342-50. Ook nog als ‘normaal’ kan men beschouwen C 349-52 tegenover H 334-35- Als men nl. aanneemt dat in het voorbeeld van H een versregel was weggevallen die het aequivalent had moeten zijn van C 352, dan vindt men in H 334-35 een geslaagde poging om een gerezen moeilijkheid uit de weg te ruimen.

Beslist ‘abnormaal’ zijn echter de regels C 343-44 tegenover H 328-29; C 355-58 tegenover H 338-41: de veranderingen zijn tè groot. Het is altijd al een zeer verdacht teken wanneer de rijmwoorden niet overeenstemmen, want die zijn feitelijk het skelet van de tekst. Veel mag er in de loop der tijden verknoeid of verbeterd worden aan een versregel, het rijmwoord of in ieder geval de rijmklank blijft intact. Twee afwijkende rijmwoorden kùnnen hier en daar het gevolg zijn van een manco in het voorbeeld dat de afschrijver tot elke prijs moest zien te herstellen, en wij hebben iets dergelijks immers reeds als ‘normaal’ gerekend bij C 349-52 en H 334-35. Maar bij H 340-41 zijn wij er zeker van dat wij te doen hebben met een opzettelijke verandering. U ziet dat C 357-58 gesteund wordt door M 241-42. Van H weet ik - als resultaat van een doorlopende vergelijking der teksten - dat het woord ‘kiel’ stelselmatig is weggewerkt. Zo ook hier, en daar

‘kiel’ in het rijm stond, moest ook de volgende regel gewijzigd worden. - Het lijkt wel of op een bepaald tijdstip een afschrijver met correctors-neigingen aan het werk is geweest. Zuiverde hij de tekst van verouderde woorden? Wat bracht hem er dan toe (of moeten wij in dit geval een andere ‘verbeteraar’ veronderstellen?) om de regels H 338-39 te wijzigen? Want dat ze gewijzigd zijn en dat C 355-56 de goede oorspronkelijke lezing bewaard heeft, bewijst M 239-40. ik weet wel dat een oppervlakkige beschouwing iemand er toe zou kunnen brengen om het woord ‘merminne’ van H 339 te verklaren als het aequivalent van ‘merwîp’ in M 239 (Bergsma heeft dit bijv. gedaan). Het aequivalent echter van ‘meerweib’, dat in O - zoals in M - in tweeën moet zijn uitgedrukt: door het woord zelf en door de regel ‘daz was halb visch unde man’ (d.w.z. half vis en half mens; men vergelijke ook P's: das was voran als ein man und hindan als ein visch), is in C/H op zeer handige wijze herleid tot een formulering in ééns: half visch, half wijf. En dit ‘half visch, half wijf’ heeft bij een afschrijver - psychologisch volkomen verklaarbaar - het woord ‘merminne’ doen opkomen, het heeft deze term als het ware uitgelokt, terwijl voor het verwerken daarvan, de copiïstverbeteraar zelfs het opnemen van een zo duidelijke stoplap als ‘soo ic kinne’ heeft overgehad.

Blijft nog de moeilijkheid van C 343-44 tegenover H 328-29. Nòch M, nòch P doen ons hier een oplossing aan de hand en het blijft - bij gebrek aan verdere handschriften - voorlopig onzeker of hier in C dan wel in H is veranderd.

Om nog eens samen te vatten: wat de inhoud van het verhaal betreft stemmen C en H wonderwel overeen; als er zich hier en daar kleine afwijkingen voordoen, kunnen zij verklaard worden uit de ‘normale’ afschrijversfouten en afschrijvers-‘verbeteringen’ die zelf weer het gevolg zijn van de lange duin tussen het tijdstip van vertalen en dat van het vervaardigen der tot ons gekomen afschriften. Naast deze ‘normale’ verschilpunten zijn er echter ‘abnormale’ die het welbewuste resultaat moeten zijn van (een) min of meer stelselmatig werkende corrector(en).

Vergelijkt u nu met C en H de lezing van M, dan hebt u al uit de besproken regels de mogelijkheden gezien die M biedt om

C/H te achterhalen. (Zonder M zouden wij niet weten dat C in deze episode beter is dan H). Er blijkt evenwel ook uit in welke opzichten M te kort schiet. M namelijk, de tekst die door onderzoekers ‘sachlich der vollstandigste’ is genoemd, bekort zijn voorbeeld en waarlijk niet onbeduidend. C en H beschrijven dit avontuur met liefst zes versregels meer (C 361-66, H 344-49; C 343-44 en H 328-29 zijn niet veel meer dan een overgang en tellen daarom niet mee), waarvan er vijf door P worden gesteund (alleen het aandeel der monniken zoekt men daar te vergeefs). Zonder de bewijskracht van P zou men in dergelijke gevallen veel te gauw van uitbreidingen in C en H spreken, wat men in de tijden van Schröder en Verwijs ook inderdaad deed (menvgl. p. 202), doch Meyer heeft uitgerekend dat M de tekst van O bijna voor een derde verkort en hij constateert verder ‘dass wir in Mnl. fast eine versgetreue Wiedergabe von O zu sehen haben.’

Ten slotte betrappen wij P hier op een van zijn vrij zeldzame toevoegingen: de opmerking over de negen vagevuren is voor rekening van de auteur der prozabewerking.

Dit alles maakt wel duidelijk wat men over de inhoud van O kan te weten komen door vergelijking van C, H, M en P (men zie p. 207.) Wat nu de gecombineerde Reis-tekst van dit boek betreft: C is in deze passage zo overwegend superieur dat C 343-346 en 348-67 mijn tekst hebben opgeleverd, alleen 347 is H 332. C 353 had tegenover H 336 het voordeel van een aardiger rhythme.

De regels op de pagina's 244 en 245 tonen echter een geval waar de C en H verzen meer ‘om en om’ hun juistere vorm demonstreren. Het is het begin van de 10de episode: ‘Brandaan bezoekt een klooster waar de monniken hemelse spijs genieten’ (zie inhoudsopgave). Ik kan hier beknopter zijn in mijn toelichting en me bezighouden met de resultaten voor mijn combinatie-tekst.

M 310 bewijst de goede vorm van C 446, en daar ‘steenwende’ (in C 348) correspondeert met het ‘steinwant’ in M 312, hebben wij hier blijkbaar de oude rijmklank van de Mnl. bewerking. Daarmee is ook de bruikbaarheid van C 447 bewezen. M 313 bewijst C 449 en het woord ‘munster’ in M èn P getuigt voor C 450. - C 351 en H 434 zijn gelijk. - Misschien spreekt ‘met

zinne' in C 452 voor de oudere vorm (vgl. M 316) en is H 435-36 secundair. Ik zou daar echter geen doorslaggevend gezag aan durven toekennen. Een aesthetisch overwicht doet hier de schaal van mijn keus doorslaan: ik vind C 452-53 aardiger.

Het zevental der monniken werd in O waarschijnlijk vroeger gereleveerd dan in onze Mnl. bewerking (het scheelt een regel of vijftien: M 316 tegenover C 467-68 en H 450-51), hoewel P door zijn sterk verkorte vorm hier geen doorslaand bewijs levert. De Mnl. bewerking komt pas met de mededeling als deze volstrekt noodzakelijk is geworden voor het juiste begrip van het aantal der broden bij de dagelijkse hemelse spijziging (drie en een half, voor elke kluizenaar een half brood, vs 473).

C 454 is ongetwijfeld oorspronkelijker dan H 437 daar H weer - zijn gewoonte getrouw - 'scip' heeft in plaats van 'kiel'. Bovendien heeft H op deze plaats de perioden-indeling veranderd, zodat ook C 456 en 457 beter zijn dan de corresponderende verzen (H 439 en 440).

Hier echter is het uit met de superioriteit van C. 'Cristenlîche' in M 322 bewijst H 441. - H 442 en C 459 zijn gelijk; H 443 en C 460 practisch ook. 'Swer' van M 325 wijst op 'wie' (H 444), niet op 'wat' (C 461), en H 445 is bondiger dan C 462. M 326 is anders dan de Mnl. regels, maar daar P ontbreekt als contrôlebasis, valt niet uit te maken of C/H, dan wel M de lezing van O verlaten heeft. Ook van C 465-66 en H 448-49 is niet na te gaan of zij tot O behoorden; hèèl duidelijk zijn echter de oudste rechten van H 446-47.

De hier aangegeven werkwijze is tijdrovend (zij eist o.a. het inschrijven van M in een derde kolom naast Bonebakkers C en H), maar zij werpt rijke resultaten af. Ten eerste geeft zij een inzicht in het wezen van het oorspronkelijke gedicht èn in de aard der onderscheidene bewerkingen. (Bonebakker heeft de wenselijkheid van een dergelijke vergelijking wel ingezien - men vergl. p. 43 van zijn aantekeningen-deel - maar de methode niet doorgevoerd. Meyer heeft dat wèl gedaan, al spreekt hij op p. 27 van zijn dissertatie alleen over de vervaardiging 'einer synoptischen Gegenüberstellung ven C/H und M'). - Ten tweede helpt zij ons

op weg naar een tekst die dichter bij de 13de-eeuwse Mnl. bewerking staat. De eerlijkheid gebiedt evenwel er op te wijzen dat de methode voor dit tweede doel niet onfeilbaar werkt. Als M of P ons in de steek laten als scheidsrechters bij een groot onderscheid tussen corresponderende regels van C en H, wat moet dan het criterium zijn? In die gevallen heb ik mijn persoonlijke appreciatie voor een aardiger rhythme in een van beide de doorslag doen geven (ik heb dat in bovenstaande toelichtingen bij p. 242-245 al naar voren gebracht). Want - het zij hier uitdrukkelijk vermeld - ik heb niet verder willen gaan dan telkens een keus doen tussen een volledige versregel van C en een volledige versregel van H. Als ik mij om bepaalde redenen een verandering in een regel veroorloofde, is de verantwoording daarvan te vinden op p. 229 vlg.

Een consequentie was dat het principe van een samengestelde tekst een herziene spelling noodzakelijk maakte. C en H vertegenwoordigen elk een ander dialect (de ‘Bouwstoffen’ noemen de Reis-tekst volgens C: ‘Westmiddelnederlandsch, sterk Vlaamsch gekleurd’, volgens H: ‘Westmiddelnederlandsch, Brabantsch getint’) en een verschillende schrijfwijze. Er moest eenheid in de zaak gebracht worden. Wanneer ik hiervoor een ontkleurd en synthetisch Middelnederlands had gebruikt, zou een veel oneerlijker schriftbeeld zijn ontstaan dan nu is bereikt met een ver-gaande modernisering.

Het onaangename is echter dat bij een modernisering ook niet alle kunstmatigheid kan worden vermeden. Om een voorbeeld te noemen: wat moet er gebeuren met al eeuwen lang in onbruik geraakte woorden of grammaticale vormen? Zij hebben geen normale spellingontwikkeling meegemaakt en hun model mòet onnatuurlijk worden. - Zo is het, bij het samenstellen van de tekst en het volhouden van een spelling, telkens weer tot gevallen gekomen waar minder of meer consequente beslissingen aan de orde waren, waar knopen moesten worden doorgehakt.

Waarin zie ik dan de rechtvaardiging van een gecombineerde tekst, als er zoveel bezwaren blijven van subjectiviteit, zowel bij de keus als bij de schrijfwijze? Ik zou mijn tekst gerechtvaardigd achten alleen al door het feit dat zij een sprong betekent

uit een impasse en daarmee beweging brengt in het Nederlandse Brandaanonderzoek. Bewéging - zelfs als later mocht blijken in verkeerde richting - is beter dan de stagnatie sinds 1894.

Op p. 223 gewaagde ik van het verwijderen van overschilderingen. Een tekst-restauratie heeft dit bovendien op een schilderijen-bewerking voor, dat het oorspronkelijke doek of manuscript onaangetast blijft!

Literatuuropgave

ASÍN, MIGUEL, *Islam and the Divine Comedy.* London, 1926.
BABCOCK, WILLIAM H., *Legendary Islands of the Atlantic.* New York, 1922.
BENEDEIT: zie *Voyage.*
BERGSMA, J., *Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis en de critiek der Middelnederlandsche Brandaen-teksten.* Groningen, 1887.
Bethada Náem Érenn (*Lives of Irish Saints*), ed. by CH. PLUMMER. Oxford, 1922. 2 dln.
BONEBAKKER: zie *Sente Brandane.*
Book of Lismore: zie *Lives of Saints.*
GOEJE, M.J. DE, *La légende de Saint Brandan* (in: Actes du huitième Congr. Internat. des Orientalistes tenu en 1889; Section I: Sémitique (A), Ier fasc. Leide, 1891).
HAMEL, A.G. VAN, *The Text of Immram Curaig Maíl-Dúin* (in: Études Celtiques, III, 1938).
Herzog Ernst, hrsg. v. K. BARTSCH. Wien, 1869.
HOMEROS' *Odyssee*, geciteerd naar de vertaling van BOUTENS.
HUET, G. BUSKEN, *Van Sinte Brandane*, *vs* 137-260 (in: Tijdschr. Ned. T. en Lettk., VII, 1887).
Immrama, edited by A.G. VAN HAMEL. Dublin, 1941. (Immram Curaig Maíle Dúin: p. 26-53).
JORDAN, L., *Quellen und Komposition von Herzog Ernst* (in: Archiv f.d. Stud. der n. Spr., vol. 112, 1904).
KENNEY, JAMES F., *The Sources for the Early History of Ireland*, *an Introduction and Guide.* I: *Ecclesiastical.* New York, 1929.
Lebor na Huidre, *Book of the Dun Cow*, edited by R.I. BEST and OSBORN BERGIN. Dublin, 1929. (Immram Curaig Maíle Dúin: p. 58-66).
Levens en Legenden van Heiligen. Eerste gedeelte: *Brandaen en Panthalioen* naar het Utrechtsche handschrift door DR H.E. MOLTZER. Leiden, (1891).
Lives of Saints from the Book of Lismore, ed. by WHITLEY STOKES. Oxford, 1890. (Betha Brenainn meic Fhinnlogha p. 99-116, vertaling p. 247-261).
Meerfahrt - Die altfranzösische Prosaübersetzung von Brendans - nach

der Pariser Hdschr. Nat. Bibl. fr. 1553, herausgegeben von CARL WAHLUND. Upsala, 1900.
Meerfahrt - Sanct Brandans - Das Volksbuch, erneuert von RICHARD BENZ. Jena, 1927.
MEYER, W., *Die Ueberlieferung der Deutschen Brandanlegende.* I: Der Prosatext. Göttingen, 1918.
MIGNE: zie *Vita S. Maclovii.*
Miscellanea Hagiographica Hibernica rec. CAROLUS PLUMMER. Bruxelles, 1925 (hierin: Catalogus Hagiographicus Hiberniae ab eodem pro tempore informatus).
MOLTZER: zie *Levens en Legenden.*
MONE, F.J., recensie van: *Oudvlaamsche Gedichten* uitg. d. BLOMMAERT, 1838 (in: Anzeiger f. Kunde der teutschen Vorzeit, VIII, 1839, p. 255-59).
MULLER, J.W., *Brandaris en Sint-Brandarius* (in: Tdschr. Ned. T. en Lettk., XVI, 1897).
MULLER, J.W., *Nog iets over Sint-Brandaris* (in: Tdschr. Ned. T. en Lettk. XVIII, 1899).
MULLER, J.W., *Sporen van Oudgermaansche en andere overleveringen in middeleeuwsch-Nederlandsche geschriften* (in: Tdschr. Ned. T. en Lettk., XXX, 1911; Brandaan = Brandarius, p. 65 vlg.).
PLUMMER: zie *Bethada*, *Miscellanea* en *Vitae.*
RUNEBERG, J., *Le conte de l'Ile-Poisson* (in: Mémoires de la Société néo-philologique à Helsingfors, III, 1902).
Sanct Brandan. Ein lateinischer und drei deutsche Texte, herausgegeben von DR CARL SCHRÖDER. Erlangen, 1871.
SCHIRMER, G., *Zur Brendanus-Legende.* Leipzig, 1888.
SCHRÖDER: zie *Sanct Brandan.*
Sente Brandane - Van - naar het Comburgsche en het Hulthemsche Handschrift opnieuw uitgegeven door E. BONEBAKKER. Amsterdam, 1894. I: de Teksten; II: Inleiding en Aanteekeningen.
SIGEBERTUS VAN GEMBLOUX: zie *Vita S. Maclovii.*
SUCHIER, H., *Brandans Seefahrt* (in: Roman. Studien I, 1875. Men zie vooral p. 559-63).
Tondalus' Visioen en St. Patricius' Vagevuur, uitgeg. door R. VERDEYEN en J. ENDEPOLS. 's-Gravenhage-Gent, 1914-1917, 2 dln.
VERDEYEN en ENDEPOLS: zie *Tondalus' Visioen.*

Version - An Old Italian - of the Navigatio Sancti Brendani, ed. by E.G.R. WATERS. Oxford, 1931.
VERWIJS, E., *Dr Brill's uitgave van Sinte Brandane* (in: Taal en Letterbode, III, 1872).
VERWIJS, E., *Het Middelnederlandsch gedicht van Sinte Brandane* (in: Versl. en Meded. der K. Ak. van Wetensch. Afd. Lettk., 2de reeks, II, 1872).
Vitae Sanctorum Hiberniae, partim hactenus ineditae ad fidem codicum Manuscriptorum recognovit etc. CAROLUS PLUMMER, Oxonii, 1910, 2 dln.
Vita S. Maclovii sive Machutii episcopi et confessoris; autore Sigeberto Gemblacensi (in: MIGNE, CLX, 1854).
Voyage - The Anglo-Norman - of St. Brendan by Benedeit; ed. by E.G.R. WATERS. Oxford, 1928.
Voyage - The - of Mael Duin. Text and translation by WHITLEY STOKES (in: Revue Celtique IX en X, 1888 en '89).
Voyage de Mael-Duin, traduction par F. LOT (in: H. d'Arbois de Jubainville, L'épopée celtique en Irlande. Paris, 1892).
WAHLUND: zie *Meerfahrt.*
WATERS: zie *Voyage* en *Version.*
ZIMMER, H., *Keltische Beiträge.* II: *Brendans Meerfahrt* (in: Zs. f. Deutsches Altertum etc., Bd 33, 1889).
ZIMMER, H., *über die Bedeutung des irischen Elements für die mittelalterliche Cultur* (in: Preussische Jahrbücher, Bd 59, 1887).

Vergelijking der verschillende lezingen

Bonebakker C 343-367	**Bonebakker H 328-350**
43 Doe si den vissche ontvaren	28 Doen si den visch ontronnen
44 Ende wech zeylende waren,	29 Ende goeden wint ghewonnen,
45 Om te ziene meer wonder	30 Die daer sochten wonder
46 Saghen si een eyselic commer	31 Saghen een vreselijc commer
47 Up dwater voor hem gaen;	32 Op dwater jeghen hem ghaen;
48 Het wilde haer scip vaen	33 Het wilde haer scip emmer vaen.
49 Ende verderven mettien.	
50 ‘Wij en dorvent niet ontsien’ -	34 ‘Wine dorven ons nie ontsien’ -
51 Sprac Sente Brandaen -	35 Sprac Sente Brandaen mettien -
52 ‘Wij en hebben hem niet mesdaen;	
53 Laet ons scip in Gods hant varen!	36 ‘Laten wij in Gods gheleide varen!
54 God sal ons van hem bewaren.’	37 God sal ons van hem bewaren.’
55 Half waest visch ende half wijf;	38 Half wijf, half visch waest, soo ic kinne;
	39 Het sceen ghelijc een merminne;
56 Al ru so was hem dat lijf;	
57 Dicken omme ghinct den kiel.	40 Om trent scip het dicke liep;
58 Sente Brandaen neder viel	41 Sente Brandaen niet en sliep,
59 Up sine bloote knien	42 Maer op sine blote knien,
60 Ende bat Gode om zijn ontflien;	43 Bat hi Gode, dat hi moest ontvlien;
61 Sine moonke baden alle gader;	44 Sine moonke holpen hem te gader,
62 Dus verbaden si Gode onsen vader,	45 Dat hi verbat Gode onsen vader,
63 Dat dat vreeselike wonder	46 Dat dat vreselijke wonder
64 Bezijden haren scepe ghinc onder,	47 Biden scepe ghinghe onder,
65 Dat zijt hoorden borlen ende wallen	48 Dat sijt horden criten ende wallen
66 Dien langhen dach al met allen	49 Dien langhen dach met allen
67 In dier dieper zee gronde.	50 Ane des zees gronde.

Schröder M 227-245

27 Darnâch sie sâhen vil schier
28 ein gar engstlîcheȝ tier
29 gegen in ûf dem mere gân:
30 den kiel woldeȝ gevangen hân
31 und woldin under zîen.
32 ‘wir ensulen eȝ nicht vlîen’
33 sprach sente Brandân.
34 ‘wir enhaben im niht getân.

35 lâȝ wir eȝ von uns varn,

36 got sal uns vor im wol bewarn.’
37 daȝ was halb visch unde man,

38 under den ougen was eȝ getân
39 als ein aldeȝ merwîp.
40 rûch was im al sîn lîp.
41 lange vûr eȝ um den kiel.
42 sente Brandân der viel
43 dicke ûf sîne bare knie
44 biȝ daȝ sie daȝ tier verlie

45 und sanc in des meres grunde.

Schröder P 165, 24-166, 9

Und do sie auss den winden koement, do koemen sy aber in grosse not, wan es köm aber gen in auf dem mör ain gross engstlich mörwunder: das was voran als ein man und hindan als ein visch. Das tet als ob es den kiel wolt umbwerfen. Do sprach sand Brandon: ‘Gehabt euch wol und fürcht euch nit das ir erschreckent: got mag uns wol gehelfen. Nun lassent uns faren, es mag uns nit geschaden.’ Und dasselb tier het ainen gehörneten leib und ain grausamclichs antlicz, und fuor lang umb den kiel und het in geren umbgezogen.

Da viel sand Brandon auf die kny und bat got, das er sie behüet. Da liess das mörwunder ab und gieng under bei dem kiel: da hoerten sie den ganczen tag das mörwunder unden in dem grund wallen und grausenlich wüeten.

Do verstund Sand Brandon wol, das an derselben stat der neun fegfeur aines was.

Bonebakker C 446-468	Bonebakker H 429-451
446 Doe begonstese een wint driven	429 Doen begonde een wint driven
447 Van daer int oost hende	430 Van daer ten oosteren wert
448 Jeghen eene steenwende.	43! - - - - - - - - - - - - -
449 Doe sach Sente Brandaen	432 Doe sach op Sente Brandaen
450 Eenen sconen monster staen;	433 Ene scone kerke staen;
451 Daer woonden moonken inne,	434 Daer woonden moncken inne,
452 Die Gode dienden met zinne	435 Die Gode met goeden sinne
453 Ende hadden ghedaen menich jaer.	436 Hadden ghedient menech jaer.
454 Snachts so bleef sijn kiel daer	437 Overnacht lach sine scip daer.
455 Onder dien hoghen steene.	438 Op dien selven stene
456 Sente Brandaen alleene	439 Stont die kerke allene:
457 Ghinc boven up dien hoghen berch;	440 Sente Brandaen ghinc op dien berch:
458 Daer vant hi een eerlic werc	441 Daer vant hi kerstenlijc werc
459 Van dien Gods kinden;	442 Van dien Gods kinden;
460 Niet en conste hi ondervinden,	443 Niet en condi ondervinden,
461 Watse daer hadde bracht,	444 Wiese daer hadde bracht,
462 Sonder alleene die Gods cracht.	445 Hen ware die Gods cracht.
463 Haer leven was claer ende reene.	446 Haer leven was claer ende licht. -
464 Sulke moonken hebben wi gheene! -	447 Selker monke hebben wij nicht! -
465 Si riepen alle saen:	448 Si riepen alle alsoo saen:
466 ‘Sijt willecome, heere Brandaen!’	449 ‘Willecome, here Brandaen!’
467 Deser rijcker Gods deghene	450 Diere riker Gods deghen
468 Diere en was maer zevene;	451 En wasser mare sevene;

Schröder M 310-329	**Schröder P 167, 21-168, 3**
310 dô begonde sie ein wint trîben	....., do kert er zuo der
311 nordenthalb verre genûc.	gerechten hand mit seinem kiel. Und
312 kegen einer steinwant daȝ mer in trûc.	fuer gen ainer stainswant und velsen,
	dostundgar ein schoenes münster auf.
313 dô sach sente Brandân	Do hiess Sand Brandon das schief hef-
314 ein schôn munster ûffe stân.	ten, und gieng allain auf den berg und
315 dâ wâren munche inne	kam da in das münster: darin warent
316 nôr sibene und die mit sinne	allezeit tag und nacht siben gar heili-
317 dienten gote manchen tac.	ger bruoder, die dienten got gar seer.
318 uber naht er dâ belac	
319 bî dem selben steine.	
320 sente Brandân aleine	Do nun Sand Brandon zuo in kóm
321 gienc des morgens ûf den berc.	und das gotlich cristen leben an in
	sach, do was er gar fro und belaib
322 dâ vant er cristenlîche werc	do uber nacht bei in uncz an den
323 an den gotes kinden.	morgen zuo mittem tage.
324 er enkunde niht ervinden,	
323 swer sie darhin hette brâht.	
326 vil schône was irammaht,	
327 ir leben was lûter unde lieht.	
328 ‘wir hân sulher munche niht’	
329 sprach der gotes wîse.	